

2020

WYZWANIA I PROBLEMY SPOŁECZNE POCZĄTKU XXI WIEKU

REDAKCJA NAUKOWA
NORBERT LAURISZ

FUNDACJA GOSPODARKI I ADMINISTRACJI PUBLICZNEJ

WYZWANIA I PROBLEMY SPOŁECZNE POCZĄTKU XXI WIEKU

Redakcja naukowa

Norbert Laurisz

Kraków 2020

REDAKCJA NAUKOWA:
dr Norbert Laurisz

RECENZENCI:
dr Bartłomiej Biga,
dr Jakub Głowacki,
dr Michał Kudłacz,

Wydawca:

FUNDACJA GOSPODARKI I ADMINISTRACJI PUBLICZNEJ

ul. ks. I. J. Skorupki 22

31-519 Kraków

www.fundacjagap.pl

ISBN 978-83-949523-4-1

ISBN dla publikacji elektronicznej: 978-83-949523-5-8

Spis treści

Norbert Laurisz	
Społeczne problemy i wyzwania początku XXI wieku.....	5
Alicja Staszek	
Bezrobocie jako problem społeczny XXI wieku - determinanty i skutki	7
Paulina Łoboz	
Bezrobocie jako problem społeczny XXI wieku - perspektywa społeczna i gospodarcza	18
Katarzyna Bilińska	
Nierówności społeczno-ekonomiczne jako problem o nowym znaczeniu w XXI wieku.....	37
Dominika Stawowy	
Bezdomność jako kwestia społeczna	48
Arkadiusz Tomaszek	
Starzejące się społeczeństwo jako wyzwanie społeczne Polski.....	60
Ewelina Fila	
Konsumpcjonizm jako pandemia społeczna w XXI wieku - analiza zjawiska oraz dostępnych sposobów jego ograniczania.....	74
Ewelina Mazgaj	
Ubóstwo jako problem społeczny XXI wieku oraz sposoby jego zwalczania.....	85
Kamila Rakoczy	
Percepcja społeczna osób niepełnosprawnych i metody jej zmiany	97
Magdalena Woźniak	
Zachowania suicydalne jako problemem społeczny XXI wieku – charakterystyka zjawiska z uwzględnieniem przyczyn oraz metod zapobiegawczych.....	108

Norbert Laurisz

Spoleczne problemy i wyzwania początku XXI wieku

Historia gospodarcza pokazuje, że rozwój gospodarczy nie jest zjawiskiem, które generuje tylko pozytywne skutki. Kołem zamachowym każdej gospodarki jest dobrze działający mechanizm rynkowy, jednak mechanizm ten nie jest pozbawiony wad. Negatywne efekty działania rynku, definiowane często jako „błędy rynku”, najbardziej widoczne stają się w sferze społecznej. Negatywne skutki społeczne to pokłosie ekonomicznego myślenia, które zawładnęło logiką procesów społecznych. Dziś, kiedy przykładamy ekonomiczne miary i cele do wsparcia społecznego, kultury, edukacji czy terapii medycznych, warto się zastanowić, czy nie mylimy porządków i czy sens działań społecznych możemy mierzyć ich finansową opłacalnością. Z tej perspektywy ważną rolę należy przypisywać działalności państwa, które powinno znajdować złoty środek pomiędzy porządkiem ekonomicznym i społecznym. W tym kontekście państwo stało się istotną, a często nawet jedyną przeciwwagą dla działań rynku. Silna pozycja państwa to nie tylko uzupełnianie luk i naprawianie błędów „niewidzialnej ręki rynku”, ale również aktywny udział w rozwoju gospodarczym i społecznym (Morawski, 2001). Potrzebę funkcjonowania państwa w obszarze problemów społecznych podkreśla Owsiak omawiając tzw. Prawo Wagera mówiące, że rozwój społeczny prowadzi do wzrostu wydatków publicznych i wzrostu roli państwa w ogóle (Owsiak, 2017). Jest to bezpośrednim efektem niezdolności rynku do rozwiązywania problemów społecznych jak i do zaspokajania społecznych potrzeb, szczególnie tych w wymiarze zbiorowym, które rosną szybciej niż potrzeby jednostkowe (prywatne).

Rozwój społeczny i gospodarczy przynosząc korzyści ekonomiczne równocześnie tworzy negatywne zjawiska społeczne, które bądź wynikają bezpośrednio z funkcjonowania rynku jak np. bezrobocie, bądź są pośrednimi efektami jego działania jak np. rozwarstwienie społeczne, bieda, niewydolna i niedofinansowana służba zdrowia, wykluczenie społeczne itd. (Wilkin, 2012). Widząc niewydolność rynku w wielu obszarach oczywiste staje się, że jedynym gwarantem systemowego rozwiązywania problemów społecznych jest państwo. Jak zauważa Stiglitz, brak działań państwa w obszarze społecznym oraz brak skutecznej polityki gospodarczej i społecznej skutkować będzie regresem, zarówno społecznym, jak i gospodarczym (Stiglitz, 2012).

Dziś państwo, rynek i społeczeństwo stają przed ogromnym wyzwaniem, nawarstwiający się problemy społeczne widoczne w wymiarze lokalnym stykają się z problemami i napięciami społecznymi wymiaru globalnego. To potencjalne, choć jak się wydaje nieuniknione zderzenie może stać się przyczyną przewartościowania ról społecznych i/lub gospodarczych, może również stanowić przyczynek do zmian społeczno-gospodarczych, którego efektem będzie bardziej zrównoważony rozwój i ten gospodarczy i społeczny.

W poniższym tomie chciałbym zaprezentować Państwu spojrzenie młodych ludzi na

zagadnienie problemów społecznych i wyzwań stojących przed państwem, społeczeństwem i gospodarką na progu XXI wieku. Dwa pierwsze rozdziały tej książki to spojrzenie na bezrobocie jako jeden z najbardziej widocznych problemów społecznych z dwóch perspektyw: w I rozdziale Alicja Staszal analizuje przyczyny i skutki występowania tego zjawiska z perspektywy mikro, a w II rozdziale Paulina Łoboz opisuje to zjawisko z szerszej perspektywy definiując i poszukując przyczyn i sposobów przeciwdziałania bezrobociu. W rozdziale Katarzyny Bilińskiej znaleźć można prezentację i omówienie zjawiska systematycznego pogłębiania się nierówności społeczno-ekonomicznych. Dominika Stawowy w swoim rozdziale podjęła się analizy skomplikowanego w wymiarze społecznym i trudno mierzalnego zjawiska, jakim jest bezdomność. Arkadiusz Tomaszek przedstawił w swoim rozdziale starzenie się społeczeństw jako najważniejsze wyzwanie społeczne i gospodarcze. W rozdziale VI Ewelina Fila skoncentrowała się na konsumpcjonizmie pokazując go jako zjawisko społeczne napędzane działaniem współczesnej gospodarki. Ewelina Mazgaj w swoim rozdziale podjęła się próby opisu problemu ubóstwa, ważnym elementem tej pracy była prezentacja narzędzi służących przeciwdziałaniu negatywnym jego skutkom. Natomiast Kamila Rakoczy w swoim rozdziale podjęła się próby zaprezentowania niepełnosprawności, nie jako zjawiska czy problemu społecznego, lecz percepcji i społecznego odbioru zarówno osób niepełnosprawnych jak i niepełnosprawności w ogóle. Ostatni rozdział to niezwykle ważna i interesująca analiza zachowań suicydalnych w kontekście ich przyczyn i sposób przeciwdziałania temu zjawisku, szczególnie w kontekście młodych osób.

Literatura

- Morawski, W. (2001). *Socjologia ekonomiczna*. Wydawnictwo Naukowe PWN.
Owsiak, S. (2017). *Finanse publiczne*. Wydawnictwo Naukowe PWN.
Stiglitz, J. (2012). *Globalizacja*. Wydawnictwo Naukowe PWN.
Wilkin, J. (2012). *Teoria wyboru publicznego. Główne nurty i zastosowania*. Scholar.

Alicja Staszal

Bezrobocie jako problem społeczny XXI wieku - determinanty i skutki

---

Streszczenie: Artykuł skupia się na problemie społecznym XXI wieku, a mianowicie na bezrobociu. Nie od dawna wiadomo, że jest to zjawisko negatywnie wpływające na wiele grup społecznych. Nie są to tylko same osoby bezrobotne, ale także instytucje i organizacje, które podejmują walkę z tym zjawiskiem. Celem artykułu jest ukazanie problemu bezrobocia, jego przyczyn i skutków, które bardzo wpływają na życie ludzi, a także zobrazować statystyki kształtowania się tego zjawiska w Polsce na przestrzeni lat. Ważnym aspektem poruszonym w publikacji jest również wpływ pandemii covid-19, z jaką mamy do czynienia, na bezrobocie. Metodą badawczą jest przegląd literatury oraz zebranie danych z Głównego Urzędu Statystycznego w celu ukazania skali bezrobocia w Polsce. Zjawisko to w Polsce na przestrzeni ostatnich lat kształtowało się bardzo pozytywnie. Jednak w roku 2020 nastąpił kryzys na rynku pracy, spowodowany pandemią, który skutkowało wzrostem stopy bezrobocia. Państwo musi brać czynny udział w walce z bezrobociem i wspomagać takie osoby zarówno poprzez różnego rodzaju zasiłki, jak i aktywizowanie bezrobotnych. Ten drugi sposób jest znacznie bardziej efektywny i przydatny dla każdego człowieka pozostającego bez pracy.

Słowa kluczowe: bezrobocie; praca; stopa bezrobocia; aktywizacja; pandemia

---

Wprowadzenie

Bezrobocie to niewątpliwie dotkliwy problem społeczny, który dotyczy wielu osób. Osoby te pragną być zapewnione o uzyskaniu wsparcia ze strony państwa w przypadku nagłej utraty środków do życia. Polityka społeczna kraju powinna w efektywny sposób podejmować się walki z tym zjawiskiem, posiadać liczne instrumenty umożliwiające poszukiwania nowego zatrudnienia. Można zaobserwować, że zjawisko bezrobocia w ostatnich latach w Polsce kształtowało się na niskim poziomie. Jednak wystarczy kryzys gospodarczy, jakim okazała się pandemia koronawirusa i rynek pracy lekko się załamał. Państwo musi poradzić sobie z takimi problemami i wspierać wtedy przede wszystkim przedsiębiorców, aby miejsca pracy zostały utrzymane.

Bezrobocie w teorii

Polityka społeczna kraju zawsze stoi naprzeciw wyzwaniu walki z bezrobociem na jego terytorium oraz zwalczaniu jego negatywnych skutków. To zagadnienie społeczne generuje głównie negatywne skutki. Celem artykułu jest analiza zjawiska bezrobocia oraz związanych z nim działań polityki społecznej. Warto podkreślić, że jest to jeden z głównych problemów społecznych, z jakim zmierzyć muszą się obywatele. Jest to też czynnik, który w znacznym stopniu wpływa na wykluczenie społeczne.

Praca jest nieodłączną częścią ludzkiego życia w społeczeństwie. Decyduje o losie człowieka, jego rodziny, a także całej społeczności. Gdy człowiek zostaje bez pracy, staje się to dużym wyzwaniem. Bezrobocie analizuje się w dwóch aspektach: przedmiotowym i podmiotowym (Młonek, 1999, s.8):

- bezrobocie w ujęciu przedmiotowym – problem ekonomiczny, czyli kategoria analityczna rynku pracy; to niezrealizowana podaż pracy, co jest rezultatem nierównowagi pomiędzy podażą siły roboczej a popytem na pracę,
- bezrobocie w ujęciu podmiotowym – problem osób dotkniętych brakiem zatrudnienia, czyli stan bezczynności zawodowej w przypadku jednostek zdolnych do pracy oraz zgłaszających chęć i gotowość do jej podjęcia; dochody z pracy są podstawą egzystencji tych osób.

Bezrobocie to pojęcie złożone, dynamiczne i trudne do jednoznacznego określenia. Uważa się, że mamy z nim do czynienia, gdy ilość wolnych stanowisk pracy jest niższa niż osób chętnych do ich objęcia. Wtedy pewna liczba ludzi będących zdolnymi do pracy, chcących pracować oraz akceptujących aktualny poziom wynagrodzeń wciąż pozostaje bez pracy (Encyklopedia..., 1995, s. 71).

Bezrobocie zostało zdefiniowane w charakterze problemu społecznego dopiero po I wojnie światowej. Wiązało się to z przyjęciem przez państwo odpowiedzialności za sytuację osób pozostających bez zatrudnienia wbrew własnej woli. Była to powszechnie zauważalna dolegliwość społeczna, z którą władza publiczna zobowiązana jest walczyć i prowadzić działania w kierunku jej minimalizacji (Hrebenda, Wódz, 1992, s.42).

Z punktu widzenia ekonomii problem bezrobocia jest głównie analizowany jako niewykorzystanie potencjału pracy ludzkiej jako czynnika produkcji. Związane jest to z mniejszymi wpływami do budżetu państwa, ograniczeniem siły nabywczej ludności oraz wzrostem wydatków na świadczenia społeczne. Bezrobocie w ekonomii klasycznej nazywano „nadmiarem ludności”. Natomiast definicję pojęcia bezrobocia mówiącą o tym, że jest to przymusowa bezczynność zawodowa, na początku XX wieku wprowadził do literatury ekonomista J.A. Hobson (Kwiatkowski, 2007, s. 13).

Według D. Begg, R. Dornbuscha i S. Fishera „bezrobocie to liczba osób zarejestrowanych jako poszukujące pracy i jednocześnie niezatrudnionych” (Begg, Fisher, Dornbusch, 1995, s. 15).

Osoba bezrobotna to taka, która: ukończyła 18 lat, nie ukończyła 60 lat (w przypadku kobiety) oraz 65 lat (w przypadku mężczyzny) (Ustawa z dnia..., 1998), nie nabyła prawa do emerytury lub renty, nie pobiera świadczenia rehabilitacyjnego, zasiłku chorobowego, wychowawczego lub macierzyńskiego, nie posiada nieruchomości rolnej większej niż 2 ha, nie podlega ubezpieczeniom emerytalnym i rentowym z tytułu posiadania stałej pracy będąc domownikiem w takim gospodarstwie rolnym, nie prowadzi pozarolniczej działalności gospodarczej, jest osobą niepełnosprawną, a pracę może podjąć w wymiarze nie przekraczającym połowy czasu pracy, nie jest aresztowana tymczasowo i nie odbywa kary pozbawienia wolności (Przeklasa, 2017, s. 381).

Przyczyny bezrobocia

Można wymienić wiele przyczyn występowania bezrobocia, m. in. (Sowa, 2014, s. 255):

- złe dostosowanie struktury podaży pracy do popytu zgłaszanego przez pracodawców,
- procesy restrukturyzacji, likwidacja i dyskryminacja niektórych działalności

gospodarczych,

- ograniczenie lub spadek produkcji niektórych towarów lub usług, co spowodowane jest brakiem zainteresowania kupujących,
- brak promowania wolnych miejsc pracy w instytucjach pośrednictwa pracy,
- brak równowagi pomiędzy zapotrzebowaniem rynku pracy na poszczególne zawody a kierunkami dostępnymi w szkołach i na uczelniach,
- zbyt duże obciążenia fiskalne przedsiębiorców,
- ograniczona mobilność i dyspozycyjność pracowników i osób bezrobotnych,
- przeniesienie siedziby firmy czy instytucji w inne miejsce,
- automatyzacja,
- brak rozwoju gospodarczego w pewnych regionach państwa,
- likwidowanie małych i średnich przedsiębiorstw,
- brak chęci ze strony pracowników do podnoszenia swoich kwalifikacji,
- wysokie zasiłki dla bezrobotnych i pomoc socjalna,
- wyznaczanie przez rząd wysokich stawek płacy minimalnej.

Warto dokładnie określić, z jakiej przyczyny powstało bezrobocie, ponieważ może to pomóc w sformułowaniu strategii, które mają rozwiązać problemy społeczne związane z jego występowaniem.

Rodzaje bezrobocia

Ze względu na przyczyny i charakter, można podzielić bezrobocie w następujący sposób:

- strukturalne,
- frykcyjne,
- ukryte,
- cykliczne,
- z wyboru,
- przymusowe,
- długookresowe,
- długotrwałe.

Pierwsze dwa, czyli strukturalne i frykcyjne, odnoszą się do niedopasowań strukturalnych. Bezrobocie strukturalne to rezultat ogólnej nierównowagi występującej pomiędzy popytem na pracę oraz popytem na nią. Może to wynikać z niedostosowanego poziomu

oraz struktury wykształcenia kadry do rzeczywistych potrzeb na rynku pracy, co skazuje pewną grupę absolwentów na brak podjęcia pracy zawodowej. Innym powodem występowania tego typu bezrobocia jest restrukturyzacja lub likwidacja nierentownych gałęzi produkcji, a także zmiany w podaży zasobów siły roboczej, które wywołane są procesami demograficznymi (Milewski, 1997, s. 249). Bezrobocie strukturalne natomiast jest często nazywane bezrobociem technologicznym, czego powodem jest postęp techniczny, automatyzacja i mechanizacja procesów wytwórczych (Liszka, 2016, s. 10).

Bezrobocie frykcyjne to rezultat opóźnień dostosowania struktury podaży i popytu na pracę. Spowodowane jest to ciągłymi zmianami zachodzącymi w dynamicznie rozwijającej się gospodarce, strukturą popytu na pracę i podaży pracy (Borowska-Kwasik, 1995, s. 365).

Bezrobocie cykliczne to skutek obniżenia popytu w gospodarce. Zmniejszające się zapotrzebowanie na produkty oraz usługi wpływa na spadek zapotrzebowania na czynniki wytwórcze. Producenci chcąc zmniejszyć koszty produkcji redukują zatrudnienie. Bezrobocie tego typu jest związane z wahaniami koniunkturalnymi, a nasila się, gdy następuje spadek globalnego popytu, przy jednoczesnej sżywności płac oraz cen (Cyrson, 1996, s. 84).

Bezrobocie ukryte to specyficzny rodzaj bezrobocia. Może być przemysłowe (pracownicy zatrudnieni w niepełnym wymiarze godzin oraz na stanowiskach, które nie odpowiadają ich kwalifikacjom) lub rolnicze (gdy za dużo osób utrzymuje się z tego samego gospodarstwa rolnego) (Cyrson, 1996, s. 85-87).

Bezrobocie dobrowolne i przymusowe różni się ze względu na zachowania osób, które pozostają bez pracy. Dobrowolne występuje wówczas, gdy jest mała atrakcyjność ofert pracy, zwłaszcza niskie wynagrodzenie. Gdy płaca okazuje się być niewiele wyższa niż zasiłek dla bezrobotnych, wiele osób decyduje się na pozostanie bez pracy, ponieważ wtedy korzystają z wolnego czasu, mogą dorabiać „na czarno” i staje się to bardziej opłacalne. Bezrobocie przymusowe to sytuacja, w której osoby bezrobotne chciałyby podjąć pracę przy danym poziomie wynagrodzenia, lecz nie mogą znaleźć zatrudnienia.

Im dłuższy jest okres pozostawania bez pracy, tym bardziej nasilają się negatywne konsekwencje bezrobocia. Bezrobocie długotrwałe występuje wtedy, gdy w ciągu ostatnich dwóch lat osoby bezrobotne pozostawały zarejestrowane w powiatowym urzędzie pracy przez minimum 12 miesięcy. Długotrwałe bezrobotnych ciężko zaktywizować do pracy i wiąże się to również z największymi kosztami tej aktywizacji. Wśród najdłużej pozostających bez pracy dominują osoby o słabym wykształceniu, krótkim doświadczeniu, słabych umiejętnościach, a także w starszym wieku. Takim osobom najciężiej znaleźć zatrudnienie.

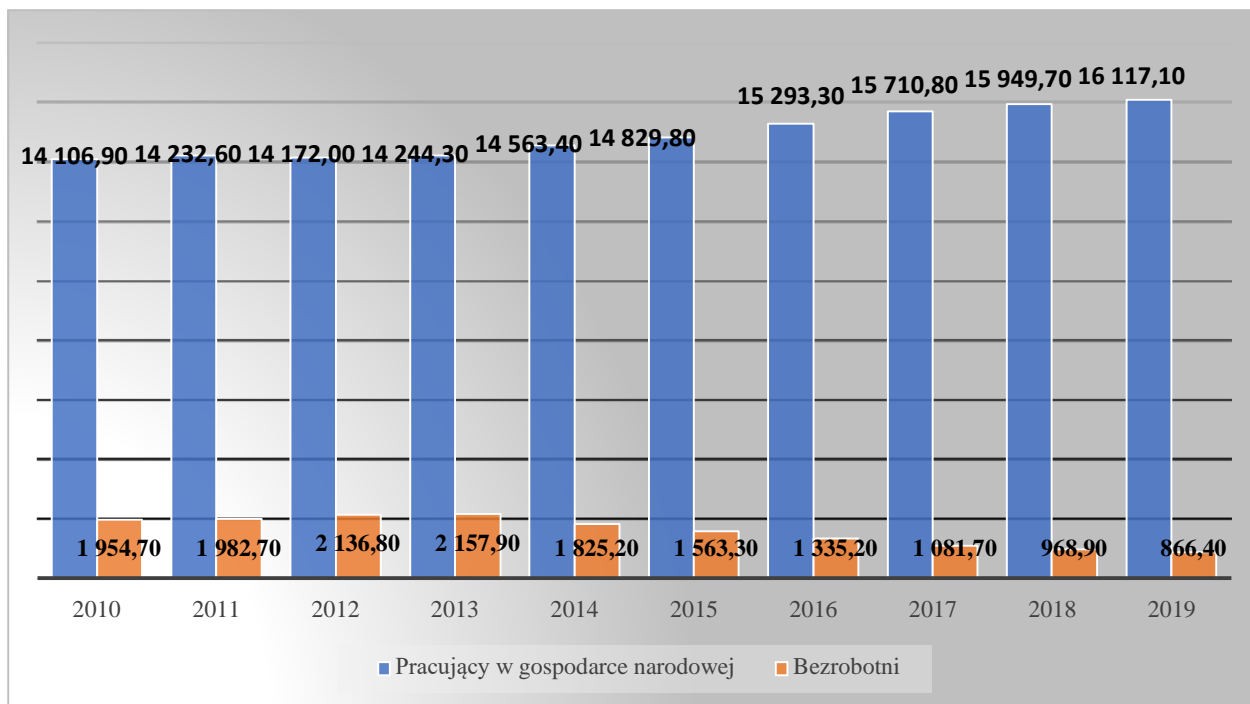
Bezrobocie długookresowe natomiast to takie, które dotyczy osób pozostających bez pracy od 6 do 12 miesięcy. Dłuższy brak zatrudnienia powoduje, że kandydat na pracownika staje się mało interesujący dla pracodawcy.

Bezrobocie w Polsce

Bezrobocie w Polsce zaczęło się pojawiać dopiero po 1989 roku, kiedy wdrażano system gospodarki rynkowej. Poprzedni system centralnego sterowania nie dopuszczał do rozwijania się tego zjawiska. Z założenia każdy obywatel miał zapewnione miejsce pracy przez system (Batorska, 2005, s. 239).

Na poniższym wykresie zaprezentowano ilość osób pracujących oraz bezrobotnych w Polsce od 2010 roku.

Wykres 1. Bezrobotni w Polsce w latach 2010-2019 (w tys. osób)

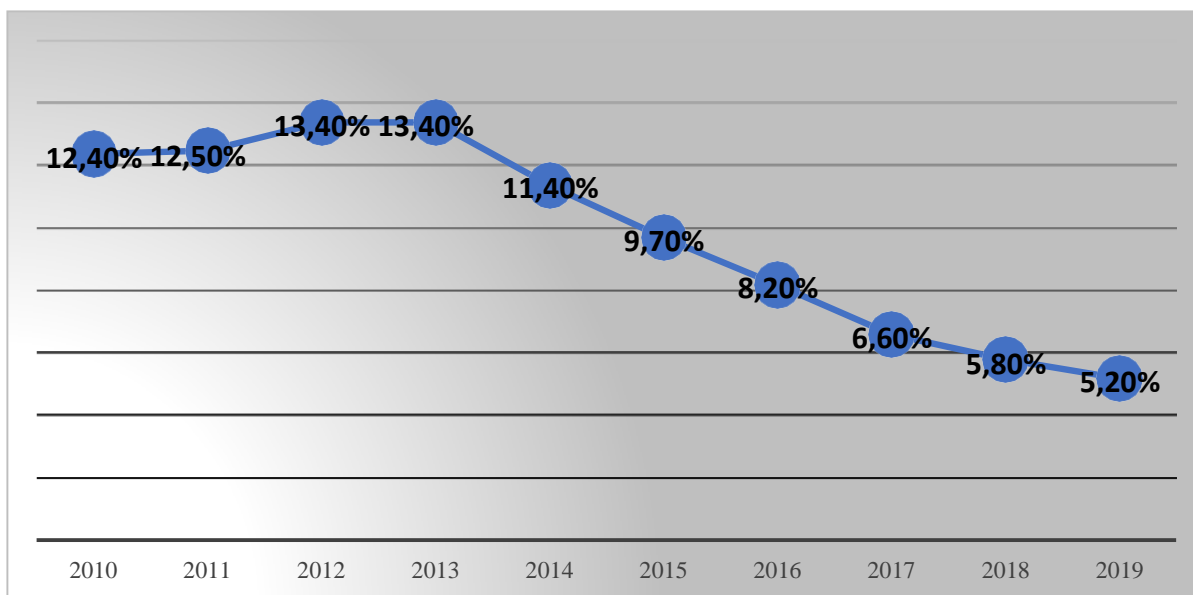

Źródło: opracowanie własne na podstawie: <https://bdm.stat.gov.pl> (dostęp na dzień: 18.06.2020)

Na zaprezentowanym wykresie można zauważyć, że od 2012 roku stopniowo przybywa osób pracujących w gospodarce narodowej, a ilość bezrobotnych zarejestrowanych odpowiednio zmniejsza się. Jest to korzystna sytuacja dla polskiej gospodarki, ponieważ oznacza to mniejsze wydatki na zasiłki dla bezrobotnych i równoczesne większe wpływy do budżetu państwowego.

Na kolejnym wykresie zaprezentowano kształtowanie się stopy bezrobocia od 2010 roku.

Wykres 2. Stopa bezrobocia w latach 2010-2019

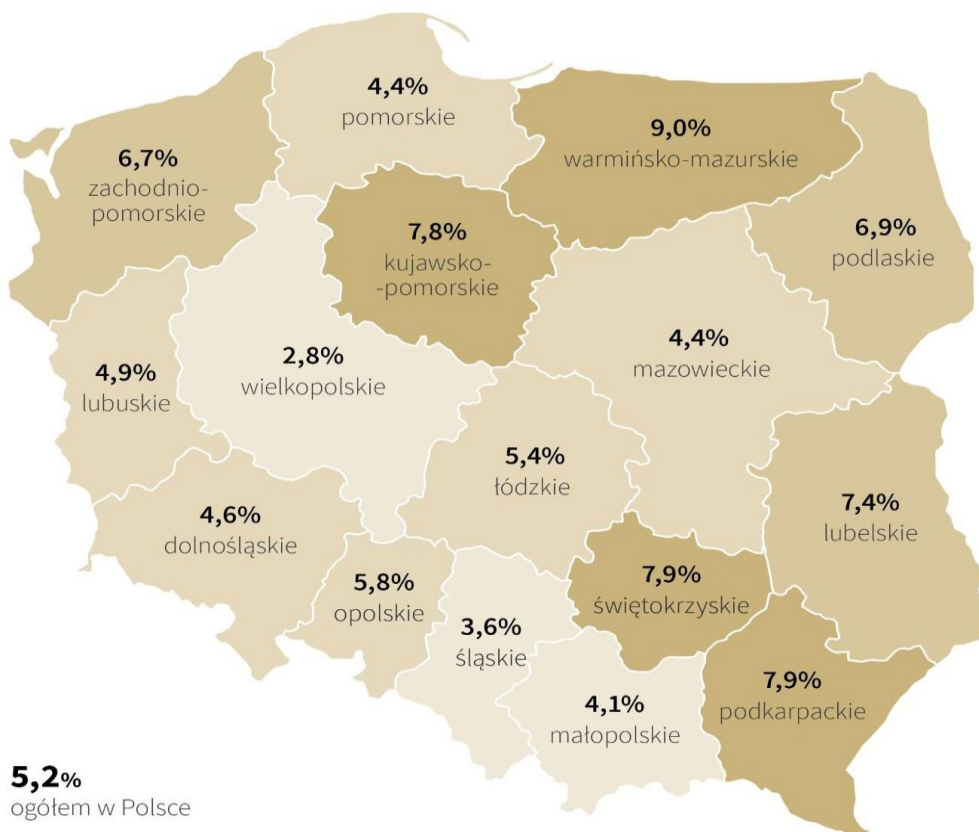

Źródło: opracowanie własne na podstawie: GUS (dostęp na dzień: 18.06.2020)

Sytuacja na polskim rynku pracy znacznie poprawiła się na przestrzeni lat. Od 2013 roku stopa bezrobocia stopniowo obniżała się, aż w 2019 roku osiągnęła swoją rekordowo niską wartość: 5,20%. Powodem takiej sytuacji mogło być zwiększanie płacy minimalnej oraz wzrost kosztów życia w naszym kraju, co zmusiło Polaków do podjęcia pracy. Poniżej mapa Polski,

STOPA BEZROBOCIA REJESTROWANEGO W WOJEWÓDZTWACH

Stan na koniec grudnia 2019 r.

na której można zaobserwować rozkład bezrobocia w poszczególnych województwach.

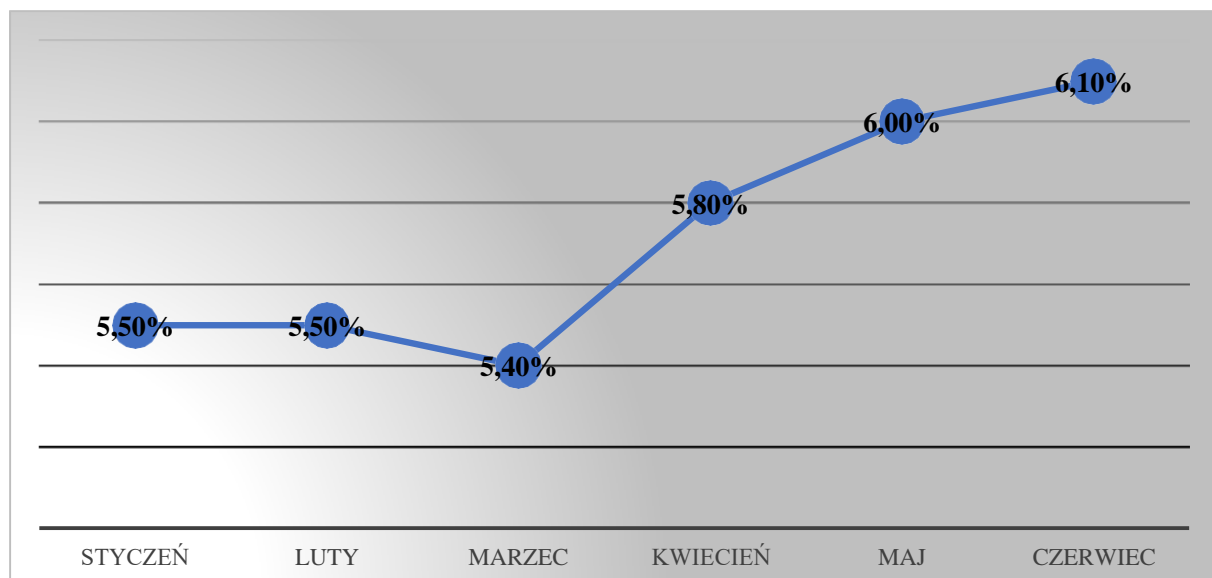
Na załączonej mapie można zaobserwować nierównomierny rozkład bezrobocia w Polsce. Największa stopa bezrobocia występuje w województwie warmińsko-mazurskim (9%). W reszcie województw wskaźnik ten nie przekracza 8%. Najniższy natomiast jest w województwie wielkopolskim i wynosi 2,8%.

Wpływ pandemii na bezrobocie w Polsce

Po znacznym spadku bezrobocia w Polsce przyszło nam się zmierzyć z kryzysem wywołanym ogólnoświatową pandemią koronawirusa. W marcu 2020 roku zarejestrowano pierwszy przypadek zakażenia w naszym kraju i od tego miesiąca rozpoczęło się zamykanie polskiej gospodarki. Zakłady pracy, zarówno te małe jak i duże, musiały ograniczyć lub całkowicie zawiesić swoją działalność, tak samo zakłady fryzjerskie, kosmetyczne, firmy transportowe oraz wiele innych. Polska gospodarka stanęła w miejscu, więc zaczęły się zwolnienia pracowników lub obniżanie im etatów. Mimo jej odmrażania, sytuacja na rynku pracy niestety się pogorszyła. Wiadomo też, że po pandemii powrót do poprzedniego stanu będzie bardzo trudny. Czeka nas nerwowość, brak stabilności, nieprzewidywalność i nieobliczalność (Kołodko, 2020, s. 6-7).

Na poniższym wykresie zaprezentowano wielkość stopy bezrobocia od początku 2020 roku.

Wykres 3. Stopa bezrobocia w 2020 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie: <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/rynek-pracy/bezrobocie-rejestrowane/stopa-bezrobocia-rejestrowanego-w-latach-1990-2020,4,1.html> (dostęp na dzień 11.08.2020).

Na zamieszczonym wykresie doskonale widać tendencję wzrostową stopy bezrobocia od marca bieżącego roku, kiedy to u pierwszego Polaka potwierdzono zakażenie COVID-19. Niestety przyszłe scenariusze dotyczące tych wielkości nie są zbyt optymistyczne. Według szacunków Ministerstwa Finansów pod koniec 2020r. w Polsce stopa bezrobocia

rejestrowanego wyniesie ponad 7% wg statystyki GUS.

Walka z bezrobociem

Bezrobocie to jeden z największym problemów społecznych. Ciężko pozostać bez pracy, szczególnie posiadając rodzinę na utrzymaniu. Człowiek może stracić poczucie kontroli nad własnym życiem i doprowadza go to do bezradności, a długotrwałe poszukiwania mogą prowadzić do obniżenia motywacji (Kitowski, 1994, s. 61-70).

Skutki bezrobocia można podzielić na różne strefy życia (Czechowska-Bieluga, Kanios, Sarzyńska, 2009, s. 50):

Sfera emocjonalna – pogorszenie nastroju, pesymizm, apatia i rezygnacja; człowiek bezrobotny staje się bezradny i traci wiarę we własne możliwości, im dłużej utrzymuje się taki stan, tym gorzej dla psychiki i tym trudniej znaleźć i podjąć nową pracę, uważa się za napiętnowanego i wykluczonego z grupy; osoba bezrobotna przez dłuższy okres czasu ciężko nawiązuje nowe relacje międzyludzkie i nie jest otwarta na nowe doświadczenia, co przeszkadza, a wręcz uniemożliwia znalezienie pracy (Winiarczyk, 2011, s. 71).

Sfera motywacyjna – ubytki w tej sferze skutkują zaniechaniem prób znalezienia pracy i podnoszenia własnych kwalifikacji; w przypadku uzyskania zatrudnienia za pośrednictwem Urzędu Pracy występuje brak starań o jego utrzymanie, osoba taka ogranicza się do wykonywania niezbędnych czynności, swój czas wolny spędza biernie, rezygnuje z aktywnego spędzania czasu, szybko rezygnuje przy napotkaniu przeszkody na swojej drodze.

Sfera poznawcza – problemy osoby bezrobotnej w ocenie swojej sytuacji i możliwości jej zmiany (Cudak, 2012, s. 73); człowiek nie widzi możliwości znalezienia pracy w swoim zawodzie, tłumaczy to sobie tym, że rynek pracy jest przepełniony, że sam jest za stary, nie ma odpowiedniego dojazdu, itp., nie chce słyszeć o poszukiwaniu zatrudnienia w innej branży, czy też o przekwalifikowaniu się.

Bezrobotni nie nawiązują łatwo nowych kontaktów, prowadzą ograniczone życie towarzyskie i stają się zamknięci. Osoby takie nie angażują się emocjonalnie, a swoje kontakty ograniczają do wąskiego grona starych znajomych. Utrudnia to w większości przypadków poszukiwanie nowego zatrudnienia, ponieważ człowiek pozostający bez pracy powinien z entuzjazmem poznawać nowych ludzi, uruchamiać swoje znajomości i je poszerzać. Natomiast dzieje się odwrotnie i zazwyczaj bezrobotny zamyka się w sobie, nie chce spędzać czasu z innymi i odcina się od nowych kontaktów. Taki stan długotrwałe utrzymujący się może negatywnie wpłynąć na życie i psychikę człowieka. Gdy poczuje się on wykluczony i zmarginalizowany przez brak pracy może przejść w obszar patologii społecznych, czyli: narkomanii, alkoholizmu, innych form przestępczości (Frąckiewicz, 2002, s. 181). Wśród trwale bezrobotnych można zaobserwować również wiele przypadków samobójstw (Gębura, 2015, s. 64).

Analiza skutków wywołanych problemem bezrobocia jest bardzo istotna dla polityki społecznej, gdyż podejście podmiotowe jest główną kategorią analityczną omawianego zjawiska. Dzieje się tak, ponieważ konsekwencji nie ponosi tylko człowiek bez zatrudnienia, lecz również cała jego rodzina, pozbawiona środków na zaspokojenie elementarnych potrzeb i widząca brak perspektywy na ich otrzymanie. Jedynie prawidłowo prowadzona polityka

społeczna przez państwo jest sposobem na rozwiązanie tego problemu, poprzez zasiłki, świadczenia socjalne i aktywizację osób bezrobotnych.

Polityka społeczna ma za zadanie zwalczanie przyczyn, skali oraz skutków bezrobocia w danym kraju. W jej skład wchodzi polityka zatrudnienia, która jest rozumiana jako czynne oddziaływanie władz państwa na rynek pracy pod kątem potrzeb gospodarczych kraju i godzenia interesów pracodawców i pracowników (Gogolewska, 2002, s. 467). Wyróżnia się 2 funkcje polityki zatrudnienia:

- funkcję społeczną – wyznaczana przez obecne oraz przyszłe warunki rozwoju społecznego,
- funkcję ekonomiczną – związana z rozwojem gospodarczym.

Polityka zatrudnienia obejmuje następujące zadania szczegółowe: redukcję bezrobocia, wypełnienie luki zatrudnieniowej, likwidację ubóstwa, reorientowanie instytucji rynku pracy. Można wyróżnić trzy obszary oddziaływania tej polityki na rynek pracy:

- aktywny,
- pasywny,
- mieszany.

Obszar aktywny skupia się na sferze ekonomicznej i w dziedzinie makro- jak i mikroekonomii. Aspekt makroekonomiczny to dążenie do pobudzenia popytu, a mikroekonomiczny to tworzenie warunków do poprawy sytuacji na rynku pracy i niwelacja zagrożeń związanych z bezrobociem w pewnych grupach zawodowych. Narzędzia mikroekonomiczne stosowane do walki z bezrobociem to (Marciniak, 2013, s. 241):

- przekwalifikowania, szkolenia dla bezrobotnych, które prowadzą do zdobycia nowych umiejętności,
- pożyczki w celu ułatwienia założenia własnej działalności gospodarczej,
- organizowanie i finansowanie staży dla absolwentów,
- roboty publiczne,
- prace interwencyjne,
- specjalne programy dedykowane dla osób długotrwale bezrobotnych,
- świadczenie usług pośrednictwa pracy.

Obszar pasywny to polityka zajmująca się przeciwdziałaniem bezrobociu, która ogranicza się jedynie do wypłaty pomocy finansowej, np. zasiłków dla bezrobotnych, świadczeń przedemerytalnych, wydłużenia okresu nauki młodzieży, obniżenie wieku emerytalnego, jednorazowe odszkodowania dla osoby zwolnionej (Skiba, Placzyńska, 2018, s. 376-383).

Charakter mieszany posiadają środki zaradcze odwołujące się zarówno do polityki aktywnej i pasywnej.

Podsumowanie

Bezrobocie jest niewątpliwie ogromnym problemem społecznym XXI wieku. Polska powinna posiadać odpowiednią politykę społeczną, która umożliwi walkę z bezrobociem oraz szereg działań wspierających ponowne znalezienie zatrudnienia. Formy walki z bezrobociem powinny być efektywne, dlatego warto skupiać się głównie na tych aktywnych i umożliwiać pracownikom zdobywanie nowych kwalifikacji i umiejętności. Jest to zdecydowanie lepszy sposób na walkę z tym zjawiskiem społecznym, niż zasiłki i pomoc finansowa, które niewątpliwie też są bardzo potrzebne, jednak mniej skuteczne. Mimo dobrej sytuacji państwa dotyczącej zatrudnienia jego obywatele musimy liczyć się z tym, że zawsze może zdarzyć się taka sytuacja, jak w 2020 roku, kiedy to kryzys wywołany pandemią koronawirusa w znacznym stopniu wpłynęło na rynek pracy. Państwo powinno być zatem przygotowane na taką ewentualność i być gotowe na niesienie pomocy swoim obywatelom w każdej sytuacji.

Literatura

- Batorska U. (2005), *Rodzaje i struktura bezrobocia w Polsce*, Przedsiębiorczość a współczesne wyzwania cywilizacyjne, Kraków,
- Begg D., Fisher S., Dornbusch R. (1995), *Ekonomia*, PWE, Warszawa,
- Borowska – Kwasik Z. (1995), *Ekonomia*, pod red. W. Cabana, Przedsiębiorstwo Specjalistyczne "Absolwent" Łódź,
- Cudak S. (2012), *Strukturalne przeobrażenia rodziny polskiej*, „Pedagogika Rodziny” 2/3,
- Cyrson E. (1996), *Kompendium wiedzy o gospodarce*, PWN, Warszawa,
- Czechowska-Bieluga M., Kanios A., Sarzyńska E. (2009), *Profile kompetencji społecznych osób pracujących i bezrobotnych*, Wydawnictwo UMCS, Lublin,
- Encyklopedia biznesu* (1995), tom 1, Fundacja Innowacja, Warszawa,
- Frąckiewicz L. (2002) *Bezrobocie i formy jego łagodzenia* (w:) *Polityka społeczna – zarys wykładu wybranych problemów*, „Śląsk” Wydawnictwo Naukowe, Katowice,
- Gębura R. (2015), *Bezrobocie jako problem polityki społecznej*, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin,
- Gogolewska J. (2002), *Regulowanie rynku pracy* (w:) *Polityka gospodarcza*, pod redakcją B. Winarskiego, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa,
- Hrebenda A., Wódcz J. (1992), *Życie codzienne bezrobotnych w regionie Górnego Śląska*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa,
- Kitowski J. (1994), *Remarks on the social costs of unemployment in Poland*, „Annales Universitatis Marie Curie-Skłodowska” 1994/XXVIII,
- Kołodko G. (2020), *Pandemia: praktyczne reakcje i teoretyczne pytania*, Kwartalnik Nauk o Przedsiębiorstwie nr 2,
- Kwiatkowski E. (2007), *Bezrobocie. Podstawy teoretyczne*, PWN, Warszawa,
- Liszka M. (2016), *Problem bezrobocia młodzieży w Unii Europejskiej na przykładzie Polski i Niemiec*, Uniwersytet Rzeszowski,
- Marciniak S. (2013), *Makro- i mikroekonomia. Podstawowe problemy współczesności*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa,
- Milewski R. (1997), *Ekonomia – elementarne zagadnienia*, PWN, Warszawa,

- Mlonek K. (1999), *Bezrobocie w Polsce XX wieku w świetle badań*, Krajowy Urząd Pracy, Warszawa,
- Przeklasa D. (2017), *Zdolność i gotowość bezrobotnego do podjęcia zatrudnienia albo innej pracy zarobkowej – wybrane aspekty*, Roczniki Administracji i Prawa nr XVII,
- Skiba M., Placzyńska S. (2018), *Pasywne i aktywne formy zwalczania bezrobocia w Polsce i Unii Europejskiej*, Marketing i Zarządzanie nr 1, Politechnika Częstochowska,
- Sowa B. (2014), *Bezrobocie*, (w:) Kalita W., Kurek M., Piczak L., Sowa B., *Ekonomia. Wybrane zagadnienia mikro i makroekonomii*, Wyższa Szkoła Prawa i Administracji, Rzeszów-Przemyśl,
- Ustawa z dnia 17 grudnia 1998 r. o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych (tekst jedn.: Dz.U. z 2016 r., poz. 887, z późn. zm.)
- Winiarczyk A. (2011), *Migracje zarobkowe jedną z przyczyn niepełności rodziny*, „Pedagogika Rodziny” 1/2,

Źródła internetowe:

- <https://bdm.stat.gov.pl> (dostęp na dzień: 18.06.2020),
- <http://www.regiopraca.pl/portal/rynek-pracy/urzed-y-pracy/bezrobocie-dlugotrwale-czyli-jakie> (dostęp na dzień: 17.06.2020),
- <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/rynek-pracy/bezrobocie-rejestrowane/stopa-bezrobocia-rejestrowanego-w-latach-1990-2020,4,1.html> (dostęp na dzień 11.08.2020).

Paulina Łoboz

Bezrobocie jako problem społeczny XXI wieku - perspektywa społeczna i gospodarcza

---

Streszczenie: W artykule poruszono kwestię bezrobocia, szczegółowo przedstawiona została definicja, w której podkreślono podstawowe cechy osób bezrobotnych. Opisane zostały również rodzaje bezrobocia, które zostały podzielone ze względu na wieloaspektowość tego pojęcia według wielu kryteriów, m.in. przyczyn jego powstawania, formy jego występowania oraz czasu pozostawania bez pracy. W końcowej części rozdziału drugiego przedstawione zostały przyczyny oraz skutki bezrobocia, które wywierają wpływ nie tylko na konkretne jednostki (tj. osoby pozostające bez pracy), ale również na ogół społeczeństwa i gospodarkę. Przedstawiona została wielkością panującego bezrobocia na przestrzeni ostatnich 20 lat. Ostatnim opisanym elementem były działania mające na celu przeciwdziałaniu bezrobociu oraz aktywizacji rynku pracy. Specyfika momentu powstania artykułu wymusza, by w ramach omawianych zagadnień odnieść się do kwestii wystąpienia zupełnie nowej sytuacji, która związana jest z epidemią, która w ujęciu gospodarczym stanowi czarnego łabędzia i może spowodować znaczne zmiany na rynku pracy, a przede wszystkim spowodować, że możliwości zatrudnienia zostaną znacząco ograniczone.

Słowa kluczowe: bezrobocie; praca; stopa bezrobocia;

Wprowadzenie

Jednym z dominujących problemów społecznych, z jakimi boryka się społeczeństwo jest kwestia braku zatrudnienia. Zmieniająca się sytuacja na rynku pracy, ciągle przybierające różne wielkości oraz formy bezrobocia to kwestia objęta badaniami nie tylko na szczeblu lokalnym, ale także państwowym, co świadczy o istotowości problemu. Bezrobocie jest jednym z czynników świadczących o dobrobycie danej jednostki administracyjnej. Według wysokości bezrobocia tworzona jest klasyfikacja, w której podmioty obejmujące czołowe miejsca stają się atrakcyjniejsze. Istotną więc jest kwestią, aby bezrobocie utrzymywało się na jak najniższym poziomie.

Współcześnie społeczeństwo stanęło przed wyzwaniem, które można zgodnie z definicją N. Taleba określić czarnym łabędziem, czyli zjawiskiem nieprzewidywalnym, które wpływa w istotny sposób na gospodarkę¹. Zjawiskiem tym jest epidemia, która wpływa na gospodarkę, a tym samym może wpływać na poziom bezrobocia w Polsce, głównie z uwagi na ograniczenie kontaktów społecznych, a także działania związane z zamrożeniem wybranych sektorów gospodarki. Pojawienie się niepewności gospodarczej niewątpliwie wpływa także na politykę zatrudnienia.

Celem niniejszej pracy jest przedstawienie problemu społecznego, jakim jest bezrobocie oraz metody działania państwa polskiego w celu jego minimalizacji.

Hipotezą roboczą (tezą) jest twierdzenie, iż w ujęciu średniookresowym występuje znaczny potencjał dla wzrostu poziomu bezrobocia, którego skala może powodować zagrożenie społeczne.

---

¹ N. Taleb, Czarny łabędź. Jak nieprzewidywalne zdarzenia rządzą naszym życiem, Zysk i s-ka, Warszawa 2020.

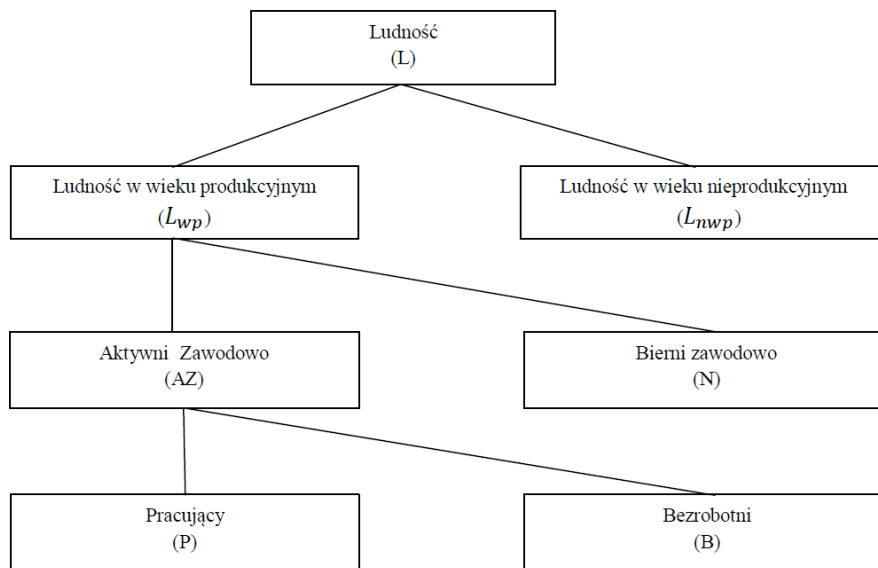
Wydaje się, że zwrócenie uwagi na problematykę bezrobocia jako problemu społecznego powinno uwzględniać także kwestie związane z problemami podejścia do pracy młodych ludzi, a także zmiany, jaka nastąpiła, związanej głównie z problemem odnoszącym się do powstania rynku pracy pracownika, który w chwili obecnej w szybkim tempie może ponownie wrócić do modelu rynku pracy, na którym to pracodawcy będą dyktować warunki.

Pojęcie oraz rodzaje bezrobocia

Pojęcie bezrobocia jest jednym z głównych kierunków rozważań ekonomistów, co wiąże się z brakiem ścisłej definicji, przyjętej powszechnie przez ogół zajmujących się tym pojęciem. Postrzegane może być ono w przedmiotowym jak i podmiotowym ujęciu. Bezrobocie w ujęciu podmiotowym jest przedstawiane jako stan zawodowej bezczynności osób zgłaszających gotowość do pracy oraz mających zdolność do jej wykonania, kierujących się zdobyciem dochodów. Przedmiotowe ujęcie ukazuje natomiast niezrealizowaną podaż pracy, która jest wynikiem nierównowagi pomiędzy popytem na pracę a podażą siły roboczej. Wielowymiarowość zagadnienia bezrobocia oraz jego złożoność przyczynia się do rozpatrywania go w wielu aspektach oraz jego szerokiej definicji. Według literatury ekonomicznej, osobie bezrobotnej przypisuje się trzy charakterystyczne cechy:

- Poszukiwanie pracy – cecha charakteryzująca się przejawem aktywności bezrobotnych w zakresie poszukiwania pracy, do których zaliczamy: złożenie wniosku w urzędzie pracy, przeglądanie oraz reagowanie na potencjalne oferty pracy. Według badań aktywności ekonomicznej ludności (BAEL), do bezrobotnych zaliczamy osoby, które w ciągu ostatnich 4 tygodni aktywnie poszukiwały pracy.
- Gotowość i zdolność do pracy – biorąc pod uwagę zdolność do pracy, uwzględniamy dwa aspekty: stan zdrowia, który umożliwi podjęcie pracy, oraz aspekt wiekowy, ludzi będących w odpowiednim przedziale wiekowym (wieku produkcyjnym). Aktualnie w statystykach EUROSTATU (Biura Statystycznego Wspólnot Europejskich) zarówno dla mężczyzn, jak i dla kobiet, przedział wiekowy oscyluje w latach 15-64. Kolejnym kryterium kwalifikującym osoby bezrobotne jest gotowość do pracy w okresie bieżącym, oraz gotowość podjęcia pracy w dostępnych na rynku pracy stawek płac.
- Pozostawanie bez pracy – jeden z głównych warunków wystąpienia bezrobocia, jednak nie do końca, gdyż nie wszystkich niepracujących możemy zaliczyć do osób bezrobotnych. Dzieci, ludzi w podeszłym wieku, osoby zajmujące się domem czy nawet studenci studiów dziennych, nie klasyfikujemy do grupy bezrobotnych ze względu na niespełnienie dwóch pozostałych cech tj. zdolności i gotowości do pracy oraz poszukiwanie pracy.

Rysunek 1. Schematy klasyfikacji ludność

Źródło: E. Kryńska, E. Kwiatkowski, *Podstawy wiedzy o rynku pracy*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego 2013, s.113.

Reasumując, osoby bezrobotne charakteryzują się posiadaniem wszystkich wymienionych wyżej cech, co ilustruje rysunek nr.1 obrazujący klasyfikację ludności. We względu na wiek, populację podzielić można na ludność w wieku nieprodukcyjnym oraz ludność w wieku produkcyjnym. Te drugą grupę dzielimy na biernych zawodowo (N) i aktywnych zawodowo (AZ) biorąc pod uwagę kryterium gotowości i zdolności do pracy. Grupę aktywnych zawodowo dzielimy na pracujących (P) i bezrobotnych (B). Dzięki temu możemy przedstawić definicję bezrobocia jako zjawiska polegającego na pozostawaniu bez pracy zarobkowej osób w wieku produkcyjnym, pomimo podejmowanych aktywnych prób poszukiwania pracy. Definicja ta jednak posiada pewne wątpliwości, dotyczące jednego z kryterium, którym jest pozostawienie osób bez pracy, bowiem częściowo bezrobocie może dotyczyć również osoby posiadające pracę. Biorąc pod uwagę grupę osób pracujących w niepełnym wymiarze godzin, wykazujących chęć pracy w większym wymiarze, spotykamy się ze zjawiskiem zwanym zatrudnieniem niepełnym (z ang. *underemployment*). Niewykorzystana siła robocza, do której zalicza się niewykorzystany czas pracy tej grupy osób, można byłoby zagospodarować. Zaliczenie więc tej grupy do osób pracujących zaniża faktyczną skalę bezrobocia. Podobne wątpliwości budzi zjawisko nadmiernego zatrudnienia, które charakteryzuje się nieefektywnym wykorzystaniem posiadanej siły roboczej. W pewnym stopniu, można zjawisko to interpretować jako bezrobocie, gdyż efektywne zatrudnienie przyczyniłoby się do zniwelowania nadwyżki siły roboczej. Z powyższych uwag wynika, że dla przedstawienia pełniejszego obrazu rynku pracy, zalecane jest dopełnienie informacji dotyczących bezrobocia o dodatkowe trzy wskaźniki:

- osoby aktywnie nie poszukujące, ale mogące podjąć zatrudnienie
- osoby poszukujące jednak niezdolne do podjęcia bezzwłocznie pracy

- osoby pracujące w niepełnym wymiarze godzinowym, wyrażające chęć podjęcia pełnego wymiaru pracy

Dywersyfikacja oraz postępująca segmentacja rynku pracy znacznie utrudnia przedstawienie dokładnej definicji bezrobocia, jest to duże wyzwanie, z którym ekonomiści próbują się zmierzyć. Międzynarodowa Organizacja Pracy również przedstawia swoją definicję bezrobocia jako niemożność podjęcia pracy przez osobę zdolną do jej wykonania, co staje się powodem utraty zarobków. Według BAEL (Badania aktywności Ekonomicznej Ludności) do bezrobotnych możemy zaliczyć osoby, które są w wieku 15-74 lata, nie były pracujące podczas tygodnia, w którym zostało przeprowadzone badanie, w ciągu 2 tygodni po tygodniu badanym były w stanie podjąć pracę, poszukiwały aktywnie pracy w ciągu ostatnich czterech tygodni. W każdej z tych definicji uwzględniana jest przede wszystkim sytuacja na rynku pracy, jednakże inne pozostałe rynki pozostają również w strefie wpływów na rozmiar bezrobocia.

Dzięki wieloaspektowości bezrobocia oraz jego złożoności, możemy wyróżnić wiele rodzajów bezrobocia. Uwzględniając kryterium przyczyn powstania bezrobocia, wyodrębnia się kilka typów:

- Bezrobocie frykcyjne – przyczyną jest niedoskonały obieg informacji oraz naturalny przyływ pracowników. Charakteryzuje się krótkotrwałym i przejściowym brakiem zatrudnienia, przyczyną którego była zmiana miejsca zamieszkania, powstanie nowych stanowisk pracy, czy likwidacjach tych istniejących. Zalicza się do bezrobocia akceptowanego przez społeczeństwo, nieuniknionego oraz dobrowolnego. Nowa siła robocza oraz osoby kończące kariery wywierają również wpływ na bezrobocie frykcyjne, gdyż nie zostaje określona dokładna liczba miejsc pracy oraz osób szukających pracy,
- Bezrobocie koniunkturalne – powstaje w wyniku wahań cyklu koniunktury. W momencie recesji, która związana jest ze spadkiem aktywności państwowej gospodarki, występuje spadek popytu na pracę, co skutkuje wzrostem poziomu bezrobocia. Jednak w przypadku rozwoju gospodarczego, podczas którego zwiększony jest poziom zatrudniania, bezrobocie spada. Przejściowy charakter tego rodzaju bezrobocia zależy od długości faz cyklu koniunkturalnego, od którego uzależniony jest okres pozostawania bez pracy,
- Klasyczne bezrobocie – przyczyną powstania jest utrzymujący się poziom płac przewyższający stan równowagi. Jako główny powód występowania tego rodzaju bezrobocia uznaje się przede wszystkim działalność związków zawodowych, która przyczynia się do wyższych wynagrodzeń pracowników, co skutkuje wzrostem kosztów pracy, a w konsekwencji prowadzi do zwolnień oraz wzrostu bezrobocia,
- Bezrobocie instytucjonalne – zmniejszona elastyczność płac oraz tendencja wzrostowa kosztów zatrudnienia i produkcji wywołana przez instytucje, przyczynia się do ograniczenia łatwości pozyskania lub zmiany zatrudnienia oraz dopasowania popytu na pracę do osób poruszających się na rynku pracy.

Konsekwencją czego staje się przyczynianie do utrwalania i powstawania każdego rodzaju bezrobocia,

- Bezrobocie sezonowe – powiązane z wahaniami popytu na pracę w związku ze zmianą elastyczności natężenia potrzeby siły roboczej w stosunku do niektórych rodzajów pracy, m.in. budownictwo, rolnictwo itp.,
- Bezrobocie strukturalne – kształtuje się poprzez niedopasowanie struktury podaży pracy do popytu produkcji, ma długookresowy charakter. Zbyt niskie wykształcenie pracowników, nieodpowiednie klasyfikacje są jednymi z przyczyn kształtowania się tego rodzaju bezrobocia. Ten rodzaj bezrobocia możemy rozpatrywać w wąskim jak i szerokim ujęciu. Poprzez niedopasowanie struktur popytu z podażą na siłę roboczą rozumiemy bezrobocie strukturalne w ujęciu wąskim. Natomiast podkreślenie związku z równowagą kształtującą się na rynku pracy ukazywane jest w szerokim ujęciu. Bezrobocie instytucjonalne, frykcyjne oraz strukturalne wyrażone w wąskiej interpretacji zaliczamy do bezrobocia strukturalnego, którego głównymi przyczynami są:
  - Zmiany w strukturach popytu na pracę
  - Postęp techniczny, który, przyczynia się do zmiany zatrudniania oraz zwiększa zapotrzebowanie na wykwalifikowanych ekspertów
  - Niedopasowanie geograficzne osób poszukujących zatrudnienia wraz z wolnymi wakatami pracy
  - Handel zagraniczny, mający wpływ na zawodową, gałęziową oraz kwalifikacyjną strukturę popytu na pracę .

Biorąc pod uwagę postęp techniczny jako przyczynę bezrobocia strukturalnego, możemy wyodrębnić osobny rodzaj bezrobocia, jakim jest bezrobocie techniczne. Postęp techniczny, przyczynia się do zastępowania w dużym stopniu miejsc pracy dawniej alokowanych przez osoby fizyczne maszynami, m. in. w administracji, na liniach produkcyjnych. Poprzez proces automatyzacji i robotyzacji znacznie obniżają się koszty pracy a równocześnie wzrasta produktywność, co jest korzystniejsze dla przedsiębiorców, jednak wpływa negatywnie na poziom bezrobocia.

Dzieląc rodzaje bezrobocia, możemy wyróżnić podział ze względu na kryterium czasowego pozostawania bez pracy:

- Bezrobocie krótkookresowe – okres pozostawania bez pracy nie przekraczający 3 miesięcy, liczony od momentu utracenia aż do momentu podjęcia nowej pracy,
- Bezrobocie średniookresowe – występowanie zjawiska pozostawania bez pracy przez okres nie dłuższy niż 12 miesięcy,
- Bezrobocie długookresowe – sytuacja pozostawania bez pracy przez okres dłuższy niż 12 miesięcy; brak górnej granicy czasu, w którym bezrobotny podejmie pracę,

Forma występowania bezrobocia umożliwia wyodrębnienie:

- Bezrobocia jawnego – obejmuje osoby niepracujące, zarejestrowane w odpowiednim urzędzie; stan faktyczny nie jest zgodny ze stanem bezrobocia jawnego, czego powodem jest niezarejestrowanie wszystkich osób bezrobotnych,
- Bezrobocia ukrytego – bezrobocie, które pozostaje nigdzie nie ewidencjonowane, powodem którego, jest niespełnienie kryteriów lub całkowita rezygnacja z rejestracji w urzędzie; przeludnienie lub przejście na wcześniejszą emeryturę osób w wieku przed produkcyjnym spowodowane brakiem możliwości ich zatrudnienia, również może oznaczać występowanie bezrobocia ukrytego,

Podział ze względu na charakter bezrobocia:

- Bezrobocie dobrowolne – związane z naturalną stopą bezrobocia i jej pojęciem, występujące w stanie równowagi panującej na rynku pracy. Oznacza świadome i celowe niepodejmowanie pracy pomimo posiadania takiej możliwości. Przeważnie decyzja ta ukierunkowana jest niedostosowaniem wysokości wynagrodzenia,
- Bezrobocie przymusowe – pojawiające się w sytuacji, gdy osoby wyrażające chęć podjęcia pracy nie dostają jej z powodu jej braku lub nieprzewyciężenia konkurencji. Cechami wykluczającymi pracowników są; wiek, płeć, rasa oraz staż,

Jednym z niemniej ważnych kryteriów podziału bezrobocia jest terytorium, możemy wyróżnić globalne, lokalne, krajowe czy też regionalne bezrobocie. Innymi słowy obszar, którego dotyka problem utrzymania równowagi na rynku. Przyczynami mogą być likwidacje nieopłacalnych przedsiębiorstw, zacofanie gospodarcze danego regionu, wyczerpanie wydobywanych surowców, rozwój technologiczny czy wahania cykliczne.

Wyżej przedstawione podziały oraz kryteria podziału nie są wyczerpujące. Wraz z rozwojem i coraz to większymi zmianami, które dotyczą współczesnej gospodarki, będą z czasem pojawiały się coraz to nowsze formy i przejawy występowania nierównowagi na rynku.

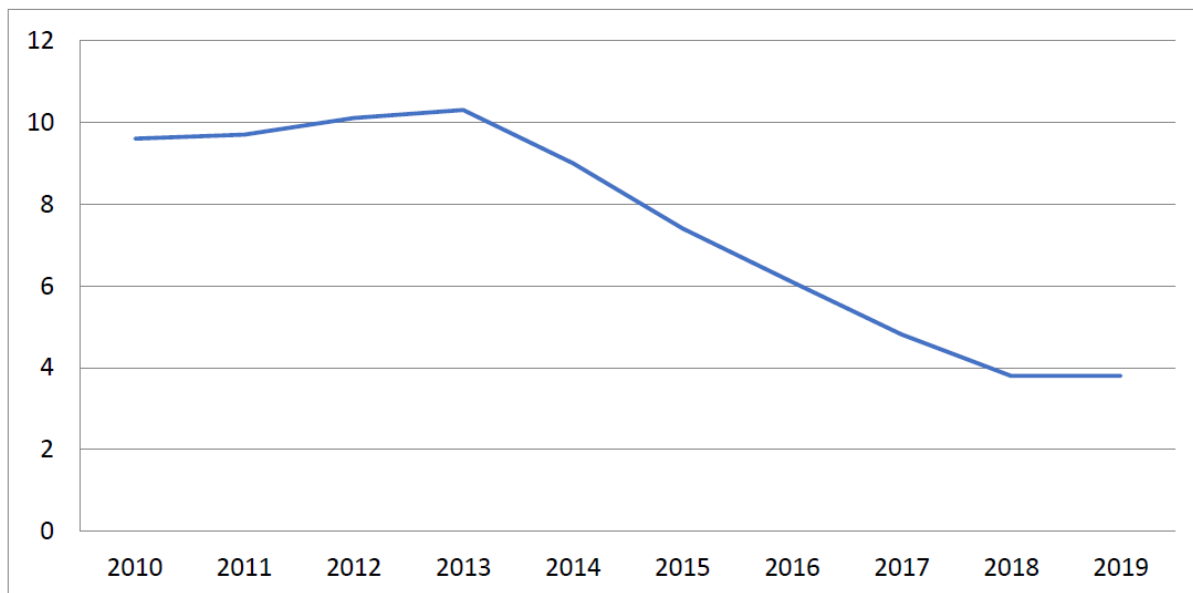
Mierniki bezrobocia

Bezrobocie znacząco wpływa na stan ekonomiczny i społeczny państwa. Dlatego istotne jest, aby poprawnie została zmierzona wielkość tego zjawiska, oraz aby zostały gromadzone dane potrzebne do obserwacji i badań statystycznych. Skutkiem czego, będzie możliwe określenie wielkości bezrobocia, dające możliwość jego porównania w przestrzeni i czasie.

Wskaźnik określa procentowo, jaką część siły roboczej stanowią bezrobotni. Nie stanowi on jednak dokładnego miernika, ze względu na istniejący odsetek ludzi, nierejestrujących się w urzędach pracy bądź dokonujących rejestracji w celu uzyskania

korzyści. Dodatkowo również korzystając z różnorodnych źródeł informacji oraz metod pomiaru bezrobocia, można obliczyć wskaźnik stopy bezrobocia. Ze względu jednak na odchylenia pomiędzy definicjami ludzi aktywnych zawodowo i bezrobotnych, w przypadku obu tych źródeł, wyniki stóp bezrobocia mogą być nieco odmienne.

Wykres 1 Stopa bezrobocia w Polsce wg BAEL w latach 2010-2019

Źródło: Badanie Aktywności Ekonomicznej Ludności, GUS.

Natężenie bezrobocia zobrazowane na podstawie danych przedstawiono na wykresie. Wynika z niego, że stopa bezrobocia w Polsce wykazuje tendencję spadkową. Swój najwyższy poziom osiągnęła w 2013 roku, od 2018 roku do I kwartału 2019 wykazuje swój poziom najniższy.

Tabela 1. Wielkość bezrobocia w latach 1990-2020

Rok/MSC	Sty	Lut	Mar	Kwi	Maj	Cze	Lip	Sie	Wrz	Paź	Lis	Gru
2020	922,2	919,9	909,4	965,8	1011,7	1026,5						
2019	1023,1	1016,7	984,7	938,3	906,0	877,1	868,4	865,5	851,2	840,5	849,6	866,4
2018	1133,7	1126,7	1092,2	1042,5	1002,2	967,9	961,8	958,6	947,4	937,3	950,5	968,9
2017	1397,1	1383,4	1324,2	1252,7	1202,1	1151,6	1140,0	1136,1	1117,1	1069,5	1067,7	1081,7
2016	1647,5	1652,7	1600,5	1521,8	1456,9	1392,5	1361,5	1346,9	1324,1	1308,0	1313,6	1335,2
2015	1918,6	1918,7	1860,6	1782,2	1702,1	1622,3	1585,7	1563,5	1539,4	1516,9	1530,6	1563,3
2014	2260,7	2255,9	2182,2	2079,0	1986,7	1912,5	1878,5	1853,2	1821,9	1784,8	1799,8	1825,2
2013	2295,7	2336,7	2314,5	2255,7	2176,3	2109,1	2093,1	2083,2	2083,1	2075,2	2116,0	2157,9
2012	2121,5	2168,2	2141,9	2072,6	2013,9	1964,4	1953,2	1964,7	1979,0	1994,9	2058,1	2136,8

2011	2105,0	2150,2	2133,9	2043,5	1962,6	1883,3	1863,2	1855,3	1861,7	1867,6	1914,9	1982,7
2010	2052,5	2101,5	2076,7	1973,8	1907,9	1843,9	1812,8	1800,2	1812,6	1818,6	1858,3	1954,7
2009	1634,4	1718,8	1758,8	1719,9	1683,4	1658,7	1676,1	1689,0	1715,9	1744,3	1811,1	1892,7
2008	1813,4	1778,5	1702,2	1605,7	1525,6	1455,3	1422,9	1404,4	1376,6	1352,3	1398,5	1473,8
2007	2365,8	2331,1	2232,5	2103,1	1985,1	1895,1	1856,1	1821,9	1777,8	1720,9	1719,4	1746,6
2006	2866,7	2865,9	2822,0	2703,6	2583,0	2487,6	2443,4	2411,6	2363,6	2301,8	2287,3	2309,4
2005	3094,9	3094,5	3052,6	2957,8	2867,3	2827,4	2809,0	2783,3	2760,1	2712,1	2722,8	2773,0
2004	3293,2	3294,5	3265,8	3173,8	3092,5	3071,2	3042,4	3005,7	2970,9	2938,2	2942,6	2999,6
2003	3320,6	3344,2	3321,0	3246,1	3159,6	3134,6	3123,0	3099,1	3073,3	3073,3	3096,9	3175,7
2002	3253,3	3277,9	3259,9	3203,6	3064,6	3090,9	3105,3	3105,6	3112,6	3108,1	3150,8	3217,0
2001	2835,6	2876,9	2898,7	2878,0	2841,1	2849,2	2871,5	2892,6	2920,4	2944,3	3022,4	3115,1
2000	2476,1	2525,8	2531,7	2487,9	2445,4	2437,4	2477,6	2496,2	2528,8	2547,7	2613,1	2702,6
1999	2046,8	2146,6	2170,4	2122,2	2073,1	2074,0	2116,4	2143,6	2177,8	2186,8	2257,3	2349,8
1998	1893,3	1891,9	1845,7	1765,5	1695,4	1687,6	1683,1	1671,0	1676,7	1692,6	1743,4	1831,4
1997	2336,3	2312,5	2235,7	2131,7	2043,8	2039,9	1989,0	1928,9	1853,7	1791,7	1800,5	1826,4
1996	2718,1	2734,0	2726,8	2670,5	2567,9	2508,3	2466,0	2401,3	2341,0	2286,0	2306,7	2359,5
1995	2875,1	2832,2	2753,8	2689,7	2599,4	2684,0	2720,8	2690,0	2657,2	2596,4	2597,3	2628,8
1994	2954,7	2968,9	2950,1	2888,5	2842,5	2933,0	2982,0	2965,4	2915,7	2845,5	2830,6	2838,0
1993	2584,0	2626,0	2648,7	2642,5	2624,0	2701,8	2811,8	2829,6	2830,0	2809,0	2846,2	2889,6
1992	2211,8	2245,6	2216,4	2218,4	2228,6	2296,7	2409,1	2457,1	2498,5	2477,3	2490,1	2509,3
1991	1195,7	1258,9	1322,1	1370,1	1434,5	1574,1	1749,9	1854,0	1970,9	2040,4	2108,3	2155,6

Źródło: Badanie Aktywności Ekonomicznej Ludności, GUS.

Przyczyny bezrobocia

Kompleksowe podejście do analizy badanego zjawiska, jakim jest bezrobocie, jest podstawą do rzetelnej diagnozy rynku pracy. Dokonując analizy istotną kwestią jest ukazanie przyczyn badanego zjawiska. W najszerszym wymiarze wyszukiwać można przyczyn bezrobocia w uwarunkowaniach zewnętrznych, powiązanych bezpośrednio z zagranicznymi rynkami i zmianami globalnymi w gospodarce, a także wewnętrznych, charakteryzujących krajowe rynki pracy. Czynniki występujące w gospodarce, przyczyniające się do bezrobocia, możemy rozpatrywać w wymiarze mikro jak i wymiarze makro.

Za jednym z najważniejszych determinant, zgłaszanej wielkości zapotrzebowania przez pracodawców na pracowników, uznać można czynniki koniunkturalne, które przybierają zasięg zarówno terytorialny, lokalny jak i globalny. Wahania koniunkturalne, które powodują tzw. spowolnienia, są naturalnym elementem funkcjonowania rynku, powodami przyczyniającymi się do ich powstawania są bodźce zewnętrzne, które występują zarówno po podażowej jak i popytowej stronie gospodarki, np. błędna polityka, wzrost cen surowców. Spowolnienia mogą

być również rezultatem wewnętrznej gospodarczej nierównowagi. W dzisiejszych czasach jednym z podstawowych a zarazem najczęstszych powodów powstawania załamania gospodarczych są nagłe komplikacje na rynkach finansowych. Występujące zawirowania uruchamiają mechanizm transmisji, który oddziałuje na produkcję i rynek pracy. Te procesy mają bezpośredni znów wpływ na wzrost bezrobocia, spadek zatrudniania, obniżkę wynagrodzeń, i co za tym idzie, zahamowania wzrostu płac, czego następstwem jest obniżenie poziomu życia oraz spadek dochodów realnych społeczeństwa. Ponadto, najbardziej narażonymi na skutki spowolnień gospodarczych, jakim jest utrata pracy, są osoby pracujące na określony czas, najstarsi i najmłodszy pracownicy, imigranci, czy osoby o niskim poziomie wykształcenia.

Reasumując czynnikami warunkującymi powstawanie i utrzymywanie się bezrobocia są m.in.:

- niedostateczna skuteczność programów aktywizujących zawodowo bezrobotnych
- brak mobilności osób poszukujących pracy i pracowników
- zmiany w systemie prawnym nadmiernie liberalizujące sytuację bezrobotnych
- niedostosowanie urzędów pracy do rynku pracy

Analizując problematykę bezrobocia jako problemu społecznego, niezbędne jest zwrócenie uwagi na problem bezrobocia wynikającego z podejścia do pracy, a także swobodnego braku gotowości do podjęcia pracy, która nie spełnia oczekiwań potencjalnych pracowników. Związane jest to przede wszystkim z młodymi pokoleniami, to jest pokoleniem Y, a także pokoleniem Z, których oczekiwania związane z pracą są zupełnie inne niż w przypadku poprzednich pokoleń. Pokolenie Y jest pokoleniem, które jest krytycznie nastawione względem współczesnego świata, a także dostrzega trudności związane z wejściem w dorosłe życie. Socjalizacja tego pokolenia związana jest przede wszystkim z dynamicznymi zmianami w środowisku zewnętrznym, przy czym trzeba zwrócić uwagę, że proces ten był mniej dynamiczny niż w przypadku pokolenia X. Jednocześnie wskazuje się, że problemy tych obu pokoleń były w dużej mierze podobne, tak samo jak sposób radzenia sobie z nimi². Pokolenie Y jest to pokolenie, które nie tylko oczekuje życia w wysokim standardzie, ale także szeroko rozumianej satysfakcji z wykonywania pracy zawodowej, przy czym pokolenie to jest także zagrożone wykluczeniem z uwagi na niechęć do podejmowania większych wyzwań.

Wskazać należy, że pokolenie Y, jako ceniące wykształcenie i pracę, znacznie bardziej docenia też wartość pieniądza, a tym samym, jego celem w dużej mierze jest zapewnienie odpowiedniego standardu życiowego, który związany jest także z bezpieczeństwem społecznym.

Najmłodszym pokoleniem jest pokolenie Z – pokolenie, które wychowało się faktycznie w całości w zakresie dostępu do nowoczesnych technologii. Warto zwrócić uwagę, że w wielu aspektach trudno jest rozróżnić pokolenie Z od pokolenia Y, bowiem oba te pokolenia mają

---

² Pokolenie Y - jego miejsce we współczesny świecie, (w): Wolontariusz Pokolenia Y, materiały z Ogólnopolskiej Konferencji Naukowo-Szkoleniowej, APS, Warszawa 2019, s. 12-13.

wiele wspólnych cech, przy czym faktycznie w niektórych obszarach można dostrzec istotne różnice. Związane są one głównie z nastawieniem do życia społecznego, a także do nowoczesnych technologii.

Kluczowe wydaje się tutaj podejście do technologii, a także stosowania tej technologii, o ile dla pokolenia X technologia była obecna i adaptowana, w przypadku pokolenia Y technologia, a przede wszystkim Internet jest czymś, z czym dorastali, a tym samym posiadają oni bardzo duże doświadczenie związane z funkcjonowaniem w tym otoczeniu³. Można wskazać, że doświadczenia technologii, które związane są z funkcjonowaniem pokolenia Z powodują, że jest ono znaczenie bardziej rozwinięte pod tym względem niż pokolenie Y. Drugim z kluczowych czynników jest kwestia oddziaływania technologii na zwyczaje i zachowania pokolenia Z. Pokolenie to funkcjonuje w ramach multizadaniowości polegającej na robieniu wielu rzeczy w jednym czasie, co z kolei przekłada się na inne zdolności związane z obsługą urządzeń technicznych – jednocześnie pokolenie to jest pokoleniem obytym z technologią, dla którego technologia jest czymś oczywistym i obecnym w życiu codziennym.

Jednocześnie pokolenia Y i Z w dużej mierze są pokoleniami, które nie są przygotowane do funkcjonowania na rynku pracy. Wynika to głównie z pewnych zachowań, które można zauważyć u tej grupy społecznej, to jest podejścia związanego z brakiem gotowości do podejmowania pewnych rodzajów prac, a także niskiego zaangażowania w pracę. Jednocześnie problemem jest gotowość do zrezygnowania z podejmowania zatrudnienia w przypadku, gdy dane stanowisko pracy nie spełnia oczekiwań pracownika, szczególnie w przypadku gdy nie zapewnia odpowiednich dochodów związanych z danym stanowiskiem. Powoduje to, że w ramach UE powstała definicja NEET-ów (*Not in Education, Employment or Training* – oznacza grupę społeczną młodych ludzi, którzy nie wykazują aktywności w żadnej z trzech kategorii: pracy, formalnego kształcenia ani szkolenia.). Grupa ta często decyduje się na odrzucenie możliwości zatrudnienia w przypadku, gdy oferta nie odpowiada jej oczekiwaniom, bądź poszukuje wymarzonej oferty. Problemem tej grupy jest fakt, że osoby te faktycznie nie są w stanie pozyskać zatrudnienia, bowiem z jednej strony nie mają odpowiedniego doświadczenia zawodowego, a także praktycznych kompetencji, z drugiej zaś oceniają swoje kompetencje nadmiernie wysoko, co prowadzi do odrzucenia wielu ofert, które się pojawiają.

Problem młodych pokoleń związany z bezrobociem jest związany w istotnej mierze z faktem, że osoby takie pozostają często długotrwale bezrobotne, co wynika z braku elastyczności w dostosowaniu się do warunków pracy i przekonaniu o unikalności posiadanych kompetencji. Jednocześnie postawa tej grupy wiekowej powoduje, że wielu pracodawców uznaje, że nie są to osoby, które posiadają odpowiednie kompetencje do podejmowania pracy, co dodatkowo utrudnia młodym ludziom pozyskanie zatrudnienia. Powoduje to powstanie zjawiska błędnego koła bezrobocia.

Obecnie dodatkowym problemem związanym z bezrobociem jest kwestia ograniczenia możliwości pozyskania zatrudnienia w związku z epidemią. Faktycznie epidemia nie jest obecnie przyczyną bezpośrednią bezrobocia, bowiem jak wskazują statystyki wzrasta ono nieznacznie, niemniej sama sytuacja powoduje, że w wielu przedsiębiorstwach pracodawcy

---

³ A. Żarczyńska-Dobiesz, B. Chomątowska, Pokolenie Z na rynku pracy – wyzwania dla zarządzania zasobami ludzkimi, (w): Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, nr 350/2014, s. 408.

wstrzymują się z zatrudnieniem i tworzeniem nowych miejsc pracy. Wynika to głównie z faktu występowania znacznej niepewności ekonomicznej, która z kolei powoduje, że tworzenie nowych miejsc pracy jest znacząco ograniczone.

Można wskazać, że epidemia, podobnie jak każdy inny rodzaj kryzysu, odbija się na wskaźnikach bezrobocia, przy czym efekt widoczny jest przeważnie po pewnym czasie. Można tutaj odnieść się głównie do danych z kryzysu z 2008 roku, przy czym należy zastrzec, że sama etymologia kryzysu i jego przebieg były odmienne.

Kryzys gospodarczy odbił się nie tylko na kwestii związanej z poziomem życia, ale wpłynął także w znaczący sposób na bezrobocie – dość powiedzieć, iż w całej UE poziom bezrobocia wzrósł z 7,0% na koniec 2007 roku do poziomu 10,8% na koniec 2012 roku.

Tabela 2 Bezrobocie w UE i poszczególnych krajach wspólnoty w latach 2005-2015

Kraj/ROK	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
UE	8,8	7,8	7,0	7,7	9,4	9,6	10,1	10,8	10,6	9,8	9,0
Austria	5,4	5,0	4,1	4,7	5,0	4,4	4,7	4,9	5,3	5,7	5,7
Belgia	8,5	7,9	7,2	6,9	8,3	7,7	7,0	8,4	8,6	8,6	8,8
Bułgaria	10,1	8,4	6,2	5,4	8,7	11,9	12,1	12,8	13,3	10,4	8,0
Chorwacja	12,7	11,1	9,6	8,6	10,3	13,1	14,6	17,9	18,4	17,8	16,0
Cypr	5,7	4,6	3,9	3,7	6,5	5,9	9,5	13,7	16,3	16,7	13,1
Czechy	7,9	6,6	4,9	4,8	7,3	6,8	6,5	6,9	6,8	5,7	4,5
Dania	4,0	3,7	3,1	4,3	6,8	7,6	7,6	7,3	7,2	6,2	6,0
Estonia	7,1	5,3	4,3	9,3	17,0	14,3	11,0	9,7	8,7	6,5	6,5
Finlandia	7,6	6,4	6,0	6,1	7,9	7,9	7,4	6,9	7,9	8,8	9,2
Francja	9,5	8,7	7,6	8,3	9,8	9,6	9,8	10,6	10,6	10,9	10,6
Grecja	9,9	9,7	9,0	8,9	10,5	15,2	21,8	26,8	28,0	27,1	24,5
Hiszpania	8,8	8,3	8,8	14,8	18,9	20,2	22,7	25,8	25,4	23,5	20,6
Holandia	5,4	4,3	3,6	3,4	4,7	4,7	5,1	6,2	7,4	7,0	6,4
Irlandia	4,2	4,2	4,8	8,3	12,8	14,7	14,7	13,7	11,8	9,9	8,7
Litwa	7,3	5,2	4,4	9,0	16,6	17,5	14,1	13,3	12,2	10,9	9,4
Luksemburg	4,9	4,8	4,4	5,7	5,1	5,1	5,3	5,7	6,5	6,6	7,0
Łotwa	8,5	6,6	5,5	11,3	20,6	17,6	15,3	13,8	11,5	10,1	10,0
Malta	7,3	6,5	5,7	6,0	7,2	6,9	6,5	5,8	6,3	5,5	5,0
Niemcy	:	:	8,2	7,4	7,3	6,5	5,4	5,2	4,9	4,5	4,5
Polska	16,8	12,1	8,4	7,0	9,0	9,6	10,0	10,4	10,0	8,3	6,9
Portugalia	9,0	9,4	8,9	9,5	11,5	12,4	14,7	17,6	15,4	13,9	12,4
Rumunia	6,8	7,4	6,1	5,9	7,3	7,0	7,6	6,9	7,2	6,6	6,8

Słowacja	15,5	12,1	10,4	9,0	14,4	14,0	14,2	14,6	14,3	12,6	10,8
Słowenia	7,2	5,6	4,9	4,4	6,5	8,1	8,8	9,9	10,1	9,7	8,7
Szwecja	7,4	6,1	5,6	6,4	8,6	7,6	7,3	7,6	7,5	7,0	6,7
Węgry	7,5	7,5	8,1	8,5	10,9	11,2	11,2	11,1	8,8	7,4	6,2
Wielka Brytania	4,9	5,2	4,8	6,2	7,4	7,6	8,1	7,6	6,9	5,4	4,8
Włochy	7,6	6,2	6,6	6,6	8,4	8,2	9,8	11,1	12,1	12,0	11,6

Źródło: Eurostat

Przyczyną wzrostu bezrobocia był oczywiście kryzys gospodarczy, przy czym największy wzrost nastąpił w Grecji, Hiszpanii, Portugalii, a także w krajach bałtyckich i Irlandii, jednakże kraje te, w przeciwieństwie do przede wszystkim Grecji i Hiszpanii, a w mniejszym stopniu także do Portugalii, zdołały ograniczyć wzrost bezrobocia i na koniec 2015 roku uzyskać wskaźniki bezrobocia niewiele wyższe niż przed kryzysem gospodarczym.

Wskazać trzeba, iż jedynie w 5 krajach UE (Czechy, Niemcy, Malta, Polska i Węgry) udało się na koniec 2015 roku uzyskać wskaźnik bezrobocia niższy niż wynosił on na koniec 2007 roku, co wskazuje na głębokość recesji i liczbę zlikwidowanych miejsc pracy.

Jeżeli chodzi o osoby najbardziej zagrożone bezrobociem, to dotyczy ono przeważnie osób młodych, które dopiero wchodzi na rynek pracy. Już w 2005 roku wskazywano, iż bezrobocie wśród najmłodszych jest o ponad 100% wyższe niż wśród osób powyżej 25 lat, przy czym kryzys gospodarczy doprowadził do pogłębienia tego zjawiska (Zielona Księga, s. 58). Problem ten pogłębił się dodatkowo w okresie kryzysu gospodarczego, gdyż w latach 2009-2014 wskaźnik ten przekraczał 20% w całej UE (najwięcej bo 23,9% osób młodych pozostawało bez pracy w 2012 roku), przy czym w Hiszpanii (55,7%), Grecji (58,8%), Chorwacji (47,3%), Włoszech (42,2%) i Portugalii (40%) zjawisko bezrobocia osób młodych stanowiło już bardzo poważny problem społeczny, którego apogeum nastąpiło w 2012 roku, przy czym nadal wskaźniki bezrobocia osób młodych są tam na poziomie przekraczającym 30%.

Przyczyną bezrobocia, szczególnie wśród osób młodych, jest także fakt, iż w dobie kryzysu w wielu krajach podjęto decyzję o wydłużeniu wieku emerytalnego, co z kolei spowodowało, iż naturalna zmiana pokoleniowa związana z zatrudnieniem została spowolniona przy jednoczesnym zmniejszeniu się liczby stanowisk pracy liczonych w wartości bezwzględnej.

Wzrost bezrobocia związany był przede wszystkim z zastojem obrotów handlowych i wymiany międzynarodowej, która nastąpiła w 2008 roku i spowodowała, iż wiele przedsiębiorstw straciło rynki zbytu czy też płynność finansową. Jak wskazują dane dotyczące poszczególnych branż, kryzys w większości krajów zaczął się w sektorze finansowym, spowodował spadek zatrudnienia właśnie w tym sektorze, co związane jest przede wszystkim z praktycznym paraliżem zaufania i gotowości do finansowania nowych projektów i inwestycji, jaki wystąpił pod koniec 2008 roku. Zamrożenie kredytowania dotknęło przede wszystkim branże kapitałochłonne – faktycznie uderzyło przede wszystkim w przemysł, przy czym

w pierwszej kolejności w przemysł budowlany nastawiony na zaspokojenie potrzeb mieszkaniowych⁴.

Można zatem przyjąć, że faktycznie epidemia jako zjawisko kryzysowe może być przyczyną wzrostu bezrobocia, szczególnie w średnim i długim okresie czasu, przy czym zauważyć trzeba, że zjawisko wzrostu bezrobocia będzie dostrzegane w średniej perspektywie czasu, dlatego też należy założyć, że pandemia będzie przekładać się na bezrobocie jako zjawisko.

Skutki bezrobocia

Patrząc z różnych perspektyw – społecznej, ekonomicznej, politycznej, prawnej, psychologicznej, a nawet i obyczajowej, możemy rozpatrywać konsekwencje zjawiska bezrobocia. W sferze materialnej, najłatwiej jest je dostrzec, jednak równie istotne są aspekty psychologiczne i społeczne. Skutki bezrobocia nie tylko indywidualnie odczuć mogą osoby bezrobotne oraz jej najbliższe otoczenie, ale również całe społeczeństwo i gospodarka, które pośrednio są obciążane kosztami. Wynika też stąd podział na wymiar mikro i makroekonomiczny.

Makroekonomiczne skutki wywierają wpływ na całe społeczeństwo, podzielić możemy je na :

- Koszty utraconych możliwości – niepełne wykorzystanie czynników produkcji powoduje stratę w produkcie narodowym brutto. Za pomocą luki PNB możemy zmierzyć stratę – różnica między potencjalną wartością (uzyskiwana przy pełnym zatrudnieniu) PNB a rzeczywistym PNB (osiągana przy obecnym poziomie bezrobocia). W krótkich okresach luka PNB spowodowana przez bezrobocie obniża efektywność funkcjonowania gospodarki oraz przyczynia się do niewykorzystania pełnego jej potencjału twórczego. Dużo większe skutki osiąga w długim okresie przyczyniając się do pojawiania się dysproporcji strukturalnych, występowania zaburzeń równowagi gospodarczej, w efekcie czego może doprowadzić do procesów destrukcji systemu gospodarczego,
- Fiskalne koszty bezrobocia – powstawanie dodatkowych wydatków oraz zmniejszenie przychodów publicznych powstałych z tytułu bezrobocia. Koszty bezpośrednie stanowią te związane z wydatkami na obsługę oraz samych bezrobotnych, pośrednie to utracone możliwości wpływów budżetowych, których dzięki bezrobociu osiągnięcie jest niemożliwe. Zaliczają się do nich zmniejszone wpływy z podatków opłacanych przez zatrudnionych. Koszty bezpośrednie obejmują przede wszystkim zasiłki dla bezrobotnych i wydatki budżetu państwa na aktywne programy na rynku pracy. Ponoszone koszty dotyczą pieniędzy przeznaczanych na funkcjonowanie instytucji zajmujących się osobami bezrobotnymi oraz działania policji, szkolnictwa, służby zdrowia

---

⁴ J. Nazarczuk, Branżowy wymiar spowolnienia gospodarczego w Polsce w okresie światowego kryzysu finansowego i zadłużeniowego, (w): Studia prawno-ekonomiczne, t. XCIV, Łódzkie Towarzystwo Naukowe, Łódź 2015, s. 355-356.

jak i również zasiłki pomocy społecznej, odprawy pieniężne, świadczenia przedemerytalne,

- Koszty społeczne – obejmują koszty powiązane z degradacją społeczną bezrobotnych, izolacją społeczną, utratą aspiracji zawodowych, polaryzacją społeczeństwa. Skutkiem długofalowym jest przekazywanie negatywnych wzorów do naśladowania swojemu otoczeniu, członkom rodziny oraz występowanie zjawiska dziedziczenia biedy,

Jedną z indywidualnych konsekwencji bezrobocia jest wywołane zaburzenie sfer życia człowieka. Brak możliwości zarabiania pieniędzy, a przez co niemożność zaspakajania potrzeb nie tylko swoich, ale i również swoich bliski, powoduje stopniowe pogarszanie się poziomu życia. W wyniku czego wymuszona jest rezygnacja z zaspakajania potrzeb związanych z życiem społeczno- kulturowym, a także potrzeb niższego rzędu. Wpływać może to na rozwój dzieci, które mają większe szanse na osiągnięcie słabej pozycji przetargowej na rynku pracy, doprowadzając do zjawiska tzw. dziedziczenia bezrobocia. Osoby bezrobotne oraz jej najbliżsi dotknięci są skutkami bezrobocia w wymiarze psychologicznym. Są one związane m.in. ze stygmatyzacją, stresem spowodowanym posiadaniem niższego statusu społecznego, izolacją społeczną, osłabieniem więzi społecznych czy w niektórych przypadkach utraty tożsamości. Długookresowe pozostawanie bez pracy wiąże się z utrudnieniami powrotu na rynek pracy poprzez stopniową utratę wiedzy i kwalifikacji, co doprowadza do obojętności, poczucia społecznego odrzucenia oraz bezużyteczności, a nawet i depresji.

Biorąc pod uwagę ogół skutków bezrobocia, można stwierdzić, że oznaczają one negatywne następstwa, jednak w wyjątkowych przypadkach, przy osiągnięciu bardzo niewielkich rozmiarów bezrobocia mającego charakter krótkookresowy, mogą oznaczać wystąpienie pozytywnych skutków, jakimi są racjonalizacje zatrudnienia, wzrost konkurencji występującej na rynku pracy, wspomaganie procesów inwestycji i restrukturyzacji.

Skutki pandemii i związane z tym bezrobocie mogą być dostrzegane w wielu aspektach, przy czym zwrócić trzeba uwagę głównie na pozycję zawodową grup najbardziej zagrożonych, w tym kobiet. Postrzeganie tego problemu związane jest w dużej mierze z kwestią dzietności i gotowości do posiadania rodziny. Należy zatem zastanowić się nad wyborami, jakie podejmują kobiety w przypadku kariery zawodowej i macierzyństwa, oraz nad czynnikami, jakie decydują o podejmowanym przez nie wyborze. Stąd też, przede wszystkim, należy odpowiedzieć kim są kobiety decydujące się na macierzyństwo. Według danych statystycznych współczynnik dzietności jest o około 0.3 punktu wyższy na wsi w stosunku do miasta. Jeżeli chodzi o wiek macierzyństwa to obserwuje się obecnie przesunięcie najwyższej płodności kobiet z okresu 20-24 lata na okres 25-29 lat, a także zwiększoną liczbę rodzonych dzieci przez kobiety z grupy 30-39 lat. Jednocześnie średni wiek kobiety rodzącej dziecko wzrósł do 28,3 z 26,1 w 2000 roku. Jeszcze bardziej wzrósł średni wiek kobiety rodzącej pierwsze dziecko, który wynosił w 2009 roku 26,3 lat przy 23,7 w 2000 roku. Podobnie zmianie uległa struktura wykształcenia kobiet rodzących dzieci. Obecnie około 1/3 stanowią dzieci matek posiadających

wykształcenie wyższe, przy jednoczesnym spadku do 7% z 18% liczby dzieci rodzonych przez matki z wykształceniem podstawowym lub bez żadnego wykształcenia⁵.

Można zatem stwierdzić, iż wiele kobiet świadomie rezygnuje z posiadania potomstwa w okresie 20-24 roku życia przekładając tę decyzję na późniejszy okres, co wyjaśnia liczbę dzieci rodzonych przez kobiety w wieku lat 30 i więcej. Ponadto fakt, że wiele kobiet kontynuuje naukę na uczelniach wyższych sprawia, że macierzyństwo odkładane jest na okres po zakończeniu nauki, zatem skutkuje to przeniesieniem okresu płodności w kierunku grupy 25-29 lat.

Chcąc określić znaczenie macierzyństwa dla kariery zawodowej kobiet należy stwierdzić, iż zgodnie z badaniami europejskimi kobiety posiadające dzieci mają mniejsze szanse na zdobycie pracy niż kobiety bezdziejne⁶. Powoduje to dla kobiet dodatkowe komplikacje i skutkować może odłożeniem decyzji o macierzyństwie ze względu na możliwość trudniejszego znalezienia zatrudnienia niż w przypadku braku potomstwa.

Według przeprowadzonych wśród absolwentek uczelni wyższych badań kobiety jedynie w niewielkim stopniu chcą przerywać karierę zawodową na rzecz macierzyństwa, traktując macierzyństwo i opiekę nad dzieckiem podobnie jak każdy inny obowiązek domowy, który powinien być realizowany wspólnie w partnerem. Preferowane modele rodziny prezentowane są w tabeli 2.

Tabela 3 Preferowane modele rodziny w opinii absolwentek uczelni wyższych

Model rodziny	Uznaje za najbardziej właściwy	Chcę realizować
Kobieta nie pracuje zawodowo, dba o rodzinę	7,6	5,3
Kobieta pracuje zawodowo, przerywa pracę na wychowanie dzieci	23,7	16,7
Kobieta pracuje zawodowo i wykonuje większość obowiązków rodzinnych	6,4	5,2
Kobiety i mężczyźni dzielą obowiązek zawodowe i rodzinne na zasadzie partnerstwa	60,9	70,6
Kobieta traktuje sukces zawodowy jako najważniejszy	0,8	1,1
Kobieta rezygnuje z rodziny i angażuje się w pracę	0,2	0,5

Źródło: J. Auleytner (red.) Wieloaspektowa diagnoza sytuacji kobiet na rynku pracy w Polsce, Raport końcowy, MPiPS, Warszawa 2008, s. 38.

⁵Informacja o sytuacji społeczno-gospodarczej kraju rok 2010, GUS, Warszawa 2011, s. 11-12.

⁶ J. Górniak (red.), Wybrane wskaźniki wykluczenia społecznego i sytuacja na rynku pracy, definicje, sposoby liczenia, zastosowania, AE, Kraków 2007, s. 83-84.

W tym ujęciu trzeba wskazać, że skutki bezrobocia dotyczą w różnym stopniu różnych grup społecznych. Niemniej obok samego skutku braku zatrudnienia, trzeba wskazać na skutek związany z konsekwencjami społecznymi, które wynikają z bezrobocia. Dotyczy to zarówno kwestii odłożenia decyzji o macierzyństwie, jak i decyzji związanych z zawieraniem związków małżeńskich.

Można zatem przyjąć, że kwestia związana z bezrobociem jako takim przekłada się na szereg funkcji społecznych i funkcji związanych z zapewnieniem odpowiednich warunków socjalnych i związanych z relacjami międzyludzkimi.

Warto zwrócić uwagę, że COVID-19 doprowadzić może do sytuacji, w której dodatkowo wiele osób będzie pozbawionych zatrudnienia, a dodatkowo część społeczeństwa znajdzie się w sytuacji, w której dodatkowo ograniczy swoją aktywność dotyczącą spraw społecznych. Ograniczenie kontaktów społecznych może zatem przekładać się nie tylko na spadek aktywności gospodarczej i konsumpcji, ale także na postępującą stagnację społeczeństwa. W przypadku spadku aktywności gospodarczej trzeba zwrócić uwagę, iż problemem będzie tutaj spadek zapotrzebowania na pracę, co dodatkowo może powodować pogłębienie się bezrobocia, szczególnie w sektorze usługowym.

Przeciwdziałanie bezrobociu- programy

Bezrobocie definiowane jako jeden z problemów społecznych ujawniło się wraz ze zmianami ustrojowymi po roku 1989, wcześniej istniało w formie ukrytej. Ustawa o zatrudnieniu i przeciwdziałaniu bezrobocia z 14 grudnia 1994 roku określa, jakie działania powinno podjąć państwo w zakresie zatrudniania, aktywizacji zawodowej oraz w zakresie łagodzenia skutków bezrobocia. Powołuje wykonawczą instytucję, w postaci Rejonowych Biur Pracy. W ustawie wymienione są świadczenia państwa dla rozwiązywania problemów bezrobocia i łagodzenia jego skutków:

- doradztwo zawodowe
- pośrednictwo pracy
- szkolenia, przekwalifikowania
- kluby pracy
- pożyczki na tworzenie nowych stanowisk pracy oraz na samozatrudnienie
- prace interwencyjne i roboty publiczne
- programy socjalne
- pomoc absolwentom przy podejmowaniu pierwszej pracy
- zasiłki dla bezrobotnych i szkolenie

Zarząd Gminy powołuje Pełnomocnika ds. zatrudnienia i bezrobocia, którego zadaniem jest bliska współpraca z Rejonowym Urzędem Pracy oraz koordynacja na terenie Gminy działań związanych z walką z bezrobociem. W dobie gospodarki wolnorynkowej Gmina jest i musi być pracodawcą, inicjatorem działań na rzecz ograniczenia, przeciwdziałania i łagodzenia skutków bezrobocia oraz mediatorem w sytuacji konfliktu pracodawców i pracowników. Wyposażenie prawne Gminy w tym zakresie to stymulowanie rozwoju,

tworzenie mechanizmów zachęt oraz promocja przedsiębiorczości. Instrumentami służącymi realizacji tego celu są:

- Prace interwencyjne - organizowanie prac w jednostkach administracji samorządowej oraz aktywizacja w zakładach położonych na terenie jednostki. Zgodnie z ustawą przysługują następujące formy refundacji finansowane przez RUP:
- Refundacja wynagrodzenia oraz składek na ZUS w wysokości: 36% wynagrodzenia na jednego pracownika w przypadku zatrudnienia do 6 miesięcy, najniższego wynagrodzenia w przypadku zatrudnienia do 12 miesięcy, jeżeli refundacja obejmuje koszty co drugi miesiąc.
- Przyznanie refundacji wynagrodzenia w wysokości nie wyższe j niż 150% przeciętnego wynagrodzenia, jeżeli praca trwała co najmniej 6 miesięcy, a zakład pracy zatrudnia bezrobotnych po zakończeniu tych prac przez okres dalszych 6 miesięcy.
- Roboty publiczne - organizacja na terenie gminy w oparciu o inwestycje własne i planowane przedsięwzięcia. RUP refunduje wynagrodzenia oraz składki ZUS w wysokości: 12% najniższego wynagrodzenia za każdy dzień w przypadku robót trwających do 7 dni w miesiącu, 75% przeciętnego wynagrodzenia w przypadku robót trwających do 6 miesięcy, 100% przeciętnego wynagrodzenia w przypadku zatrudnienia do 12 miesięcy (refundacja co drugi miesiąc).
- Tworzenie dodatkowych miejsc pracy poprzez następujące działania: rozpowszechnianie informacji pośród pracodawców o możliwości zaciągnięcia w RUP pożyczek do wysokości 20-krotnego przeciętnego wynagrodzenia na uruchomienie jednego miejsca pracy, pod warunkiem zorganizowania miejsc pracy w terminach określonych w umowie oraz zatrudnieniu skierowanych bezrobotnych przez okres co najmniej 24 miesięcy.
- Promowanie inwestorów tworzących miejsca pracy dla bezrobotnych w ramach przewidywanych inwestycji.
- Promowanie i popieranie działalności na własny rachunek. Zarząd Gminy określi preferowane gałęzie działalności gospodarczej na terenie Gminy. Natomiast RUP udziela bezzwrotnej pożyczki do wysokości 20-krotnego przeciętnego wynagrodzenia z możliwością umorzenia do 50% w przypadku prowadzenia działalności przez okres co najmniej 24 miesięcy.
- Wspieranie działań innych instytucji, takich jak: Gminny Klub Pracy – Gmina zapewni odpowiednie warunki lokalowe, wyposażenie Klubu oraz upowszechnianie informacji o jego działalności. Agencja Pośrednictwa Pracy – gromadzenie informacji o wolnych miejscach pracy, rejestrowanie i gromadzenie informacji o bezrobotnych.
- Zapobieganie zwiększaniu się bezrobocia poprzez:
  - udostępnienie terenów pod działalność gospodarczą
  - kojarzenie inwestorów kapitałowych z kontrahentem gminnym
  - prowadzenie promocji posiadanych nieruchomości

- budowa obiektów użyteczności publicznej
  - pomoc firmom zwiększającym zatrudnienie w Gminie
  - ułatwienia dla tworzących się zakładów produkcyjnych, usługowych i handlowych
- Bezpośrednia pomoc dla bezrobotnych - budżet Państwa posiada fundusze na wypłaty zasiłków dla bezrobotnych, wypłacanych nie dłużej niż jeden rok. Gmina jedynie pośredniczy w ich rozdzielaniu. Na ogół jednak ich wysokość i okres pobierania są niewystarczające na utrzymanie rodziny. Gmina pomaga tym rodzinom poprzez przyznawanie zasiłków celowych na zakup opału, odzieży, opłacenie energii elektrycznej itp. Podstawowym zadaniem Gminy jest dotarcie z pomocą do każdej rodziny cierpiącej z powodu bezrobocia oraz eliminowanie przypadków wspierania osób unikających zatrudnienia. Te nieprawidłowości można łatwo usunąć poprzez powiązanie wypłacania zasiłku ze świadczeniem pracy na rzecz Gminy. Wówczas rodziny dotknięte rzeczywistym bezrobociem mogą, do czasu znalezienia zatrudnienia, otrzymywać zasiłek w odpowiedniej wysokości.

Wskazać trzeba także na programy pomocowe, związane bezpośrednio z pandemią, które uwarunkowane są utrzymaniem stanowisk pracy. W tym ujęciu warto wskazać na tarcze, które mają na celu wspieranie pracodawców, mają także pozwolić na utrzymanie miejsc pracy, zatem w krótkim okresie pozwalają na ograniczenie zjawiska bezrobocia, jednakże w długim okresie czasu trudno przyjąć, że regulacje administracyjne mogą doprowadzić do sytuacji, w której utrzymane zostanie zatrudnienie na danym poziomie, bowiem faktycznie nie da się stymulować przez finansowanie zatrudnienia jako takiego.

Zakończenie

Nieustanie rozwijający się rynek pracy oraz coraz bardziej rozwijająca się gospodarka, działające aktywne programy na lokalnych i państwowych rynkach pracy przyczyniają się do spadku poziomu bezrobocia, jednakże w dalszym ciągu jest to jeden z głównych problemów społecznych. Człowiek nie posiadający zatrudnienia pozbawiony jest rozwoju, czynnej aktywności, możliwości udziału w życiu społecznym i kulturowym ze względu na ograniczone środki pieniężne. Skutkiem czego osoba bezrobotna zostaje „wyzolowana” ze społeczeństwa, spada jej poczucie wartości oraz poczucie przynależności.

Literatura

- Aktywność ekonomiczna ludności Polski, GUS, Warszawa, wydanie na lata 2014-2018
 Bank Danych Lokalnych
 Begg D., Fischer S., Dornbusch R., Mikroekonomia, PWE, Warszawa 2007
 Danceka M., *Bezrobocie i instytucje rynku pracy*, Instytut Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk, Warszawa 2005

- de la Fuente A., New Measures of Labour Market Attachment, „Statistic in Focus” 2011, 57, s. 1-2.
- Encyklopedia PWN
Główny Urząd Statystyczny
- Góra M., Sztanderska U., Wprowadzenie *do analizy lokalnego rynku pracy*, MPiPS, Warszawa 2006
- Konwencja MOP nr. 102 z 1952r Art.. 20
- Kotlarz D., Zagóra-Jonszta U., *Rynek pracy w teorii i praktyce*, Akademia Ekonomiczna, Katowice 1998
- Kryńska E., Kwiatkowski E., *Podstawy wiedzy o rynku pracy*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego 2013
- Kwiatkowski E., *Bezrobocie, w: Elementarne zagadnienia ekonomii*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, 2003
- Kwiatkowski E., *Bezrobocie. Podstawy teoretyczne*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006
- Rocznik Statystyczny RP 2008, GUS, Warszawa 2008, s. 217-218
- Skórska A., *Rynek pracy wybrane zagadnienia*, wyd. Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach
- Skórska A., Zmiany sytuacji na Polskim rynku jako konsekwencja kryzysu gospodarczo – finansowego (w:) *Ekonomia*, red. J. Sokołowski, M. Rękas, G. Węgrzyn, Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu nr. 245
- Szewczuk W. (red.): *Encyklopedia psychologii*, Warszawa 1998
- Taleb N., *Czarny łabędź. Jak nieprzewidywalne zdarzenia rządzą naszym życiem*, Zysk i s-ka, Warszawa 2020.

Katarzyna Bilińska

Nierówności społeczno-ekonomiczne jako problem o nowym znaczeniu w XXI wieku

---

Streszczenie: Nierówności społeczne to powszechny problem, który w XXI wieku, wraz z ogromnym postępem technologicznym i głęboką globalizacją, nabiera nowego znaczenia i wymiaru. Problem znany jest od początku istnienia cywilizacji ludzkiej, gdyż jak jest wiadomym, pewne grupy od początku były uznawane za bardziej uprzywilejowane niż inne. Nierówności występują na wielu płaszczyznach, jednak za ich najistotniejsze kryterium przyjmuje się status materialny. Problem ten jest bardzo złożony, gdyż może pociągać za sobą szereg innych, negatywnych zjawisk, które prowadzą do powstawania patologii społecznych. Celem opracowania jest ukazanie i zdefiniowanie nierówności, z którymi zmagają się współczesny świat, ze szczególnym skupieniem na zagadnieniach nierówności dochodowych oraz cyfrowych, które w dobie współczesnego postępu technologicznego, są niezwykle istotne oraz opisanie negatywnych zjawisk, do których owe nierówności mogą prowadzić. Metodą pozwalającą na dokonanie analizy będzie przegląd literatury, publikacji i raportów wykonywanych w tym zakresie oraz danych statystycznych. Obecnie większość państw zmagają się z nierównościami na podobnych płaszczyznach, a więc wyrównywanie rozbieżności leży w interesie szczególnie rządów, a nie tylko jednostek, których owe różnice dotyczą, gdyż zjawiska te warunkują wzrost gospodarczy kraju. Do głównych rozwiązań należą m.in. inwestycje w kapitał ludzki, infrastrukturę oraz kapitał społeczny, co bardzo często powiązane jest z czynnikami instytucjonalnymi, które nie sposób zmienić w krótkim czasie. Systemowa analiza nierówności jest jednym z najważniejszych instrumentów polityki społeczno-gospodarczej każdego poprawnie funkcjonującego rządu.

Słowa kluczowe: nierówności społeczne; wykluczenie; ekskluzja społeczna; marginalizacja; dyskryminacja; nierówności dochodowe; nierówności cyfrowe.

Wprowadzenie

Zjawiska nierówności społecznych zapisują się na kartach cywilizacji niemal od początku jej istnienia. Jako przedmiot zainteresowania obszernych analiz w ujęciu różnych dyscyplin i aspektów nauki, są one integralną częścią funkcjonowania populacji ludzkich pomimo podejmowania nieustannych, często nawet radykalnych, eksperymentów ustrojowych oraz programów walki z ubóstwem (Krzyminiewska, 2013). Na przestrzeni lat zmieniały się płaszczyzny nierówności, jednak niezależnie od czasów dotyczyły przede wszystkim płci, pochodzenia, rasy, wyznania, orientacji, lub w szczególności statusu materialnego. W ubiegłych stuleciach zmagano się głównie z dyskryminacją ze względu na kolor skóry oraz płeć, co przekładało się na pozycję w społeczeństwie, a co za tym idzie status materialny. Osoby ciemnoskóre wykonywały niewolnicze prace aż do blisko połowy XIX wieku, natomiast w Europie równouprawnienie ze względu na płeć nastąpiło dopiero w ubiegłym stuleciu.

Obecnie, w XXI wieku, wydawać by się mogło, że wraz z dynamicznym rozwojem cywilizacji i nauki oraz wpływem głęboko zaawansowanej globalizacji prowadzącej do nieuchronnego mieszania międzykulturowego, aspekty takie jak nierówne prawa obywateli, lub odmienne traktowanie, są obce i niedopuszczalne dla większości społeczeństwa. Jednak jednym z poważniejszych problemów społecznych, z jakimi muszą się zmagać współczesne pokolenia są nierówności społeczne oraz silnie związane z tym zjawiskiem pojęcia

wykluczenia, marginalizacji oraz dyskryminacji. Istotę i potęgę sprawy stanowi wielowymiarowość problemu, gdyż oczywiste konsekwencje socjologiczne i psychologiczne, pociągają za sobą również problemy o podłożu ekonomicznym oraz politycznym, co skutkuje zasięgiem na skalę globalną. Dostrzegane, szczególnie na przestrzeni ostatnich dekad, zjawiska prowadzące do powstawania coraz większych nierówności na tle społeczno-ekonomicznym, są dzisiaj w wielu krajach uznawane za jedną z głównych przyczyn obaw dotyczących nie tylko jedności społeczeństw, ale też zrównoważonego rozwoju (Zwiech, 2017). Niniejszy artykuł ukazuje i definiuje główne aspekty nierówności, którymi obciążony jest współczesny świat, zwraca uwagę na bardzo istotne we współczesnym świecie, a zwłaszcza obecnie, w dobie pandemii covid-19, zagadnienie nierówności cyfrowych, skupiając się przede wszystkim na uwzględnieniu sytuacji w Polsce, ilustruje również społeczno-ekonomiczne konsekwencje ukazanych problemów oraz przedstawia sugerowane rozwiązania.

Marginalizacja, ekskluzja społeczna, dyskryminacja

Nierówności społeczne to pojęcie trudne do jednoznacznego zdefiniowania. *„Jest powiązane najczęściej z: władzą, prestiżem i szacunkiem, stylem życia, sferą kulturową, wykształceniem, sytuacją materialną, czyli tak zwanymi dobrami wartościowymi, które charakteryzują się trudnością równomiernego rozdzielania pomiędzy obywateli.”*⁷ W większości społeczeństw występują nierówności na pewnych płaszczyznach, a więc sprawiedliwy podział wymienionych dóbr rzadko bywa spotykany. Podczas analizy nierówności, za najistotniejsze kryterium przyjmuje się status społeczny mieszkańców rozumiany jako umiejscowienie w strukturze społeczno-zawodowej. Bardzo często wpływa ono na warunki zatrudnienia, a co za tym idzie poziom życia lub udział w kulturze (Kokociński, 2009). Należy wyróżnić trzy podstawowe kategorie nierówności społecznych, które są najczęściej wykorzystywane do celów analitycznych (tabela 1).

System społeczny charakteryzuje się tym, że nadaje określone prawa oraz nakłada obowiązki na poszczególne jednostki, które do niego przynależą. Blokowanie tych czynności, często związane z przemianami społecznymi lub rozwiązaniami systemowymi, prowadzi do zjawisk takich jak: wykluczenie społeczne, deprawacja, marginalizacja, dyskryminacja (Wańkiewicz, 2011). W istocie, zjawiska te są ze sobą silnie skorelowane, jednak warto usystematyzować ich definicje, gdyż odnoszą się do różnych płaszczyzn społeczno-ekonomicznych.

Słownik języka polskiego PWN definiuje dyskryminację jako: *„prześladowanie poszczególnych osób lub grup społecznych albo ograniczanie ich praw ze względu na rasę, narodowość, wyznanie, płeć i tym podobne”*⁸. Słowo „dyskryminować” oznacza również traktować kogoś w inny sposób niż innych, na podstawie przeświadczenia, iż dana jednostka jest niezdolna do wykonania określonych czynności lub gorzej sobie z nimi radzi. Jako podstawy dyskryminacji najczęściej podaje się interesy grup społecznych panujących ekonomicznie i/lub politycznie (Zachorowska-Mazurkiewicz, 2011). Każda z form

---

⁷ Domański, H. (2007). *Struktura społeczna*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa, s.12-13.

⁸ PWN Słownik Języka Polskiego. (2018), Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.

dyskryminacji jest zakazana w dokumentach międzynarodowych. W ostatnim czasie również wiele krajów decyduje się na regulację sytuacji na narodowych rynkach pracy. Wyróżnia się cztery podstawowe formy zjawisk definiujących pojęcie dyskryminacji:

- nadawanie funkcjom i czynnościom odmiennych wartości, w zależności przez jakie grupy społeczne zostały wykonane
- różne grupy społeczne posiadają zróżnicowany dostęp do źródeł umożliwiających indywidualny rozwój (Zespół Zadaniowy do Spraw Reintegracji, pp. Ministra Gospodarki, Pracy i Polityki Społecznej - J. Hausnera, 2013)
- niejednakowe „przyzwolenie” społeczności na rozwój określonych zdolności
- jednakowe osiągnięcia niejednakowo ocenianie, w zależności od tego, do jakiej grupy społecznej przynależą ich twórcy (Jennings, 1994).

Warto zauważyć, iż często cechy, które stały się przyczyną dyskryminacji, mogą okazać się w późniejszym czasie bardzo potrzebne i pożądane. Na zjawisku tym stratne są więc nie tylko odosobnione jednostki, lecz całe grupy społeczne.

Tabela 1. Rodzaje nierówności społecznych.

Rodzaj nierówności społecznych:	Definicja:
ekonomiczne	Dotyczą kwestii związanych z: dochodami, zatrudnieniem, warunkami bytowymi jednostek, sytuacją materialną, własnością; „(...)sytuację, w której poszczególne jednostki nie mogą w pełni korzystać z przywilejów dostępnych innym lub także, że są wprost inaczej (gorzej) traktowane tylko ze względu na przynależność do pewnej grupy bądź kategorii społeczne” ⁹
polityczne	Obejmują kwestie związane z: dostępem do władzy, systemem politycznym, stopniem zaangażowania w życie społeczne i obywatelskie.
społeczne	Dotyczą poziomu wykształcenia, stylu i jakości życia, uczestnictwa w kulturze, kapitału społecznego, prestiżu.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Wójcik-Żołądek, M. (2013), *Nierówności społeczne w Polsce*, Wydawnictwo Sejmowe dla Biura Analiz Sejmowych, Warszawa oraz Zachorowska-Mazurkiewicz, A. (2011). *Istota nierówności w procesie rozwoju-podejście instytucjonalne*, Wydawnictwo UJ *Współczesne wymiary nierówności w procesie globalizacji*, Kraków.

Niejednokrotnie, szczególnie w potocznym rozumieniu, używa się zamiennie pojęć: wykluczenie społeczne oraz marginalizacja. Nie są to jednak pojęcia dokładnie tożsame, gdyż różnią się stopniem nasilenia występowania. Narodowa Strategia Integracji Społecznej dla Polski definiuje wykluczenie społeczne jako: „*brak lub ograniczenie możliwości uczestnictwa*,

⁹ Zachorowska-Mazurkiewicz, A. (2011). *Istota nierówności w procesie rozwoju-podejście instytucjonalne*, Wydawnictwo UJ *Współczesne wymiary nierówności w procesie globalizacji*, Kraków.

wpływania i korzystania z podstawowych instytucji publicznych i rynków, które powinny być dostępne dla wszystkich, a w szczególności dla osób ubogich”.¹⁰ W cytowanym raporcie przedstawiono również tabelę, która dokładnie wyjaśnia poszczególne akcenty i rodzaje definicji wykluczenia społecznego (tabela 2). Marginalizacja to bardzo podobne zjawisko, jednak obejmujące swoim zasięgiem znacznie mniejszą grupę społeczną, a niejednokrotnie nawet pojedyncze jednostki, niż wykluczenie społeczne, zwane inaczej ekskluzją, które jest bardziej złożone i trudne do syntetycznego uporządkowania, wielowymiarowe. Ekskluzja społeczna często występuje również jako swoistego rodzaju skutek marginalizacji, odznaczający się dużo większą dynamiką rozwoju (Becker-Pestka, Kubiński i Łojko, 2017).

Tabela 2. Akcenty i rodzaje definicji wykluczenia społecznego

Główny aspekt w definicjach wykluczenia	Rozwinięcie
Ograniczenia prawne	Istnienie i respektowanie odpowiednich regulacji: praw człowieka, praw socjalnych
Instytucje i efektywność ich działania	Obecność odpowiednich instytucji, prowadzenie ukierunkowanej polityki, przeznaczanie odpowiednich środków, kompetentne kadry i efektywna organizacja
Warunki materialne	Dochody, oszczędności, warunki mieszkaniowe, inne zasoby materialne
Wyposażenie w kapitał życiowy	Kondycja zdrowotna, umiejętności, kwalifikacje, dobre stosunki rodzinne i środowiskowe
Oddziaływanie środowiska społecznego	Wpływ rodzinnych dysfunkcji, oddziaływanie grup rówieśniczych (tzw. złe towarzystwo), gangi, świat przestępczy
Grupy zagrożone wykluczeniem	Grupy szczególnego ryzyka, wrażliwe na wykluczenie, podatne na dyskryminację, słabe
Obszary, z których nastąpiło wykluczenie	Konsumpcja zbiorowa, kultura, działalność społeczna, obywatelska i polityczna
Proces wykluczania	Dynamiczny, wielowymiarowy i kumulatywny
Przejawy wykluczenia	Bezdomność, samotność, bierność, nieprzestrzeganie norm współżycia
Skutki dla osób zagrożonych wykluczeniem	Deprywacja potrzeb, bezradność, osłabienie więzi rodzinnych, rozpad rodziny, stygmatyzacja, izolacja, osłabienie mechanizmu samokontroli, marginalizacja, utrata poczucia tożsamości i celu w życiu
Skutki dla społeczeństwa	Ograniczenia demokracji, zagrożenie demokracji, polaryzacja i ekstremalne nierówności, pojawienie się podklasy oraz gett

¹⁰ Zespół Zadaniowy do Spraw Reintegracji, pp. Ministra Gospodarki, Pracy i Polityki Społecznej - J. Hausnera. (2013), *Narodowa Strategia integracji Społecznej dla Polski*.

Źródło: Raport: *Narodowa Strategia Integracji Społecznej dla Polski* (Zespół Zadaniowy do Spraw Reintegracji, pp. Ministra Gospodarki, Pracy i Polityki Społecznej - J. Hausnera, 2013).

Istotą nierówności w społeczeństwie jest zróżnicowany dostęp jednostek oraz grup społecznych do zasobów materialnych i niematerialnych. Rozwarstwienie i różnice w dochodach są nieuniknione, występuje niemal we wszystkich społeczeństwach jako zjawisko naturalne, a czasem nawet czynnik motywujący do poprawy swojej sytuacji materialnej. Problem pojawia się jednak po przekroczeniu pewnego poziomu, który sprawia, że społeczeństwo staje się dysfunkcjonalne. Nierówności są również związane bezpośrednio ze skalą ubóstwa i pociągają za sobą rozmaite problemy społeczne (Wójcik-Żołądek, 2013). Ubóstwo najczęściej występuje wraz z niefortunną kumulacją różnorodnych zdarzeń, związanych szczególnie z dyskryminacją oraz marginalizacją. Nie jest to jednak usystematyzowana reguła, gdyż bywają przypadki osób ubogich, lecz nie zmagających się z wymienionymi problemami i odwrotnie – wykluczanych na różnych płaszczyznach, lecz nadal posiadających środki, zapewniające żywot na minimum podstawowym poziomie, jednak obszar równomiernego występowania tych zjawisk z pewnością jest znaczny.

Opisując powyższy stan rzeczy, zazwyczaj możemy zaobserwować powstawanie ciągu przyczynowo-skutkowego, który prowadzi do powstania problemów i patologii społecznych, których rodzaj i charakter zdefiniowano w poniższej tabeli (tabela 3).

Tabela 3. Rodzaj i charakter problemów społecznych.

Rodzaj problemu społecznego:	Charakter problemu:
Społeczno-ekonomiczny	Wynikający z prawa własności, możliwości gromadzenia i posiadania (dobra, prawa), ponoszenia kosztu (na wytworzenie dóbr i usług).
Społeczno-polityczny	Związany z posiadaniem jednakowych praw, partycypacją w życiu politycznym i społecznym, wolnością wyrażania poglądów, ideologii.
Psychospołeczny	Związany z relacjami międzyludzkimi, więziami rodzinnymi, społecznymi, etyką pracy, sposobem motywowania, samooceną.
Kulturowy	Wynikający z mody, prestiżu; związany z subkulturami
Przypadki szczególne (zdiagnozowane)	Konflikty, kryzysy, lęki, psychopatologie, socjopatologie

Źródło: opracowanie własne na podstawie: (Klebaniuk, 2007).

Pojawienie się i rozwój nierówności, a wraz z nimi rodzimych temu pojęciu zjawisk, szczególnie tych, o podłożu ekonomiczno-dochodowym, w wymiarze krajowym oraz międzynarodowym, ma bardzo istotne znaczenie nie tylko dla funkcjonowania jednostki, ale również całego społeczeństwa. Systemowa analiza nierówności jest więc jednym z ważniejszych instrumentów polityki społeczno-gospodarczej każdego poprawnie funkcjonującego rządu. Zbadanie wielkości, stanu oraz rozkładu nierówności jest więc

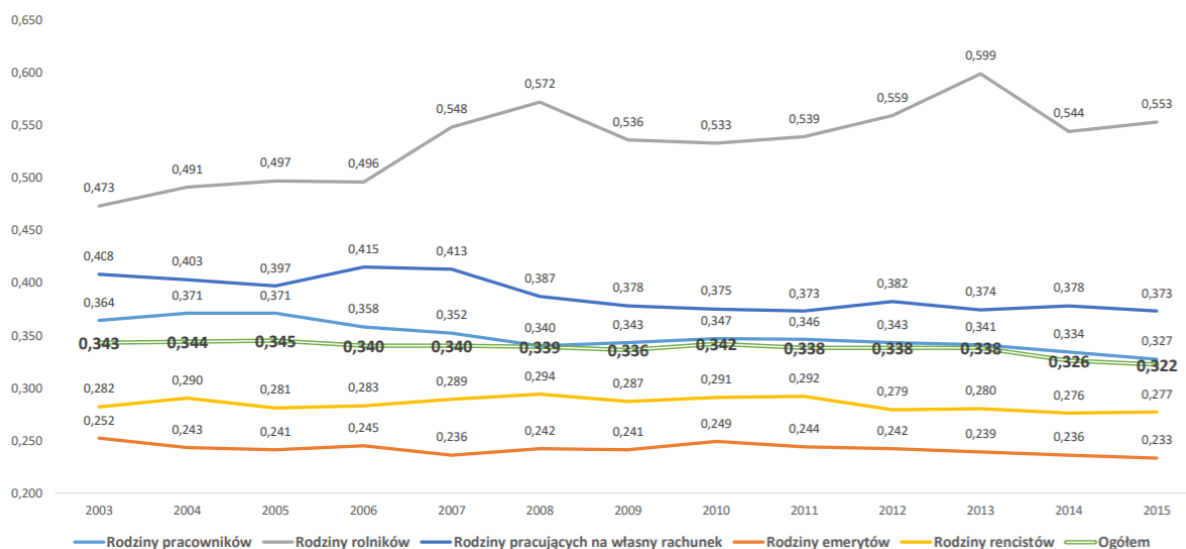
kluczowym elementem w przeciwdziałaniu i zapobieganiu patologii społecznej (Raczkowska i Wrześcińska-Kowal, 2018).

Nierówności dochodowe

Z nierównościami o charakterze ekonomicznym, a z czym to się najczęściej wiąże – dochodowym, jak wspomiano, pokolenia zmagają się od zarania dziejów, gdyż wynikają one bardzo często z rzeczy całkowicie lub częściowo od jednostki niezależnych, jak chociażby status społeczny, rasa, czy pochodzenie. Nikt nie ma wpływu gdzie i kiedy przyjdzie na świat, a nierzadko sytuacje, w jakich się znajdujemy, są bardzo trudne lub niemożliwe do zmiany. Problem dotyczy każdego, ale w szczególności trudności mogą doświadczać osoby pochodzące z rodzin wielodzietnych, niepełnosprawni, osoby ciemnoskóre, lub nawet mieszkańcy mniejszych miejscowości i wsi.

W Polsce nierówności dochodowe badane są głównie za pomocą współczynnika Giniego. Podaje się, że od początku lat 90. XX w, wraz z początkiem transformacji gospodarczej wzrastały one stopniowo, aż do osiągnięcia maksimum w latach 2004-2006. Poniższy wykres (wykres 1.) obrazuje poziom nierówności dochodowych dla gospodarstw domowych, uwzględniając różne grupy społeczne. Jak łatwo zauważyć, większość z nich, po osiągnięciu najwyższego poziomu we wspomnianych latach, cechuje się tendencją stałą lub spadkową. Jedynie rodziny rolników ciągle doświadczają wzrostu poziomu nierówności dochodowych, na co może się składać wiele czynników. Miejsce zamieszkania, w wielu przypadkach wielodzietność, warunki pogodowe, globalizacja – to tylko kilka przykładów. Dlatego ważne jest wspieranie w miarę możliwości lokalnych przedsiębiorców i hodowców, poprzez między innymi ograniczanie zakupów w dużych sieciowych hipermarketach, a wybieranie tych, w mniejszych sklepach lub u lokalnych rolników.

Wykres 1. Współczynnik Giniego dla dochodów gospodarstw domowych wg głównego źródła utrzymania 2003-2015 (dochód rozporządzalny na osobę)

Źródło: Szarfenberg, R. (2017), Nierówności społeczne w Polsce, Warszawa.

Z badań GUS-u wynika, że w 2012 roku w Polsce suma dochodów 20% najbogatszych gospodarstw domowych była prawie pięciokrotnie wyższa niż suma dochodów 20% gospodarstw o najniższych dochodach (GUS, 2013). Według danych z Urzędów Skarbowych, liczba milionerów w Polsce wciąż wzrasta, a między 2009 a 2015 rokiem różnica wynosiła 8 tysięcy. Liczby te nie wydają się spektakularnie duże, jednak niosą za sobą ogromne konsekwencje prowadzące do różnicowania społeczeństwa.

Ograniczanie poziomu nierówności dochodowych leży w interesie rządu oraz całego społeczeństwa. Składa się na to wiele czynników, od inwestycji w kapitał ludzki, poprzez inwestycje w infrastrukturę oraz kapitał społeczny, co bardzo często powiązane jest z czynnikami instytucjonalnymi, które nie sposób zmienić w krótkim czasie. Duże znaczenie ma więc równy dostęp do powszechnej edukacji poprzez zacieranie różnic pomiędzy placówkami publicznymi a prywatnymi. Ważne jest też zapewnienie edukacji dostosowanej do współczesnych rynków pracy opartych w dużej mierze na wiedzy. System edukacji w Polsce nastawiony jest na efekty ilościowe, a co z tego wynika - obniżony jest poziom kształcenia akademickiego, a system nauki w szkołach zawodowych często marginalizowany. Stratne jest więc całe społeczeństwo, gdyż jak powszechnie wiadomo brakuje odpowiednio wykwalifikowanych fachowców w wielu dziedzinach, rośnie natomiast bezrobocie wśród osób posiadających dyplom uczelni wyższych, co jest przejawem niedostosowania systemów edukacji do potrzeb współczesnej gospodarki. Podniesienie wymagań edukacyjnych oraz rozwój szkół zawodowych i technicznych jest zatem niezbędne dla ograniczenia nierówności dochodowych (Bartak, 2014).

Nierówności dochodowe większość krajów stara się ograniczać poprzez przyznawanie transferów socjalnych oraz ulg podatkowych dla niektórych grup społecznych. OECD szacuje, iż obniżają one owe dysproporcje o około 25%. Oba sposoby mają głównie na celu: wyrównywanie poziomu środków finansowych, ograniczanie ryzyka finansowego lub zachętę do określonych zachowań.

W Polsce do takich pomocy należą między innymi: 500+, czyli comiesięczna zapomoga przyznawana na każde dziecko do 18 roku życia, oraz „Dobry start”, czyli kwota 300 zł - świadczenie pozwalające na sfinansowanie wyprawki szkolnej, przyznawane raz w roku, może być pobierane do ukończenia szkoły średniej albo zawodowej. Ustawa o 500+ została wprowadzona w kwietniu 2016 roku. Celem programu jest podniesienie dochodów gospodarstw domowych, a co za tym idzie jakości życia polskich rodzin oraz zachęcenia rodzin w niepewnej sytuacji finansowej do zdecydowania się na większą liczbę potomków. W 2017 roku, czyli pierwszym pełnym roku wypłacania świadczeń, wydatki państwowe na cele socjalne wzrosły o około 1,3% PKB względem 2015 roku. Szacuje się, że roczny koszt programu to ok. 22–24 mld zł (1,3–1,5% PKB), tak więc do końca kwietnia 2019 roku przekroczyły one kwotę 70 mld zł. W pierwszych dwóch latach realizacji programu dzietność faktycznie wzrosła (w 2016 roku na świat przyszło o około 13 tys. więcej dzieci niż przed rokiem, zaś w 2017 roku o około 20 tys. więcej), jednak później współczynnik dzietności znowu zaczął się obniżać. Na krótkofalowy wzrost urodzeń w latach 2016-2017 z pewnością pozytywny wpływ miało świadczenie 500+, lecz nie można twierdzić, że był to jedyny czynnik. Najprawdopodobniej przyczyniły się do tego również między innymi: wydłużony czas urlopu opiekuńczego, zwiększony dostęp do opieki przedszkolnej oraz nowe świadczenie rodzicielskie

stanowiące rodzaj zasiłku macierzyńskiego dla osób niepracujących i ubezpieczonych w KRUS. Po ponad trzech latach działalności programu można rzec, iż niestety nie wyeliminował on niekorzystnych trendów spadku demograficznego w Polsce. Drugi cel świadczenia - obniżanie ubóstwa, nie jest realizowany w takim stopniu, jak program to na początku zakładał. Szacuje się, że jedynie 37% pieniędzy wydawanych w ramach programu trafia do rodzin ubogich, natomiast około 1,5 mld zł z programu trafia do rodzin najbogatszych. Negatywne skutki w finansach publicznych kraju są łatwo zauważalne – wymuszane są podwyżki podatków, jak również ich ograniczenia na inne cele. Można dostrzec również kolejny, negatywny wpływ programu – na rynek pracy. Do roku 2019 blisko 100 tys. kobiet, szczególnie z niższym wykształceniem, pobierających niższe wynagrodzenia, zrezygnowało z pracy zawodowej, co ma niekorzystny wpływ na całą sytuację makroekonomiczną kraju („Rodzina 500+” – ocena programu i propozycje zmian, 2019).

Celem świadczenia „Dobry start” jest natomiast zapewnienie każdemu uczniowi wyprawki szkolnej, niezależnie od sytuacji finansowej w rodzinie. Po raz pierwszy realizacja programu miała miejsce w 2018 roku, szacuje się, że z pomocy korzysta około 4,5 mln uczniów, a roczne wydatki państwa na ten cel sięgają kwoty 1,42 mld zł.

Badania pokazują, iż od początku XXI wieku, z roku na rok dochody rozporządzalne Polaków, jak również ich wydatki są wyższe niż w latach poprzednich. Nadwyżka dochodów nad wydatkami daje możliwość oszczędzania. Poziom przeciętnego dochodu rozporządzalnego na mieszkańca w 2017 roku, był o około 6,3% wyższy w stosunku do roku poprzedniego. Co rok obserwuje się również spadek dysproporcji pomiędzy mieszkańcami miast i wsi. Przeciętny miesięczny dochód rozporządzalny na 1 mieszkańca miasta wzrósł w 2017 o 1,8% w stosunku do roku 2016, a mieszkańca wsi o około 2,2% (GUS, 2017).

Asymetria dostępu do informacji

Analizując kwestie nierówności ekonomiczno-społecznych nie można nie podnieść kwestii, która nabiera nowego znaczenia i wymiaru w czasach współczesnych, mowa o dostępie do informacji. Jak jest wiadomym, nie wszyscy posiadają jednakowo równe możliwości i dostęp do narzędzi wiedzy i samych informacji, a korzystanie z nich jest jedyną drogą do tzw. awansu społecznego (Basińska, 2009). Obecnie, rozważając zagadnienie należy mieć na uwadze szczególnie nierówności o podłożu cyfrowym, do których można zaliczyć głównie: dostęp do Internetu oraz wiążące się z nim: wiedza o sposobach szukania informacji, jakości połączenia, czy zdolność do samodzielnej weryfikacji i oceny znalezionych źródeł (DiMaggio i in., 2001). Pomimo, iż Internet jest dzisiaj obecny praktycznie w każdym miejscu na świecie, oczywistym jest, że nie wszyscy mogą z niego korzystać. Wynika to z różnych powodów, od braku dostępu, czy braku sposobności opłat, do braku chęci, czy lęku przed nowym i nieznanym. Niestety obecnie, cały świat staje się do tego stopnia „mobilny”, że osoby niekorzystające z dostępu do łączy internetowych borykają się z wieloma trudnościami. Wszystko zmierza w kierunku coraz bardziej postępowej technologii. Internet to główne źródło wiedzy i informacji, charakteryzujące się krótszym czasem ich wyszukiwania niż tradycyjne papierowe źródła. Wiele instytucji, publicznych i prywatnych, od urzędów państwowych, przez uczelnie, po banki, czy nawet przychodnie lekarskie, posługuje się Internetem jako

podstawowym narzędziem pracy oraz kontaktu z obywatelami. Dla przykładu, na większości polskich uczelni wstępna rekrutacja odbywa się online, a w obecnej sytuacji pandemii koronawirusa, zajęcia oraz egzaminy w większości placówek oświatowych przebiegają z wykorzystaniem platform sieciowych. Istnieje możliwość skorzystania z takowych źródeł na terenie większości uczelni oraz szkół, jednak często stanowi to spory kłopot, między innymi związany z transportem. Do zmiennych definiujących występowanie nierówności o podłożu cyfrowym należą głównie: wiek, status materialny, pochodzenie oraz miejsce zamieszkania. Problem dostępu do wiedzy, który istniał głównie zanim doszło do głębokiego postępu technologicznego, ale również i dzisiaj jest spotykany, dotyczy przede wszystkim umiejętności czytania, możliwości edukacji, dostępu do baz danych, jakimi są biblioteki, czytelnie, archiwa. Jak wiemy, nie każdy z tych problemów zaniknął. Edukacja do 18 roku życia w Polsce jest obowiązkowa i bezpłatna, jednak nie wszyscy mają możliwość dalszego kształcenia po odebraniu dyplomu dojrzałości, co jest związane oczywiście z kosztami. Często młodzi ludzie pochodzący z rodzin wielodzietnych, mimo ogromnych zdolności i predyspozycji, nie mają wystarczających możliwości do pogłębiania swojej wiedzy kształcąc się na uczelniach wyższych.

Problem również nierzadko dotyka osób zamieszkujących małe miejscowości oraz wsie, gdzie dostęp do wiedzy jest o wiele bardziej utrudniony niż w miastach, w których funkcjonują uczelnie wyższe, czy szkoły dla dorosłych. Problem jest jeszcze bardziej złożony, gdzie opisane sytuacje się na siebie nakładają. Jak podaje Narodowa Strategia Informacji Społecznej dla Polski: więcej (56%) rodzin wielodzietnych mieszka na wsi, przy czym w przypadku rodzin z trojgiem dzieci rodziny wiejskie stanowią 52%, a w przypadku rodzin z czworgiem i więcej dzieci – 65,7% (Zespół Zadaniowy do Spraw Reintegracji, pp. Ministra Gospodarki, Pracy i Polityki Społecznej - J. Hausnera, 2013). Według badań GUS-u, w 2019 roku, osób które nigdy nie korzystały z komputera z dostępem do pasma internetowego, było o około 10% więcej wśród mieszkańców wsi, w porównaniu do mieszkańców mniejszych i większych miast (22,7%-mieszkańcy wsi, 12,2 % - mieszkańcy miast ogółem). Wśród populacji miast również odnotowuje się, iż ponad 6% więcej liczby mieszkańców regularnie korzysta z komputera z dostępem do internetu, w porównaniu z mieszkańcami wsi (83.6%-mieszkańcy miast, 77,3%-mieszkańcy wsi). Badania również pokazują, iż wśród osób uzyskujących miesięczne dochody na poziomie 2500 zł netto lub mniej, tylko około połowa z nich regularnie (czyli przynajmniej 1 raz w tygodniu) korzysta z komputera z internetem. Wśród ludność o nieco wyższym statusie, zarabiający w granicach 2500-3900 zł netto, statystyki te wahają się na poziomie bliskim 70% (GUS, 2019). Bardzo istotną jest więc poruszana w poprzedniej części konieczność zacierania przez państwo różnic pomiędzy publicznym a prywatnym systemem nauki, oraz jej jakością w dużych miastach oraz mniejszych miejscowościach, jak również zmniejszanie dysproporcji pomiędzy ludnością zamieszkiwaną na obszarach o różnym stopniu urbanizacji.

Podsumowanie

Analizy zasięgu nierówności społecznych, a zwłaszcza rozwarstwienia dochodowego, oraz ich optymalnego rozwoju, zajmują wiele przestrzeni zarówno na gruncie politycznym jak

i społecznym. Wskazywane są również pozytywne strony omawianych zjawisk. Dla przykładu różnicowanie dochodu można dostrzec jako bodziec motywujący do wyťažonej pracy i podnoszenia kwalifikacji zawodowych w celu uzyskania jak najwyższego poziomu dochodów (Wójcik-Żołądek, *Nierówności społeczne w Polsce*, 2013). Powszechnie panuje jednak w większości zgodne przekonanie, że są to w znacznej mierze niepożądane zjawiska, naruszają zasady sprawiedliwości społecznej oraz mają negatywny wpływ na rozwój gospodarczy. Istnieje duża przepaść pomiędzy osobami plasującymi się pomiędzy krańcami hierarchii, na skutek której mogą mieć miejsce ekskluzja społeczna, marginalizacja lub dyskryminacja, a co się z tym wiąże: patologie społeczne oraz zagrożenie stabilności politycznej i zmniejszenie aktywności obywatelskiej. Zbyt duże nierówności przynoszą wiele szkód poprzez marnowanie potencjału kapitału ludzkiego najuboższych warstw społecznych. W interesie państwa leży więc wyrównywanie tych rozbieżności poprzez inwestycje w kapitał ludzki oraz w odpowiednią infrastrukturę, która będzie stwarzać warunki rozwoju. Większość krajów dąży do zacierania tych różnic poprzez zwiększenie znaczenia transferów progresywnych (np. transferów prorodzinnych) i jednocześnie obniżenie transferów o regresywnym charakterze. Takie zmiany muszą jednak respektować wymóg kształtowania zmian instytucjonalnych. Skalę problemu bardzo trafnie podsumowują badania amerykańskich naukowców, którzy podają, jakoby między 1979 a 2007 r. dochód przeciętnej amerykańskiej rodziny wzrósł o 62%. W tym samym czasie dochody najzamożniejszego 1% gospodarstw domowych wzrosły aż o 275%, natomiast najbiedniejsza część amerykańskiego społeczeństwa zyskała jedynie 18%. Pod koniec lat 70. dochody najbogatszych 5% były 16 razy wyższe niż 20% najuboższych, a obecnie dochody najzamożniejszych są 28 razy wyższe niż najuboższych (Congressional Budget Office, 2011).

Literatura

- Bartak, J. (2014), *Uwarunkowania redukcji nierówności dochodowych w Polsce*, *Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy*, Rzeszów, s. 220-238.
- Basińska, A. (2009), *Nierówności społeczne w dostępie do wiedzy. Stare i nowe problemy*, (K. Podemski, Red.) Spór o społeczne znaczenie społecznych nierówności., Poznań, s.149-160.
- Becker-Pestka, D. Kubiński, G. i Łojko, M. (2017), *Różne obszary wykluczenia społecznego w Polsce - wybrane zagadnienia*, Exante, Wrocław.
- Congressional Budget Office, (2011), *Trends in the Distribution of Household income Between 1979 and 2007*. <http://www.cbo.gov/sites/default/files/cbofiles/attachments/10-25HouseholdIncome.pdf> (dostęp 30.04.2020)
- DiMaggio, P. i in. (2001), *Social implications of Internet*, *Annual Review of Sociology*.
- Domański, H. (2007), *Struktura społeczna*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa, s. 12-13.
- Jennings, A. L. (1994), *Discrimination, Economic Policies to Counter*, *The Elgar Companion to Institutional and Evolutionary Economics*, s. 163.
- Klebaniuk, J. (2007), *Fenomen nierówności społecznych. Nierówności społeczne w refleksji humanistycznej*, Eneteia, Warszawa.

- Kokociński, M. (2009), *Metodologiczne aspekty badania nierówności społecznych*. (K. Podemski, Red.) Spór o społeczne znaczenie społecznych nierówności, s. 13-25.
- Krzyminiewska, G. (2013). Nierówności a rozwój społeczny świata. *Studia Ekonomiczne / Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach* (nr 139 Współczesne problemy ekonomiczne: polityka państwa a proces globalizacji), s. 50-59.
- PWN Słownik Języka Polskiego*. (2018), Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Raczkowska, M. i Wrzesińska-Kowal, J. (2018), *Nierówności i ubóstwo ekonomiczne na obszarach wiejskich w Polsce*. Roczniki naukowe ekonomii, rolnictwa i rozwoju obszarów wiejskich, Warszawa.
- Raport: "Rodzina 500+" - ocena programu i propozycje zmian, 2019
- Raport: GUS, 2018, *Budżety gospodarstw domowych w 2017 r*, Warszawa.
<https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/warunki-zycia/dochody-wydatki-i-warunki-zycia-ludnosci/budzety-gospodarstw-domowych-w-2017-r-,9,12.html> (dostęp 30.04.2020)
- Raport: GUS, 2019, *Wykorzystanie technologii informacyjno-komunikacyjnych w jednostkach administracji publicznej, przedsiębiorstwach i gospodarstwach domowych w 2019 roku*, Warszawa.
<https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/nauka-i-technika-spoleczenstwo-informacyjne/spoleczenstwo-informacyjne/wykorzystanie-technologii-informacyjno-komunikacyjnych-w-jednostkach-administracji-publicznej-przedsiębiorstwach-i-gospodarstwach-domowych-w-2019-roku,3,18.html> (dostęp 1.05.2020)
- Szarfenberg, R. (2017), *Nierówności społeczne w Polsce*, Warszawa.
- GUS (2013), *Ubóstwo w Polsce w świetle badań*
http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/WZ_ (dostęp 20.05.2020)
- Wańkiewicz, W. (2011), *Wykluczenie społeczne - aspekt przestrzenny i rola planowania przestrzennego*. Problemy Rozwoju Miast, s. 7-20.
- Wnuk-Lipiński, E. (2008), *Socjologia życia Publicznego*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa.
- Wójcik-Żołądek, M. (2013), *Nierówności społeczne w Polsce*, Wydawnictwo Sejmowe dla Biura Analiz Sejmowych, Warszawa.
- Zachorowska-Mazurkiewicz, A. (2011). *Istota nierówności w procesie rozwoju-podejście instytucjonalne*, Wydawnictwo UJ *Współczesne wymiary nierówności w procesie globalizacji*, Kraków.
- Zespół Zadaniowy do Spraw Reintegracji, pp. Ministra Gospodarki, Pracy i Polityki Społecznej - J. Hausnera. (2013), *Narodowa Strategia integracji Społecznej dla Polski*.
- Zwiech, P. (2017). *Eliminacja nierówności społeczno-ekonomicznych jako cel polityki spójności*. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach, s. 129-136

Dominika Stawowy

Bezdomność jako kwestia społeczna

Streszczenie: Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie charakterystyki zjawiska bezdomności oraz działań podejmowanych w zakresie pomocy społecznej względem osób bezdomnych. Na podstawie analizy literatury przedmiotu zbadano, w jakiej kondycji znajduje się pomoc społeczna udzielana na terenie Polski oraz przeprowadzono rozważania na temat jej efektywności, tym samym zalecając dalsze kroki, które powinny zostać podjęte, aby poprawić standard życia omawianej grupy społecznej. W artykule przedstawiono także rys historyczny bezdomności, dobierając literaturę, umożliwiającą ukazanie kierunku zmian i przekształceń w zakresie pomocy społecznej na przestrzeni wieków. Stwierdzono, że bezdomność jest zjawiskiem kompleksowym, a działalność mająca na celu niesienie pomocy osobom bezdomnym jest coraz intensywniej rozwijana, lecz ciągle niewystarczająca. Opracowanie ma charakter przeglądu.

Słowa kluczowe: bezdomność; pomoc społeczna; kwestia społeczna; wykluczenie społeczne; historia bezdomności, zapobieganie bezdomności.

Wprowadzenie

Bezdomność należy do bardzo ważnych i jednocześnie zaniedbanych kwestii społecznych współczesnej Polski. Z całą pewnością można zauważyć, że od końca XX wieku tematyka ta jest coraz częściej podejmowana przy okazji prowadzenia lokalnych badań naukowych, również w zakresie pedagogiki, a zwłaszcza pedagogiki społecznej i socjologii. Zdefiniowanie pojęcia bezdomności sprawia badaczom oraz praktykom wiele problemów. W zależności od ich osobistych doświadczeń oraz potrzeb, zjawisko to wyjaśniane jest w sposób niezwykle różnorodny. K. Wierzbicka w jednej ze swoich pierwszych prac dotyczących badania sytuacji osób bezdomnych stwierdza: „*Pojęcia tego nie sposób zdefiniować w oderwaniu od kulturowego i społecznego kontekstu: czynników określających kulturę mieszkaniową, system norm i wartości wyznaczających sposoby zamieszkiwania, środowiskowych wzorów wejścia w posiadanie własnego domu*” (Dobrzeńcki 2009; za: Wierzbicka, 1990).

Definicje występujące w literaturze są więc nieprecyzyjne i nie wyczerpują złożoności zjawiska, a różnice występujące między nimi są niewielkie. W związku z tym, tylko nieliczna grupa osób aspiruje do tego, aby stworzyć definicję wnikliwą, która znajdzie swoje ogólne zastosowanie w praktyce. Jednakże mimo podejmowanych wysiłków, badacze nie stworzyli do tej pory jednego i uniwersalnego wyjaśnienia pojęć bezdomności oraz osoby bezdomnej. Mnogość formuł świadczy o tym, że jest to złożony i wieloaspektowy problem, nie tylko społeczny, ale także gospodarczy, polityczny, psychologiczny i kulturowy, a samo pojęcie można rozpatrywać na wielu płaszczyznach – jako zjawisko bądź problem zbiorowy, przejaw patologii lub po prostu sytuację życiową danej jednostki (A. Woźniak-Krakowian, 2011). W różnorodnych publikacjach naukowych bezdomność coraz częściej łączona jest także z innymi problemami, takimi jak: przemoc rodzinna, przestępczość, a także uzależnienia.

Rys historyczny bezdomności

Wiedza z zakresu tematyki bezdomności, rozpowszechniona we współczesnej Polsce, charakteryzuje się swego rodzaju płytkością, co związane jest z zatarciem omawianego zjawiska w świadomości ludzkiej, naukowej, a także potocznej. Za przyczynę takiego stanu rzeczy należy uznać okres PRL, w którym nie poświęcano bezdomności zbyt dużej uwagi. Skutkiem okazało się być zapomnienie o dorobku nauki autorów z czasów przedwojennych, opisujących omawiany problem. Obecna literatura skupiona jest głównie na pomocy społecznej oraz historii ubóstwa (Przymeński, 2001, s. 15-16). W związku z tym poniżej przedstawiony zostanie rys historyczny tego zjawiska.

Zwyczaj wspierania osób ubogich oraz pozbawionych dachu nad głową znany jest już od starożytności, natomiast pierwsze europejskie wzmianki dotyczące ludzi bezdomnych, a dokładniej związane z udzielaną im pomocą (nie mówiono wtedy wprost o osobach bezdomnych) sięgają XVIII w., kiedy to na obszarach współczesnych Włoch zaczęto tworzyć domy opieki dla osób niesprawnych ruchowo, kalek, a także podrzutków. Działalność ta swoje ramy opierała na wartościach chrześcijańskich (w tym na jałmużnie), co przekładało się na to, że to właśnie na duchownych spoczywała odpowiedzialność walczenia z nędzą oraz z ubóstwem. Jednakże w późniejszym okresie, za sprawą reformacji, funkcje te przejęły także gminy oraz miasta (Moraczewska, 2013).

Sytuacja ta uległa zmianie w epoce oświecenia, gdy państwo postanowiło porzucić rolę opiekuna, a los ludzi bezdomnych został uzależniony od sfery publicznej. Nędza i bezdomność stały się zjawiskiem powszechnym i przestano przypisywać im większe znaczenie. Z drugiej jednak strony, wiek rozumu przyczynił się do powstania placówek edukacyjno-opiekuńczych, gdzie wychowankom wpajano posłuszeństwo i szacunek do pracy oraz prawa, a dzięki duchowieństwu zakładano liczne organizacje charytatywne tj. noclegownie, ogrzewalnie, przytuliska oraz domy całodobowej opieki. Następstwem rozwoju pomocy społecznej było zapoczątkowanie w latach 80 XIX w. tzw. niemieckich ustaw socjalnych, które zgodnie z prawem gwarantowały potrzebującym świadczenia państwowe. Zaczęto także tworzyć programy socjalne oraz powoływać jednostki w celu walki z ubóstwem oraz nędzą (Moraczewska, 2013).

Przechodząc do genezy omawianego zjawiska na terytorium Polski, nie można nie zauważyć analogii istniejących w rozwiązaniach europejskich. Bezdomność na omawianej ziemi występowała od zawsze, przybierając różnorodne formy i rozmaite postacie, co implikuje fakt, że w Polsce opieka nad bezdomnymi jest głęboko zakorzeniona w tradycji. W minionych czasach nie używano bowiem zwrotu „bezdomny” (zaczęło być ono powszechnie stosowane dopiero na początku XX w.), lecz w stosunku do osób bez dachu nad głową posługiwano się nomenklaturą: włóczędzy, żebracy, ubodzy. Pierwsze formy pomocy społecznej w stosunku do tej kategorii społeczeństwa były, tak samo jak we Włoszech, podejmowane przez zakonników oraz stowarzyszenia religijne. Zakony, charakteryzujące się licznymi przywilejami oraz prowadzone w oparciu o zachodnie wzorce, były jednostkami silnymi ekonomicznie, dzięki czemu były w stanie tworzyć i wspierać finansowo szpitale (Błażewicz, 2002). Działania te bazowały na postawach wywodzących się z tradycji chrześcijańskiej. Przyczyną takiego stanu rzeczy było zapoczątkowanie przez księcia Mieszka I procesu chrystianizacji Polski, dzięki

przyjętemu w 966 r. chrztu. Porzucenie pogaństwa przyczyniło się do asymilacji naszego kraju z resztą Europy oraz przejścia od zachodu część ich porządku instytucjonalnego. W ramach omawianego problemu niezwykle istotne stało się zapożyczenie od sąsiednich krajów tzw. kultury dobroczynności, bazującej na legalnej i oficjalnej pomocy, co traktować można jako swego rodzaju kulturowe *novum*, gdyż w Polsce niechrześcijańskiej pomoc potrzebujących związana była z ustrojem rodowo-plemiennym, funkcjonującym wśród ludów celtyckich, germańskich oraz słowiańskich (Truskolaska, 2018, s. 25). Zaczęły powstawać różne instytucje opiekuńcze tj. przytułki, hospicja, szpitale dla osób ubogich i chorych, domy opieki dla pielgrzymów, sierot, podrzutków oraz bezdomnych, a także organy udzielające pomocy, podlegające bezpośrednio pod kościół i finansowane z dotacji biskupów, a także z darów rodzin królewskich (Antas, 2010). Najstarszymi zgromadzeniami zakonnymi podejmującymi działania dobroczynne były zakony krzyżowe. Do ich podstawowych zadań zaliczano opiekę nad pielgrzymami. Wraz z rozwojem potrzeb społecznych, zakony te włączyły się w rozwój szpitalnictwa dla osób potrzebujących, reorganizując dotychczasowe placówki w jednostki o szerszym przeznaczeniu (Bartkowiak, 2009). Można więc powiedzieć, że pomoc społeczna stała się swego rodzaju obowiązkiem moralnym, wynikającym z ukształtowanej za sprawą antropologii chrześcijańskiej „etyki miłości”. Bazowała ona na pojęciu miłosierdzia, związanego z altruizmem, co przekładało się na wsparcie dla tych, którzy go oczekiwali. Takie postrzeganie pomocy, ugruntowane w kulturze europejskiej, związane jest z utożsamianiem pojęcia „dobrego człowieka” z modelem „dobrego Samarytanina” (Breczko i Miruć, 2017).

Za pierwowzór typowego szpitala z tamtego okresu uznaje się ten, działający przy Kościele Panny Marii we Wrocławiu (XII w.), gdzie pomoc, podobnie jak w przytułkach, była udzielana przez osoby przypadkowe, które nie posiadały odpowiednich kwalifikacji. Wsparcie szpitalne przybierało głównie formę noclegu. Miejsca te zapewniały potrzebującym także wyżywienie i odzież. Bez względu na wszystko, przyjmowano każdą osobę i nie była prowadzona żadna selekcja (Bartkowiak, 2009). Szpitale lokowane były zazwyczaj w miastach, a wraz z przełomem XIII i XIV w. zaczęto je tworzyć po raz pierwszy na życzenie osób świeckich, co przełożyło się na proces komunalizacji owych placówek. Miasta dostały pozwolenie na współzarządzanie dobytkiem szpitalnym, co jednak nie przyczyniło się do zmian w prawach własności – właścicielami szpitali nadal pozostawały kościoły. Z danych wynika, że z okresu do 1400 r. znanych jest około 180 polskich szpitali, natomiast z XV wieku już około 210 placówek. Wzrost ich liczebności może świadczyć o specyfice religijności chrześcijańskiej przypadającej na koniec średniowiecza, którą zdefiniować można jako głęboką i powszechną, zwracającą uwagę na czyn oraz dobry uczynek (Królik, 1984).

Wiek XVI oraz XVII okazały się przełomowe w kwestii postrzegania ubóstwa. To właśnie wtedy w Polsce nastąpiła zauważalna zmiana dotycząca funkcjonowania pracy charytatywnej. Rolę opiekuna osób ubogich i bezdomnych przejęło miasto, które w ramach swoich obowiązków postanowiło zwalczać żebractwo i włóczęgostwo. Z związku z tym, zaczęły powstawać nieznane dotąd placówki dyscyplinujące (w formie domów pracy, manufaktur żebraczych, a także przytułków). Działania te miały na celu przymusową izolację osób bez większych życiowych planów. Zakładano, że takie rozwiązania skutecznie zwalczą problem bezdomności (Porowski, 1995, s. 440). Przykładem takiej formy „pomocy” udzielanej osobom bezdomnych była aktywność Komisji Boni Ordinis, powstałej w 1768 r., za czasów

rządów króla Stanisława Augusta Poniatowskiego. Organ ten kierował „problematyczne” grupy społeczne (tj. włóczęgów, żebraków, bezdomnych oraz nierządnic) do placówek przymusowej pracy, w zamian za którą oferowano im miejsce do spania oraz posiłek (Grzywna, Lustig, Mitręga, Stępień-Lampa, Zasepa, 2017, s. 36).

W 1791 r. przez Sejm Czteroletni została utworzona komisja policji zajmująca się obowiązkowym i przymusowym przekazywaniem osób bezrobotnych, bezdomnych, a także żebraków. Działania te zostały jednak przerwane w związku z trwającymi w Polsce rozbiorami i utratą jej suwerenności. Inicjatywy na rzecz bezdomnych różniły się między sobą w każdym z istniejących zaborów. Okupanci celowo utrudniali prowadzenie działalności poprzez wszelkie instytucje społeczne. W 1779 r. udało się utworzyć Towarzystwo Przyjaciół Ludzkości, zajmujące się wyżywieniem bezdomnych, które niestety dość szybko przestało funkcjonować ze względu na nieprzychylną sytuację polityczną. Rok 1814 przyniósł ze sobą nową instytucję – Warszawskie Towarzystwo Dobroczynności - zajmującą się budowaniem przytułków, a także gwarantującą pomoc medyczną ubogim. Jego powstaniu towarzyszyła jasno określona idea - zniesienie żebractwa wraz z zapewnieniem pracy i pomocy potrzebującym. Do społeczeństwa został skierowany apel o zaprzestanie udzielania jałmużny, policja natomiast proszona była o zaangażowanie się w czynności dotyczące zbierania z ulic żebraków, których następnie umieszczano w murach instytucji. (Truskolaska, 2018, s. 27- 28). Działalność Towarzystwa nie wiązała się jedynie z zapewnieniem biednym lokalu. Do jej zadań należało również dostarczanie potrzebującym żywności, drzewa na opał, a także środków pieniężnych. Warto zauważyć, że na początku swojej działalności, Towarzystwo nie posiadało licznych funduszy i było sponsorowane środkami prywatnymi (Federalista nr 16, 2014).

Odzyskanie przez Polskę niepodległości po pierwszej wojnie światowej zmieniło postrzeganie opieki społecznej w kraju. W okresie międzywojennym uwaga poświęcona bezdomnym i trudniącym się żebractwem była dużo większa niż dotychczas, co związane było z nową sytuacją ekonomiczno-społeczną, wskazującą na nieznane dotąd problemy socjalno-opiekuńcze (Truskolaska, 2018, s. 29). Tym samym uchwalono ustawę z dnia 16 sierpnia 1923 r. o opiece społecznej, w myśl której, w jej zakres wchodziły następujące czynności (Ustawa z dnia 16 sierpnia 1923 r. o opiece społecznej):

- Opieka nad niemowlętami, młodzieżą i dziećmi, a szczególnie nad tymi zaniedbanymi i narażonymi na zły wpływ społeczny oraz nad sierotami,
- ochrona macierzyństwa,
- opieka nad starcami, inwalidami, kalekami, osobami nieuleczalnie chorymi, upośledzonymi, a także tymi, którzy nie mogą podjąć się pracy,
- opieka nad bezdomnymi ofiarami wojny,
- opieka nad więźniami, którzy odbyli karę,
- walka z włóczęgostwem, żebractwem oraz z alkoholizmem,
- pomoc instytucjom opiekuńczym.

Opieka ta miała odbywać się poprzez dostarczanie żywności i ubrań oraz zapewnienie ciepłego i oświetlonego pomieszczenia. Do jej celów zaliczono także pomoc w znalezieniu

pracy oraz w podniesieniu utraconej zdolności do pracy, a samo pojęcie opieki definiowano w następujący sposób: „*zaspakajanie ze środków publicznych niezbędnych potrzeb życiowych tych osób, które trwale lub chwilowo własnymi środkami materialnymi lub własną pracą uczynić tego nie mogą, jak również zapobieganie wytwarzaniu się stanu, powyżej określonego*” (Ustawa z dnia 16 sierpnia 1923 r. o opiece społecznej).

Następstwem omówionej ustawy było Rozporządzenie Ministra Pracy i Opieki Społecznej z dnia 25 maja 1929 r. o organizacji przytułków, domów pracy dobrowolnej i przymusowej (Rozporządzenie Ministra Pracy i Opieki Społecznej z dnia 25 maja 1929 r.). Według omawianego dokumentu w przytułkach należało organizować prace dostosowane pod stan fizyczny przebywających, zapewnić im opiekę zdrowotną, a także religijną.

Czasy II wojny światowej przyczyniły się do utraty mieszkań znacznej części polskiego społeczeństwa. Związane było to ze zniszczonymi miastami, masową migracją, a także z wywozem ludności do obozów pracy i sieroctwem wojennym. Funkcjonowanie instytucji charytatywnych, ze względu na okupację, było mocno ograniczone, a fundacje zostały całkowicie rozwiązane. Kościół stracił osobowość prawną, natomiast wszelkie inicjatywy podejmowane były w podziemiu. Jednakże konspiracyjna działalność instytucji sprawiła, że wielu biednych i bezdomnych Polaków przetrwało (Truskolaska, 2018, s. 31). Działała także rozwinięta przez ks. Kardynała Sapiechę kościelna instytucja „Caritas”. Po zakończeniu wojny, pomoc była udzielana głównie w formie wyżywienia, zapewnienia odzieży, tworzenia domów noclegowych i schronisk. Finanse i inne środki pozyskiwane były głównie z amerykańskiej organizacji UNRRA, a następnie z ONZ. W kolejnych latach, w związku z opiekuńczym charakterem państwa, utrzymywano, że problem bezdomności nie istnieje. Lata od 1950 r. do 1982 r. były najtrudniejszym okresem dla polskich bezdomnych. Władze komunistyczne dążyły do monopolizacji i ograniczenia wszelkiej inicjatywy opiekuńczej, co w 1950 r. przełożyło się na likwidację organizacji „Caritas”, a wszystkie duchowne przytułki upadły. Bezdomnym nie pomagał nikt. Organizacjom charytatywnym i społecznym zakazano pozarządowej działalności, a termin „bezdomny” został objęty cenzurą. Osoby bez dachu nad głową dwa razy do roku zostawały usuwane z przestrzeni publicznej i zamykane na trzy miesiące do więzień (Antas, 2010). Dopiero u schyłku lat 80 XX w. temat zaczął powracać, ponieważ bezdomność, z powodu coraz większej ilości likwidowanych zakładów pracy, wzrastała w bardzo szybkim tempie (Moraczewska, 2013).

Problem bezdomności w XXI wieku i sposoby jej przeciwdziałania na obszarze Polski

Bezdomność nie jest wytworem XX czy XXI w. Zjawisko to, jak przedstawiono w punkcie drugim, istnieje od dawien dawna, jednak dopiero niedawno, uznano je formalnie i prawnie za problem społeczny. Uważa się, że bezdomność należy do grona nierozwiązanych i stale rosnących problemów współczesnego świata, przy jednoczesnym dramacie osobistym konkretnej jednostki oraz jej rodziny. W dzisiejszym rozumieniu opinii publicznej jest to także kwestia dotycząca danej grupy ludzi, traktowanych jako jednolita zbiorowość bezdomnych (Drzeżdżon, 2014).

W dzisiejszej Polsce istnieje coraz więcej instytucji społecznych, do których zdań należy pomoc osobom bezdomnym. Działania te prowadzone są przez jednostki administracji rządowej i samorządowej, organizacje społeczne, kościelne, stowarzyszenia i fundacje, a także osoby fizyczne i prawne. Główne organy działające na rzecz osób bezdomnych to: Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, policja, ochrona zdrowia, administracja samorządowa oraz centra pomocy rodzinie. Do grona organizacji pozarządowych udzielających pomocy bezdomnym zaliczyć można natomiast: Towarzystwo Pomocy im. Brata Alberta, Caritas Polska, Wspólnotę Katolicką „Chleb Życia”, Zgromadzenie Sióstr Misjonarek Miłosierdzia, Stowarzyszenie Pomocy Bezdomnym, Ogólnopolski System Pomocy Bezdomnym Markot, MONAR, Fundację SOS, a także Stowarzyszenie Solidarności wobec AIDS (Moraczewska, 2013). Temat bezdomności poruszony jest także w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 1997 r., gdzie artykuł 75 określa zadania władz publicznych w owym zakresie, które zobowiązane są do prowadzenia polityki pozwalającej na zaspokojenie potrzeb mieszkaniowych obywateli, głównie poprzez walkę z bezdomnością, która pozostaje w sprzeczności z zasadą godności jednostki (Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.).

Liczba bezdomnych w Polsce na podstawie Ogólnopolskiego badania liczby osób bezdomnych, przeprowadzonego w lutym 2019 r., wynosi 30 330 osób, z czego 82,1% stanowią mężczyźni (24 901 osób), 14,6% kobiety (4 437 osób), a 3,3% dzieci. Województwa, w których problem bezdomności jest największy to: mazowieckie (4 278 osób), śląskie (4 255 osoby) oraz pomorskie (3 014 osób). Najmniej osób bezdomnych odnotowano w województwach: podlaskim (646 osoby), świętokrzyskim (794 osoby), a także lubuskim (812 osób). Omawiane badanie pozwoliło także na określenie miejsc, w których najczęściej przebywają osoby bezdomne (w obrębie określonego terenu). Stwierdzono, że 24 323 osób poddanych badaniu (80,2%) grupowało się w różnego typu placówkach, w opozycji do 6 007 osób bezdomnych (19,8%), które zdecydowały się na przebywanie w miejscach niemieszkalnych, tj. w pustostanach, garażach, czy altanach działkowych (Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej, 2019).

Specjaliści z dziedziny polityki społecznej często podkreślają, iż bezdomność nie wynika jedynie z niekorzystnych uwarunkowań socjalnych, takich jak bezrobocie lub brak mieszkania. Badanie przyczyn problemu bezdomności jest procesem niezwykle trudnym, co wynika z faktu, że pojęcie to samo w sobie jest już niezwykle złożonym zjawiskiem. Implikuje to trudności z określeniem jego głównej przyczyny. Eksperti pracujący z omawianą grupą społeczną wskazują, że wszystkie typologie, schematy, a także stanowiska naukowe nie są zdolne do objęcia swoim zakresem wielopostaciowości motywów i okoliczności, przez które jednostki zostają bez dachu nad głową. To wszystko sprawia, że często przyjmowanym podejściem w świecie naukowym jest to, które nie definiuje jednej, głównej przyczyny bezdomności, ale stawia na współwystępowanie w życiu jednostki wielu decydujących zdarzeń prowadzących w ostateczności do stanu wykluczenia. Jak podaje literatura przedmiotu, zwykle osoby bezdomne, które pytane są o jedną główną przyczynę bezdomności, również są skłonne wskazywać na więcej niż jeden powód (Dębski, 2010, s. 52-53). Najczęściej wyróżnia się: zmniejszoną zdolność do samodzielnego życia i nieumiejętność sprostania wymaganiom społeczeństwa, stawiającego sądy na podstawie wydajności jednostki, a także niewielką

odporność na stres, ujawniającą się w sytuacjach powszechnie uznanych za problematyczne (Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej w Białymstoku, 2012, s. 17). Wielu autorów podejmuje się próby klasyfikacji uwarunkowań bezdomności, wyróżniając np. podział ze względu na uwarunkowania społeczne, związane z patologiami lub te wynikające z natury psychologicznej. Do przyczyn bezdomności zalicza się także czynniki: osobowościowe, środowiskowe, systemowe, zdrowotne, a także losowe (Piechowicz, 2020). Niektóre z nich składają się wprost na grupę czynników, które łączą się z innymi z dużo większą częstotliwością. Przykładem jest rozpad rodziny wynikający z przemocy rodzinnej dotyczącej kobiet, a także alkoholizmu, nałogowego zażywania narkotyków, bądź opuszczenia zakładu karnego (Dębski, 2010, s. 53).

Na trudność zbadania przyczyn omawianego zjawiska mogą mieć także wpływ same cechy osobowościowe osoby bezdomnej wraz z jej indywidualnym sposobem postrzegania swoich własnych dróg życiowych. Osoby te bardzo często wpasowują się w model kompensacyjny, który z jednej strony zakłada brak odpowiedzialności jednostki za powstanie problemu życiowego, z drugiej natomiast głęboką motywację do jego rozwiązania. To, jak osoba bezdomna postrzega przyczyny takiego stanu rzeczy jest także ściśle skorelowane z jej obecnym stanem psychicznym oraz szansami na odmianę swojego losu i wyjście z bezdomności. Nie można także zapomnieć, że percepcja osoby bezdomnej ewoluuje na przestrzeni lat, w zależności od tego, jak długo stan ten się utrzymuje (Dębski, 2010, s. 54).

Tak jak zostało już wspomniane, nie jest możliwe wskazanie jednej, konkretnej przyczyny bezdomności. Uwarunkowania omawianego zjawiska nie muszą być także jednakowe z przyczynami pozostania w tym niekorzystnym dla jednostki położeniu. Nie można zapomnieć, że każda osoba narażona jest na pojawienie się w jej życiu pewnych krytycznych sytuacji, mogących generować jej późniejsze wykluczenie społeczne. Proces bezdomności z reguły nie jest zjawiskiem nagłym. Rozwija się stopniowo i na każdym jego etapie istnieje możliwość podjęcia działań mogących odwrócić omawianą sytuację. Jednakże wraz z pojawieniem się jakiegoś syndromu rozpoczynającego przedmiotowe zjawisko (uwarunkowania osobowe, uzależnienia, otoczenie, sytuacja losowa) i wraz z upływem czasu, może dojść do pogorszenia sytuacji osoby bezdomnej (Truskolaska, 2018, s. 75-76).

Zdaniem ekspertów zjawisko bezdomności można podzielić na pięć etapów. Wyróżnia się je w oparciu o sytuację ekonomiczną, społeczną oraz psychiczną jednostki. Są to (Truskolaska, 2018, s. 93):

- Załamanie się programu życiowego,
- ubóstwo,
- stan akceptacji i uświadomienia sobie, że jest się osobą bezdomną,
- przygotowanie do bezdomności,
- tożsamość bezdomnego.

Faza pierwsza dotyczy pogorszenia, a niekiedy zerwania więzi rodzinnych na skutek znalezienia się jednostki w trudnej sytuacji. Na tym etapie zaczynają pojawiać się poważne problemy, tj. zakończenie związku oraz utrata pracy, a tym samym dochodu. Stan psychiczny

osoby zaczyna się pogarszać za sprawą tłumienia istniejących trudności, które w dalszym okresie mogą prowadzić do zjawiska bezdomności. Jednostka zaczyna stosować mechanizmy obronne, tym samym uciekając od jednego problemu w drugi i negując obecny stan rzeczy. Charakterystycznym dla tej fazy jest także unikanie noclegowni oraz schronisk, ponieważ byłoby to jednoznaczne z oficjalnym zatwierdzeniem bezdomności. Faza ta trwa zazwyczaj do dwóch lat.

Następny etap to tzw. etap ostrzegawczy. Czas jego trwania wynosi od 2 do 4 lat. Jednostka postrzega swoją sytuację jako przejściową i nie utożsamia się z osobą bezdomną. Jednakże, w fazie tej, występuje asymilacja z innymi ludźmi bez dachu nad głową oraz współdzielenie z nimi uzależnień, co prowadzi do stanu ubóstwa. Jednostka zmuszona jest do maksymalnego ograniczenia swoich potrzeb. Nawarstwia się także ilość długów z przeszłości (zaległe alimenty, mandaty, rachunki), co ostatecznie prowadzi do utraty kontroli wydatków i braku możliwości godnego życia. Zaczyna się powolne, ale konsekwentne wykluczenie społeczne jednostki.

Faza trzecia trwa od 4 do 6 lat. Na tym etapie człowiek zaczyna akceptować obecny stan rzeczy i określa się mianem osoby bezdomnej. Jednostka traci wszelkie ambicje i kontrolę nad własnym życiem oraz nie wykazuje chęci do zmiany swojego położenia. Osoba bezdomna zaczyna coraz to lepiej odnajdywać się w nowym środowisku, a także dostosowywać się do panujących reguł i struktury. Wie, gdzie udać się na posiłek, zdobyć odzież, a także spędzić noc. Na tym etapie korzystanie ze schronisk nie jest już powodem do wstydu. Bezdomny zaczyna także korzystać z usług instytucji pomocowych. Jednakże, jednostka zaczyna odczuwać coraz większe poczucie samotności i niesprawiedliwości, za co często wini swoją byłą rodzinę.

Okres czwarty jest tzw. okresem chronicznym i trwa zazwyczaj do 10 lat. Osoba bezdomna całkowicie przystosowuje się do nowej rzeczywistości. Za sprawą długotrwałego poddania się nałogom, stan zdrowia jednostki ulega pogorszeniu (za szczególnie istotny problem uważa się marskość wątroby, pojawiającą się za sprawą nadużywania alkoholu). Bezdomny staje się niedożywiony, a jego kondycja fizyczna spada poniżej normy. To wszystko, w dłuższym okresie, prowadzi do zmiany myślenia osoby bezdomnej i chęci wyjścia na prostą. Pojawia się krytyka obecnego stanu rzeczy, a także chęć powrotu do starego życia. W fazie tej, jest to jednak niezwykle trudne i udaje się jedynie niewielkiej grupie. Reszta bezdomnych pozostaje na ulicy już do końca swojego życia.

Ostatnia faza rozpoczyna się po 10 latach i nazywa się ją fazą bezdomności trwałej, bądź bezdomności właściwej. W okresie tym nie jest już możliwa samodzielna zmiana swojego życia przez osobę bezdomną, która tym samym staje się niezaradna oraz traci umiejętności odnajdywania się w społeczeństwie oraz kontroli własnego życia. Jednostka nie posiada także zasobów materialnych oraz pieniężnych. To wszystko sprawia, że osoba bezdomna zaliczona zostaje do grona marginesu społecznego. Jednakże, nie można jednoznacznie stwierdzić, że nie jest możliwe wyjście „na prostą”. Odpowiednia pomoc profesjonalistów, a także determinacja jednostki, mogą sprawić, że w przyszłości uda jej się rozpocząć samodzielne życie (Truskolaska, 2018, s. 93-95).

Do państwowych organów zajmujących się pomocą osobom bezdomnym przede wszystkim należy zaliczyć Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej. Minister Elżbieta Rafalska w 2015 r. zatwierdziła „Program wspierający rozwiązywanie problemu bezdomności”, który stał się następstwem resortowego Programu wspierającego powrót osób bezdomnych do społeczności. Zmiany te były konieczne ze względu na coraz to nowsze wyzwywania pojawiające się w obszarze walki z bezdomnością (Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej, 2015). Kolejna nowelizacja nastąpiła w 2018 r., gdzie ministerstwo rozpoczęło nową, coroczną edycję programu o nazwie: „Pokonać bezdomność. Program pomocy osobom bezdomnym”, którego najważniejszym celem jest wspieranie działań mających na celu rozwiązywanie, a także zapobieganie zjawisku bezdomności. Znaczącą zmianą, w porównaniu z 2015 r., jest zachęta do wprowadzania nowej metodyki pracy z ludźmi bezdomnymi, a także inspiracja do tworzenia programów aktywizacji zawodowej omawianej grupy społecznej (Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej, 2018).

Program „Pokonać bezdomność” składa się z czterech modułów, w ramach których wyróżnia się następujące cele (Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej, 2019):

- moduł pierwszy: zapobieganie zjawisku bezdomności dzięki stosowaniu działań profilaktycznych,
- moduł drugi: działania skierowane na aktywizację osób bezdomnych,
- moduł trzeci: udzielanie wsparcia podmiotom zaangażowanym w pomoc osobom bezdomnym poprzez przystosowanie prowadzonych przez nie placówek do wymaganych standardów,
- moduł czwarty: działania mające na celu zachęcenie jednostki do wprowadzania nowych rozwiązań w zakresie pomocy bezdomnym.

Działania wchodzące w skład modułu pierwszego oraz modułu drugiego zostały zaprezentowane w Tabeli 1.

Jednakże, problem pomocy społecznej w Polsce obejmujący walkę z bezdomnością nie jest właściwie rozwiązany. System nie nadąża za dynamiką omawianego zjawiska przez co staje się niewydolny i nieelastyczny. Do tej pory nie powstały także kompletne rozwiązania mogące poradzić sobie z bezdomnością. Problemem jest także mało precyzyjne polskie ustawodawstwo wyjaśniające tylko w niewielkim stopniu kompetencje danych instytucji socjalnych. Ograniczeniem są również pieniądze, które nie są wystarczające, aby całkowicie zaangażować się w walkę z bezdomnością, a także zmienić istniejące prawo (Moraczewska, 2013). Zjawisko to jest na tyle skomplikowane i wymagające, że obecnie proponowane rozwiązania nie są w stanie sobie z nim poradzić, dlatego też niezwykle istotna jest próba zwiększania wrażliwości społeczeństwa na los osób bezdomnych (Truskolaska, 2018, s. 215-216).

Tabela 1. Działania na rzecz osób bezdomnych podejmowane w ramach modułu pierwszego i drugiego

<u>Moduł pierwszy</u>	<u>Moduł drugi</u>
<ul style="list-style-type: none"> -Umożliwienie osobom narażonym na bezdomność dostępu do usług społecznych, pomocy terapeutycznej i prawnej, -wspieranie procesu realizacji programów profilaktycznych, mających na celu zmniejszenie zjawiska bezdomności, -organizowanie warsztatów mających ułatwić znalezienie osobom bezdomnym pracy, -inicjowanie działań profilaktycznych i interwencyjnych przy współpracy z odpowiednimi jednostkami, -realizacja innowacyjnych form pomocy. 	<ul style="list-style-type: none"> -Ułatwienie osobom bezdomnym dostępu do pomocy udzielanej przez punkty opieki doraźnej (np. jadłodajnie) oraz placówki udzielające noclegu, -prowadzenie terapii, zapewnienie pomocy prawnej oraz psychologicznej, - asystentura wobec osób bezdomnych, -wspieranie działań mających na celu aktywizację osób bezdomnych, -prowadzenie szkoleń, pomoc w znalezieniu osobom bezdomnym pracy, -łączenie działań służących aktywizacji zawodowej osób bezdomnych z systemem wsparcia instytucjonalnego, poprzez zaangażowanie podmiotów reintegracji społecznej i zawodowej, -tworzenie lokalnych programów rynku pracy.

Źródło: opracowanie własne na podstawie <https://www.gov.pl/web/rodzina/pokonac-bezdomnoscprogram-pomocy-osobom-bezdomnym-edycja-2020> (dostęp: 14.08.2020)

Konkluzje

Bezdomność uznawana jest za kompleksowy problem o wymiarze interdyscyplinarnym (Truskolaska, 2018, s. 217). W ramach podsumowania rozważań na jej temat przeprowadzonych w niniejszym artykule, należy podkreślić, że w ostatnim czasie bezdomność zaliczana jest w Polsce do grupy charakteryzującej się bardzo intensywną dynamiką wzrostu. Obejmuje ona osoby z różnorodnych grup społecznych, które niekoniecznie uznawane są za patologiczne, tym samym łamiąc stereotyp dotyczący środowisk tradycyjnie kojarzonych z omawianym problemem. Mimo to, z całą pewnością można stwierdzić, że bezdomność nie jest zjawiskiem ignorowanym i zapomnianym. Coraz intensywniej rozwijana jest działalność mająca na celu niesienie pomocy osobom bezdomnym, również w pozyskaniu dostępu do informacji. Niestety pomoc ta jest ciągle niewystarczająca, a jej realizacja pozostawia wiele do życzenia, co często związane jest z normami polityki społecznej prowadzonej na terenie Polski (Moraczewska, 2013). Bezdomność wpływa na wiele sfer życia jednostki oraz całego społeczeństwa. Jej skutki w znacznym stopniu minimalizowane są dzięki pomocy społecznej. Właściwe i pożądane rezultaty można osiągnąć tylko dzięki wprowadzeniu odpowiednio dobranych środków, przede wszystkim umożliwiających wybór samym potrzebującym. W pierwszej kolejności zalecane jest skupienie się na zapewnieniu bezdomnych lokali tymczasowych oraz mieszkalnictwa trwałego. Sektory prywatny i publiczny muszą ze sobą

współpracować, poprzez tworzenie uzupełniających się wzajemnie strategii i podejmowanie przemyślanych działań. Dopiero wtedy walka z bezdomnością okaże się skuteczna. Wzrost poziomu świadomości ludności dotyczącej zagrożeń i trudów, które wynikać mogą z omawianego zjawiska, jest obecnie prawdopodobnie najlepszym rozwiązaniem w zakresie niesienia pomocy osobom bez dachu nad głową (Truskołaska, 2018, s. 215-216).

Literatura

- Antas, A. (2010). Historyczny i współczesny wymiar zjawiska bezdomności w Polsce. *Rozprawy Społeczne, tom IV (nr 2)*, s. 3-10.
- Bartkowiak, E. (2009). Z tradycji szpitalnictwa w dawnej Polsce. *Colloquia Theologica Ottoniana nr 1*, s. 103–121.
- Błażewicz, K. (2002). Szpitale diecezji płockiej w XVIII wieku. *Notatki Płockie, t. 47, nr 2/191*, s. 8– 17.
- Breczko, A., Miruć, A. (2017). Pojęcie „pomocy społecznej” w kontekście godności i autonomii osoby bezdomnej (aspekty filozoficzne i prawne). *Ekonomia Społeczna*, s. 26–36.
- Dębski, M. (red.), (2010). *Problem bezdomności w Polsce. Wybrane aspekty – diagnoza Zespołu Badawczego*. Gdańsk: Wyd. Pomorskie Forum na rzecz Wychodzenia z Bezdomności.
- Dobrzeńcki, R. (2009). *Bezdomność jako problem społeczny*. w: Dobrzeńcki, R. (2009). *Bezdomność jako problem społeczny*. W: M. Borowski, R. Dobrzeńcki (red.). *Patologia społeczna Wybrane zagadnienia*. Płock-Wyszków: Wydawnictwo NOVUM.
- Drzeżdżon, W. (2014). Społeczne i indywidualne uwarunkowania bezdomności. Zarys problematyki. *Studia Gdańskie. Wizje i Rzeczywistość nr 11*, s. 295–308.
- Grzywna, P., Lustig, J., Mitręga, M., Stępień-Lampa, N., Zasępa, B. (2017). *Polityka społeczna, rozważania o teorii i praktyce*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Historia (powstania) Warszawskiego Towarzystwa Dobroczynności. (2014). *Federalista nr 16*, s. 88- 95. Pobrane z: <http://asocjacje.org/wp-content/uploads/2015/12/F16.pdf>. (dostęp: 10.08.2020).
- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz.U.1997.78.483.
- Królik, L. (1984). Szpital Sw. Ducha w Warszawie od XV do XVIII wieku. Zarys dziejów. *Studia Theologica Varsaviensia 22/2*, s. 93-115.
- Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej (2015). *Program wspierający rozwiązywanie problemu bezdomności*. Pobrane z: <https://www.gov.pl/web/rodzina/program-wspierajacy-rozwiazywanie-problemu-bezdomnosc>. (dostęp:13.08.2020).
- Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej (2018). *Pokonać bezdomność. Program pomocy osobom bezdomnym*. Pobrane z: <https://www.gov.pl/web/rodzina/pokonac-bezdomnosc>. (dostęp: 13.08.2020).
- Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej (2019). *Pokonać bezdomność. Program pomocy osobom bezdomnym*. Pobrane z: <https://www.gov.pl/web/rodzina/pokonac-bezdomnosc-program-pomocy-osobom-bezdomnym---edycja-2020>. (dostęp: 10.08.2020).

- Moraczewska, B. (2013). Bezdomność. Definicja, problemy, rozwiązania obecne oraz historyczne odwołania do ludzi luźnych. *Studia Gdańskie. Wizje i Rzeczywistość nr 10*, s. 113–128.
- Piechowicz, M. (2012). Bezdomność jako problem społeczny i indywidualny – możliwości profilaktyki. *Resocjalizacja Polska nr 3*, s. 327–340.
- Porowski, M. (1995). Bezdomność – obraz zjawiska i populacji ludzi bezdomnych. W: T. Pilch, I. Lepalczyk (red.). *Pedagogika społeczna* (s. 433-443). Warszawa: Wydawnictwo Akademickie ŻAK.
- Przymeński, A. (2001). *Bezdomność jako kwestia społeczna w Polsce współczesnej*. Poznań: Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Poznaniu.
- Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej w Białymstoku. Obserwatorium Integracji Społecznej. (2012). *Socjodemograficzny portret zbiorowości ludzi bezdomnych województwa podlaskiego*. Białystok: Wydawnictwo ROPS Białystok. Pobrane z: <http://www.rops-bialystok.pl/rops/?p=7512>. (data dostępu: 12.08.2020).
- Rozporządzenie Ministra Pracy i Opieki Społecznej z dnia 25 maja 1929 r. wydane w porozumieniu z Ministrem Sprawiedliwości i Ministrem Spraw Wewnętrznych o organizacji przytułków, domów pracy dobrowolnej i przymusowej, Dz.U. 1929 nr 41 poz. 350.
- Truskolaska, E.M. (2018). *Kryminologiczne aspekty bezdomności, rozprawa doktorska*. Pobrane z: https://repozytorium.uwb.edu.pl/jspui/bitstream/11320/71113/1/EM_Truskolaska_Kryminologiczne_aspekty_bezdomnosci.pdf. (dostęp: 10.08.2020).
- Ustawa z dnia 16 sierpnia 1923 r. o opiece społecznej, Dz. U. Nr 92, póź. 726.
- Woźniak-Krakowian, A. (2011). Bezdomność i jej problemy. *Tolerancja: Studia i Szkice nr 16*, s. 174–194.

Arkadiusz Tomaszek

Starzejące się społeczeństwo jako wyzwanie społeczne Polski

Streszczenie: Tło rozważań: Artykuł poświęcony został analizie społeczeństwa polskiego w kontekście obecnych i przyszłych przemian spowodowanych starzeniem się społeczeństwa. Cele: Celem artykułu jest zdobycie informacji o przebiegu procesu starzenia się społeczeństwa polskiego, zbadanie wpływu procesów skorelowanych ze starzeniem się społeczeństwa na sytuację społeczną w Polsce, jak również próba zdobycia odpowiedzi, jakie implikacje może mieć ono w przyszłości. Metody: Do opisu zjawisk wykorzystano literaturę przedmiotu w języku polskim oraz angielskim. W celu zobrazowania społeczeństwa danymi statystycznymi posłużono się danymi GUSu oraz Eurostatu. Wyniki: Polskie społeczeństwo starzeje się, a w przyszłości proces będzie przebiegał jeszcze dynamiczniej. Konkluzje: Starzenie się społeczeństwa stawać się będzie coraz donioślejszym wyzwaniem dla Polski, jak również Unii Europejskiej.

Słowa kluczowe: Problem społeczny; demografia; starzenie się społeczeństw; starość; osoby w starszym wieku;

Wprowadzenie

Starzenie się ludzi jest zjawiskiem naturalnym i całkowicie normalnym. Problematyczna staje się jednak kwestia, gdy zjawisko to postępuje w sposób intensywny i na szeroką skalę, co w połączeniu ze zmniejszającą się dzietnością oraz spadkiem umieralności prowadzić może do poważnych konsekwencji zarówno społecznych, jak i ekonomicznych czy kulturowych. Omawiana tematyka znalazła się w obszarze zainteresowań autora, z uwagi na znaczenie, jakie implikuje ona dla przyszłości państwa, oraz fakt, że dotyczy ona szczególnie kraju, jakim jest Polska (zarówno w kontekście globalnym, jak i zwłaszcza europejskim, gdzie proces ten zachodzi w każdym z krajów Europy, o czym więcej w dalszej części artykułu). Celem niniejszego opracowania jest próba zdefiniowania problemu oraz jego wpływu na funkcjonowanie państwa, zwłaszcza w aspekcie społecznym, jak również zobrazowanie społeczeństwa polskiego danymi statystycznymi, głównie pod kątem dwóch procesów – spadku dzietności i starzenia się społeczeństwa (spadku umieralności). Akcent w niniejszym opracowaniu położony został, co prawda przede wszystkim, na starzenie się ludności w aspekcie społecznym, jednakże poruszone zostały także zagadnienia demograficzne czy też ekonomiczne.

Współczesna sytuacja ludnościowa w Polsce na podstawie literatury oraz danych statystycznych

Starzenie się społeczeństwa to proces zauważalny w skali całego globu, który w ostatnich latach przybrał na tempie zwłaszcza w krajach rozwiniętych. Polska nie jest tu wyjątkiem. Truizmem byłoby stwierdzenie, że perspektywy, jakie kształtują się dla Polski, nie są zbyt optymistyczne. Naduzyciem nie będzie też stwierdzenie, że według wszelkich dostępnych prognoz demograficznych przemiany te oraz ich tempo będzie w Polsce przebiegało w sposób najszybszy i najgłębiej postępujący w całej Unii Europejskiej (Baranowska, 2017, s. 56). Opisywana we wprowadzeniu tendencja, gdzie przybywa osób starszych a „dół piramidy” zasilany jest coraz mniejszą ilością osób, rzecz jasna, sama w sobie nie stanowi zagrożenia.

Obawy zaczynają się w momencie, gdy holistycznie udział osób starszych w strukturze ludności zaczyna się zwiększać (A. Dragan 2011, s. 3) (jest to możliwe np. dzięki rozwojowi medycyny). Na starzenie się społeczeństwa, obok zmniejszającej się dzietności oraz spadku umieralności, składa się również gros innych czynników, należą do nich między innymi: odwlekanie decyzji o posiadaniu potomstwa, a co za tym idzie podniesienie wieku, w którym kobiety decydują się na posiadanie dziecka; spadek liczby zawieranych małżeństw; migracje; polityka państwa, itd. (E. Miszczak 2015, s.12-13), które zostały tylko wymienione bez głębszej analizy z uwagi na poświęcenie uwagi dwóm pierwszym czynnikom, tj.: umieralność oraz rodność, mającym największy wpływ na dynamikę i poziom starzenia się społeczeństwa (A. Lipczyńska, 2015, s. 281).

W miejscu tym warto zdefiniować, jak rozumie się osobę starą. Kategoryzacja starości przyjmuje w literaturze przedmiotu wieloraką formę, brak jest jednoznacznego konsensu, zwłaszcza jeśli chodzi o granicę, z którą zaczyna się starość. Na potrzeby niniejszego opracowania przyjęte zostało najszerze podejście, stanowiące, iż starość rozpoczyna się z wiekiem 60 lat, które notabene stosowane jest także przez WHO (M.D. Adamczyk, 2017, s. 107). Jednakże mieć na uwadze należy fakt, jak wspomniane zostało wcześniej, że moment ten ujmowany jest w różnych okresach (często także 65 lat) przy wyróżnianiu różnych faz starości.

Starzenie się społeczeństwa w wyniku spadku umieralności

Przechodząc do opisu sytuacji ludnościowej w Polsce, to jest przyczyn starzenia się ludności, warto zaznaczyć, że od lat 90 XX wieku obserwowany jest proces starzenia się polskiego społeczeństwa (J. Szymańczak, 2012, s. 12), a od roku 2012 liczba ludności stale zmniejsza się, poza jednym wyjątkiem w roku 2017, gdzie wzrost wyniósł 1 tys. (GUS, 2020, s.11). W miejscu tym uwaga najpierw poświęcona zostanie starzeniu się ludności w wyniku spadku umieralności. Do głównych efektów wpływających na omawiany czynnik przeobrażający strukturę ludności zaliczyć możemy:

- Rozwój opieki zdrowotnej,
- Zmiany w stylu życia, diety,
- Podniesienie ogólnego stanu higieny oraz uodpornienie się organizmów (poprzez np. szczepionki) (P. Czekanowski, 2012, s. 23).

Relevantny jest fakt, że spadek umieralności dotyczy wszelkich grup wiekowych, jednakże na przestrzeni lat zauważalnie zmienione zostały proporcje umieralności, to jest pod koniec XIX wieku dominowały zgony dzieci w wieku 5 lat, natomiast obecnie zgony osób mających 65 lat i więcej. W celu lepszego zobrazowania zjawiska zaprezentowane zostały dane związane z tym czynnikiem, będące dowodem na spadek umieralności i jego wpływ na starzenie się społeczeństwa polskiego. Przy czym, na względzie należy mieć fakt, iż niejednokrotnie zaprezentowane poniżej efekty mają miejsce w wyniku kumulatywnego wystąpienia wielu czynników, stąd nie winno się utożsamiać ich jako samoistnych konsekwencji.

Po pierwsze, spadek umieralności przekłada się na wydłużenie długości życia. W literaturze przedmiotu pojęcie to określa się jako przeciętne trwanie życia i wyraża ono średnią liczbę lat, jaką osoba ma do przeżycia. W 2019 r. przeciętne trwanie życia mężczyzn w Polsce wyniosło 74,1 roku, natomiast kobiet 81,8 roku. W porównaniu z rokiem 1990, trwanie życia wydłużyło się odpowiednio o 7,9 i 6,6 roku (GUS, 2019, s. 8). Od początku XX wieku w Polsce zanotowano stopniowe wydłużanie się trwania życia (E. Miszczak, 2015, s. 12), dodatkowo również, według prognoz, trwanie życia w następnych dekadach będzie ulegało systematycznemu wydłużaniu. Mimo tego, zgodnie z danymi prezentowanymi przez Eurostat, Polska znajduje się wśród krajów z najniższą średnią trwania życia (M. Wesołowska, 2015, s. 236). Jednocześnie warto zaznaczyć, że wydłuża się przeciętne prognozowane dalsze trwanie życia ludzi w wieku 60 lat (jak również pozostałych grup wiekowych).

Tabela 1. Przeciętne dalsze trwanie życia mężczyzn i kobiet w wieku 60 lat, w wybranych latach między 1980 a 2019

Wyszczególnienie	Przeciętne dalsze trwanie życia	
	M	K
1980	15,2	19,4
1990	15,3	20,0
2000	16,7	21,5
2010	18,3	23,5
2019	19,3	24,2

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS

Po drugie, spadek umieralności wpływa na wzrost współczynnika obciążenia demograficznego. Przez pojęcie współczynnik obciążenia demograficznego rozumiemy relację liczby ludzi starych do liczebności innych grup ludzi (A. Baranowska, 2013, s. 1) (czyli stosunek liczby osób w wieku nieprodukcyjnym do liczby osób w wieku produkcyjnym). Właściwa proporcja tego współczynnika ma istotne znaczenie dla sprawnego funkcjonowania społeczno-gospodarczego państwa. Dlatego wszelkie zmiany w proporcji wzrostu osób w wieku nieprodukcyjnym powodują między innymi zmniejszanie się zasobów pracy czy też wzrost kosztów na utrzymanie grup niepracujących (J. Szymańczak, 2012 s.18).

W ostatnich kilkudziesięciu latach współczynnik obciążenia demograficznego, jak również współczynnik obciążenia demograficznego ludnością w wieku poprodukcyjnym wzrósł wielokrotnie. W przypadku Polski wzrost obciążenia demograficznego nie będzie wynikał z przyrostu osób w wieku przedprodukcyjnym, ale z przyrostu osób w wieku poprodukcyjnym. (M. Wesołowska, 2015, s. 238). Świadczą o tym poniższe dane GUSu, z których wynika, iż ludność w wieku przedprodukcyjnym z roku na rok stanowi mniejsze obciążenie niżli ludność w wieku poprodukcyjnym, dla którego tendencja jest odwrotna.

**Tabela 2. Współczynnik obciążenia demograficznego w wybranych latach
(ludność w wieku nieprodukcyjnym na 100 osób w wieku produkcyjnym)**

Wyszczególnienie	1990	1995	2000	2010	2018	2019
Ogółem	74	68	64	55	65	67
Przedprodukcyjny (0-17 lat)	52	45	40	29	30	30
Poprodukcyjny (60/65 lat+)	22	23	24	26	35	37

Źródło: Dane GUS

Po trzecie, zaobserwować można nasilające się zjawisko podwójnego starzenia się. Proces ten polega na szybszym niż ogólne tempie wzrostu odsetka ludności w wieku 80 lat i więcej (M.D Adamczyk, 2018, s. 117). Dzięki redukcji umieralności najstarszych grup wiekowych nieustannie zwiększa się udział najstarszych seniorów, określane są oni mianem „starych starych” czy też „najstarszych starych” (P. Szukalski, 2011, s. 9). Na przestrzeni ostatnich 19 lat (to jest między rokiem 2000 a 2019) liczba osób powyżej 80 roku życia wzrosła w Polsce z 1 327 891 osób do 1 691 736 osób, co daje nam wzrost o blisko 28%. Stanowią oni obecnie około 4,3% ogółu ludności w Polsce. Jako ciekawostkę warto zaznaczyć, że w 2018 roku niemal co piąta osoba starsza w województwie małopolskim miała 80 lub więcej lat (MRPiPS, 2018, s. 267).

Po czwarte, zwiększa się mediana wieku (nazywana też wskaźnikiem starości). Jest ona parametrem wyznaczającym granicę wieku, którą połowa ludności już przekroczyła, a druga połowa jeszcze nie osiągnęła (GUS, 2019, s.75). W końcu 2019 r. statystyczny mieszkaniec Polski miał przeciętnie ponad 41 lat. Dla porównania, w 1990 przeciętny wiek mieszkańca Polski wynosił około 33,5 lat (B. Szopa, 2016, s. 26). Jak wynika z danych, mediana, czyli wiek środkowy dla kobiet w roku 2019 wyniósł więcej niż dla mężczyzn, to jest odpowiednio 43 do 40 lat (co zasadniczo stanowi regułę, gdyż kobiety żyją dłużej od mężczyzn, stąd rok do roku wyższa wartość mediany). Wskaźnik ten pokazuje, że Polska wstępuje w coraz to wyższe stadium starości demograficznej (I. Sobczak 2014, s. 23).

Starzenie się społeczeństwa w wyniku spadku dzietności

Kontynuując dalsze rozważania, pora na omówienie drugiego z kluczowych problemów, które zostały wcześniej nadmienione, a które mają wpływ na starzenie się społeczeństwa, mianowicie mowa tu o spadku dzietności. Spadek dzietności jest jednym z najistotniejszych czynników składających się na nasilenie procesu starzenia się społeczeństwa. Powodami występowania spadku dzietności są między innymi:

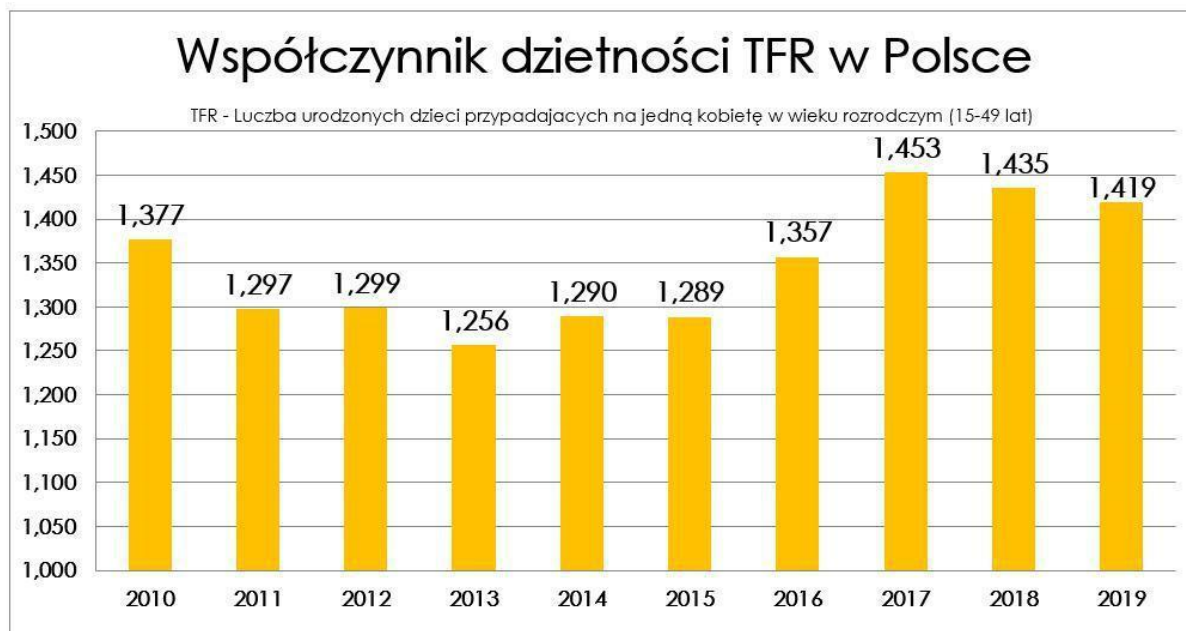
- zmiana modelu rodziny (np. odejście od modelu rodzin wielodzietnych),
- opóźnianie wieku zawierania małżeństw,

- spadek ilości zawieranych małżeństw,
- podwyższenie średniego wieku, w jakim kobiety rodzą swoje pierwsze dziecko (M. Wesołowska, 2015, s. 235).
- zmiana myślenia młodych ludzi. Kariera, wykształcenie i zdobycie stabilności ekonomicznej
- priorytetem przed posiadaniem potomstwa,
- stosowanie antykoncepcji.

Następstwa spadku dzietności dla państwa.

Po pierwsze, spadek dzietności przekłada się na ujemny przyrost naturalny. Związany z nim współczynnik dzietności określa przeciętną liczbę dzieci, które urodziłaby kobieta w ciągu całego okresu rozrodczego (15—49 lat), przy założeniu, że w poszczególnych fazach tego okresu rodziłaby z intensywnością obserwowaną wśród kobiet w badanym roku (J Holzer 2019). Mimo zauważalnego wzrostu współczynnika dzietności w ostatnich latach (dane poniżej) liczba urodzeń nadal nie gwarantuje prostej zastępowalności pokoleń (M. Polakowski, 2012, s. 170). Taka tendencja w Polsce ma miejsce od przeszło ćwierćwiecza, gdyż od 1989 roku utrzymuje się okres depresji urodzeniowej (E. Miszczak 2015, s.11). Podtrzymanie liczebności populacji wymaga, by wskaźnik dzietności wynosił 2,1 (Stein Emil Vollset i inni, 2020, s.17). Obecnie współczynnik ten w Polsce jest jednym z najniższych w Unii Europejskiej.

Wykres 1. Współczynnik dzietności w Polsce 2010-2019

Źródło: Dane GUS, Opracowanie: R. Mundry, Polityka Gospodarcza

Po drugie, w wyniku spadku dzietności wymienia się negatywną tendencję, jaką jest zmniejszająca się liczba obywateli. Jest to konsekwencja opisywanego powyżej ujemnego przyrostu naturalnego. Tak jak zostało wspomniane wcześniej, liczba Polaków zmniejsza się systematycznie. Na pogorszenie sytuacji wpływa tym bardziej fakt, że zmniejsza się liczba kobiet w wieku rozrodczym (15-49 lat). Od 2015 do 2020 roku spadła ona o około 7%. Jest to o tyle istotne, że kobiety w wieku 20-39 lat rodzą około 95% dzieci (GOV, 2019). Mimo tego, że w ostatnich latach zaczęto implementować oraz promować na szeroką skalę programy socjalne mające na celu zwiększenie liczby urodzeń, to deficyt demograficzny w ostatnich 12 miesiącach wyniósł 40 tysięcy osób - jest to największa wartość od czasu II Wojny Światowej (Mundry 2020). Poniżej zaprezentowano dane przedstawiające zmniejszanie się liczby ludności w ostatnich latach.

Tabela 3. Ludność Polski ogółem według danych GUS

Rok	Liczba obywateli
2011	38 538 447
2012	38 533 299
2013	38 495 659
2014	38 478 602
2015	38 437 239
2016	38 432 992
2017	38 433 558
2018	38 411 148
2019	38 382 576

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS

Po trzecie, następuje zmiana struktury demograficznej. Dane wynikające z analizy populacji według wieku, typu biologicznego informują o stopniowym spadku liczby dzieci w wieku 0–14 lat, a zarazem wskazują na szybki wzrost ludności w wieku 65 lat i więcej (I. Sobczak 2014, s. 13).

Tabela 4. Ludność według grup wieku w wybranych latach wg GUS. Wartości w %

	1990	2000	2010	2018	2019
0-14 lat	24,9	19,1	15,2	15,3	15,3
15-64 lat	64,9	65,5	71,3	67,2	66,6
65 i więcej	10,2	12,4	13,5	17,5	18,1

Źródło: Opracowane własne na podstawie danych GUS

Tabela 5. Ludność według grup wieku w wybranych latach wg Eurostat. Wartości w %

	2008	2012	2016	2018	2019
0-14 lat	15,5	15,1	15,0	15,2	15,4
15-64 lat	71,0	70,9	69,0	67,7	67,0
65 i więcej	13,5	14,0	16,0	17,1	17,7

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Eurostat

Konkludując, obecna sytuacja nie prezentuje się tragicznie i nie jest zgoła odmienna od położenia większości krajów Unii. Z biegiem lat, jak pokazują trendy, w wyniku depopulacji dojść może do aberracji systemu przez co struktura ludności będzie coraz bardziej przypominać odwróconą piramidę, o jej wierzchołku znacznie szerszym niż podstawa (B. Szopa, 2016, s. 27), o czym więcej w kolejnym rozdziale.

Podsumowanie obecnej sytuacji

Zaprezentowane powyżej dane są dowodem na to, że sytuacja na przestrzeni ostatnich lat w wyniku spadku umieralności oraz dzietności zmienia się, a jej rezultatem jest starzejące się społeczeństwo. Ludność polski jest obecnie ciągle statystycznie młodsza niż średnio w krajach Unii Europejskiej, w 2018 r. blisko jedna piąta (19 %) ludności UE miała co najmniej 65 lat (Eurostat, 2019). Jednakże tempo, z jakim starzeje się polskie społeczeństwo nie rokuje optymistycznie, by taka sytuacja się utrzymała. Według prognozy demograficznej sporządzonej w roku 1999 zakładano, że odsetek osób starszych w społeczeństwie wyniesie aż 17,4% (sic!). Teraz z perspektywy czasu wiemy, że te szacunki odbiegają od rzeczywistości o co najmniej 1 p.p. (B. Synak, 2002, s. 124). Przedstawione w rozdziale dane mają za zadanie przybliżyć stan rzeczywisty i wprowadzić czytającego w dalsze rozważania obejmujące rokowania na przyszłość. Jak zostało ukazane, problem starzenia się społeczeństwa rozpoczął się kilkadziesiąt lat temu, jednak sytuacja demograficzna, społeczna i ekonomiczna z nim związana jest relatywnie dobra. Pamiętać należy jednak, że starzenie się społeczeństwa jest tendencją długoterminową, toteż z upływem czasu będzie stanowił coraz poważniejsze wyzwanie dla państwa, a negatywne konsekwencje dzisiejszego spadku dzietności odczuwalne będą dopiero w przyszłości.

Prognozowane losy Polski w kolejnych latach

W rozdziale tym pragnę skoncentrować się na perspektywach, jakie kształtują się dla Polski na przyszłość oraz ich konsekwencjom. Jak pisze M. Maier, Polska od wielu lat zaliczana jest do państw demograficznie starych (M. Maier, 2015, s. 243). Stwierdzenie to nie powinno jednak nikogo dziwić z uwagi na fakt, iż Europa jest obecnie najstarszym kontynentem, stąd pozycja Polski nie jest wyjątkowa. Jednakże jak wykazane zostało dalej,

Polsce grozi nie tylko pozostanie państwem demograficznie starym, lecz także jednym z najstarszych na świecie, co implikuje rozmaite następstwa.

Perspektywy

Według prognozy GUS liczba ludności w Polsce w roku 2050 wyniesie 33 950 569 osób, oznacza to spadek o blisko 4,5 mln obywateli. Dane Eurostatu wybiegają jeszcze dalej w przyszłość, poniżej perspektywa do roku 2100.

Tabela 6. Ludność Polski ogółem według danych Eurostat na lata 2020-2100

Rok	Liczba obywateli
2020	37,941,122
2040	35,661,656
2050	34,102,204
2060	32,519,968
2070	30,890,756
2080	29,295,630
2090	28,185,373
2100	27,655,094

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Eurostat

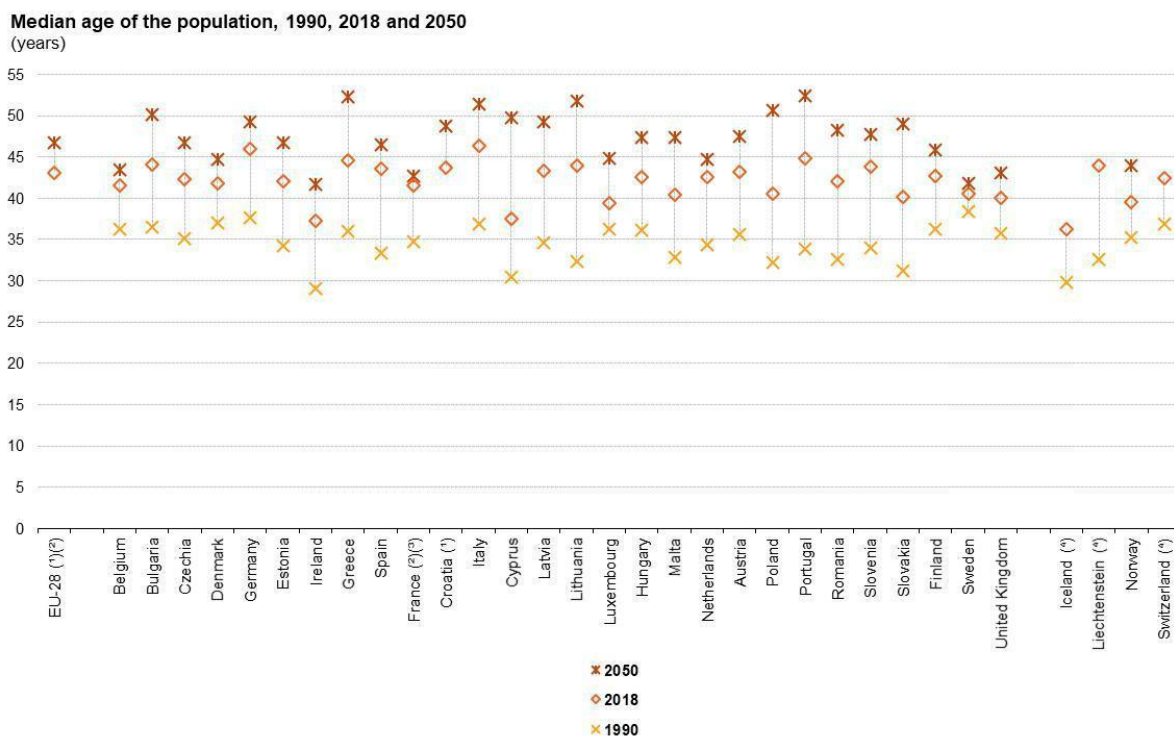
Oznacza to, że około roku 2075 Polska przestanie być 30 milionowym krajem, mimo tego nadal będzie 5 krajem pod względem liczebności obywateli (przy założeniu, że zachowany zostanie obecny układ geopolityczny). Takie rokowania oznaczają coroczne spadki ludności (w 2040- 808 tysięcy, 2045- 850 tysięcy, 2050- 866 tysięcy) (GUS,2020) i będą one dotyczyły większości państw UE z różnym natężeniem.

Silnie związany ze spadkiem liczby ludności jest współczynnik dzietności. Zaskakiwać może fakt, że na końcu obecnego stulecia będzie on wyższy niżli obecnie, a jego wartość, według szacunków, wynosić ma 1,65. Nie jest to jednak powód do radości. Po pierwsze, ma być to rezultat ósmy od końca w całej stawce (liderem ma być Francja z wynikiem 1,83). Po drugie, taka wartość nadal nie jest wystarczająca z perspektywy wskaźnika zastępowalności pokoleń. A wreszcie po trzecie, wzrost wartości wskaźnika spowodowany ma być znacznym spadkiem ludności (10 milionów osób). Oznaczać to będzie ciągłą depopulację.

Optymizmem nie nastraja również zjawisko istotnego wzrostu ludności w wieku 65+. W roku 2050 według GUSu ma ona wynieść blisko 11,1 miliona osób, co stanowić ma 33% ogółu społeczeństwa (niecałe 2 x więcej niż obecnie). Oznacza to teoretycznie, że dwóch pracujących będzie miało „na utrzymaniu” jednego emeryta. Zmniejszy się również liczba osób w wieku przedprodukcyjnym (w wyniku spadku dzietności).

Postępować będzie również systematyczny wzrost mediany wieku. Pomimo faktu, że obecnie Polska na tle Europy wypada poniżej średniej (w 2018 wyniosła 43,1 lat), co i tak klasyfikuje nas jako państwo demograficznie stare (J. Szymańczak, 2012, s. 20), to za 30 lat będziemy krajem z największym jej przyrostem, jak również z jedną z najwyższych wartości. Poniżej mediana wieku krajów UE.

Wykres 2. Mediana wieku w krajach Unii Europejskiej w roku 1990, 2018 oraz 2050

Note: population projections for 2050 according to the baseline scenario.

(*) 1990: not available.

(2) 2018: provisional.

(3) 1990: metropolitan France.

(4) Projections for 2050: not available.

Source: Eurostat (online data codes: demo_pjanind and proj_15ndbims)

Źródło: Ageing Europe looking at the lives of older people in the EU, Eurostat 2019 s.18

Kolejnym aspektem, który ulegnie zmianie w ciągu kilkudziesięciu lat jest współczynnik obciążenia demograficznego. Według GUSu w roku 2050 obciążenie populacją w wieku emerytalnym wyniesie 52 osoby na 100 pracujących (GUS, 2014, s. 150), gdzie współczynnik obciążenia demograficznego ogółem wyniesie 81,2. (B. Zasępa, 2015, s. 95). Warto w tym miejscu przedstawić również dane na temat struktury ludności w roku 2050, dowodzące, iż rodzić ma się coraz mniej dzieci (przez co stanowić będą coraz mniejszy odsetek ludności) a przybywać ma osób starszych. Ludność według biologicznych grup wieku (w %):

- 0-14 lat- 12,1%
- 15 lat- 64 lata- 55,2%

- 65 lat i więcej- 32,7 %
- 80 lat i więcej- 10,4%

Kończąc, warto zauważyć też plusy związane z powyższymi przypuszczeniami. Starzenie się społeczeństwa wpłynie pozytywnie na wzrost oczekiwanej długości życia. Różnice między płciami będą nadal widoczne, aczkolwiek te między krajami stopniowo będą się zrównywać (między najdłużej żyjącymi Francuzkami i Hiszpankami będzie tylko 2.1 roku różnicy do średnio najkrócej żyjących Bułgarek odpowiednio 93,7 do 91,6 lat).

Tabela 7. Przeciętne trwanie życia kobiet i mężczyzn w Polsce w roku 2050 oraz 2100 według danych Eurostat

Rok	Mężczyźni	Kobiety
2050	80,7	86,9
2100	88,4	92,7

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Eurostat

Konsekwencje

Przedstawione wcześniej zmiany jako suche fakty na nic się zdają. Konieczna jest próba przypisania im konsekwencji w rzeczywistości, której dotyczą. Starzenie się populacji wpływa na obraz całego społeczeństwa: zmienia się skład członków rodzin, relacje między pokoleniami, rodzaj produkowanych dóbr i oferowanych usług, żądania stawiane politykom, funkcjonowanie rządów oraz wiele innych aspektów (M. Kilian, 2010, s.6). Podrozdział ten poświęcony został opisowi efektów starzenia się społeczeństwa (pomijając już te omawiane jak zmniejszona rodność czy depopulacja) oraz jak również próbie odpowiedzi na pytanie jaki wpływ mają one na funkcjonowanie państwa.

Omawiany przebieg procesów demograficznych niesie za sobą skutki w następujących kwestiach:

A) Wzrost znaczenia wsparcia osób starszych, w ramach:

I) pomocy nieformalnej, tj. przez najbliższą rodzinę (co wiąże się ze zwiększeniem obciążenia rodziny, koniecznością zagospodarowania czasu na świadczenie różnorodnych usług na rzecz najstarszych członków rodziny)

II) pomocy formalnej, tj. ze strony państwa (konieczność tworzenia domów pomocy społecznej, środowiskowych usług opiekuńczo- pielęgnacyjnych, itp.) (M.D. Adamczyk, 2017, s. 110)

B) Kurczenie się zasobów siły roboczej

C) Coraz częstsze samotne zamieszkiwanie osób starszych

D) Zmiana finansowania wydatków publicznych (zabezpieczanie emerytalno-rentowe)

- Trudność w zaspokajaniu świadczeń emerytalnych w wyniku coraz większej ilości pobierających je osób wymagać będzie zasadniczych przekształceń systemowych. Bardzo realna wydaje się opcja podnoszenia wieku emerytalnego, jak również reforma systemu emerytalnego.

E) Wzrost kosztów na opiekę zdrowotną

- Wydatki na osoby w wieku powyżej 65 lat są czterokrotnie wyższe niż osób w przedziale 15-54 (Baranowska, 2017, s. 61). Szacuje się również wzrost wydatków budżetowych na opiekę zdrowotną oraz społeczną dla osób starszych o co najmniej kilka punktów procentowych do roku 2060 (M. Maier, 2015, s. 251).

F) Zmniejszenie tempa wzrostu PKB

- Jest to związane ze zmniejszającą się liczbą pracujących, co przekłada się na ograniczenie inwestycji, przez co obniża się tempo wzrostu PKB (M. Wesołowska, 2015, s. 241). Dodatkowym obciążeniem dla budżetu będzie także konieczność świadczenia emerytur, które do 2050 roku mają stać się głównym źródłem utrzymania dla 11,9 miliona osób (I. Frenkel, 2016, s.57), (obecnie wydatki na wypłatę emerytur stanowią około 11% PKB) (G.J. Leśniak, 2020). Niska aktywność na rynku pracy osób starszych jest czynnikiem ograniczającym tempo wzrostu PKB.

G) Ryzyko nadmiernej imigracji

- Wspomniany deficyt na rynku pracy może spowodować nadmierny przyływ pracowników z zagranicy próbujących wstrzelić się w pogłębiającą lukę spowodowaną coraz mniej licznymi rocznikami wchodzącymi na rynek pracy. W zależności od natężenia oraz pochodzenia imigrantów możliwe są napięcia na tle kulturowym.

H) Utrwalanie negatywnego stereotypu starości, zachowań marginalizujących i dyskryminujących ludzi starych (E. Miszczak 2015, s.12-13)

I) Wpływ na sektor NGO

- Już teraz w Polsce, zgodnie ze światowym trendem, odnotowuje się stały wzrost liczby organizacji działających w obszarze pomocy osobom starszym (M. Kilian, 2010, s.6). Ciągły wzrost osób starszych w populacji może stać się impulsem do skupienia swojej działalności wokół problemów tejże grupy dla organizacji pożytku społecznego.

J) Oddziaływanie na szkolnictwo

- Jak zauważa A. Zieliński, aktualnie istniejąca struktura szkolnictwa wszystkich stopni będzie się kurczyć (A. Zieliński, 2014, s. 514). Z drugiej strony narastać będzie zapotrzebowanie seniorów na dostęp do wszelkiego rodzaju informacji, mediów, edukacji, kultury, itd. (E. Miszczak 2015, s. 14). W związku z tym, przewiduje się wzrost znaczenia uniwersytetów trzeciego wieku, nauczania zdalnego, kursów, e-learningu oraz form aktywności przeznaczonych stricte dla osób starszych.

K) Zmiana wzorców konsumpcji

- Ludzie starsi występujący w roli konsumentów postrzegani są nieco gorzej w porównaniu z młodszym wiekowo nabywcą (B. Szopa, 2016, s. 31). Spowodowane jest to między innymi

zmianą potrzeb wraz z wiekiem, większą rozważą podczas zakupów wśród starszych, słabszym wpływem reklamy na osoby starsze, czy zwyczajnie spadkiem dochodów na emeryturze. Zmiana preferencji konsumpcyjnych, a co za tym idzie, zmiana popytu rynkowego może spowodować przekształcenia zwłaszcza w segmentach takich jak usługi zdrowotne, pielęgnacyjne i opiekuńcze, czy usługi życia codziennego (A. Baranowska, 2013, s. 6).

L) Rosnące napięcia międzypokoleniowe

- W miarę upływu czasu, przy rosnącym udziale osób starszych, w społeczeństwie nastąpić mogą konflikty między pokoleniami. Jako powody ewentualnych konfliktów możemy zaliczyć narastające oczekiwania coraz liczniejszej grupy osób starszych (np. wobec dostosowywania infrastruktury do ich potrzeb, czy promowanie programów socjalnych, jak również wzrost emerytur). Po przeciwnej stronie stać będą ludzie młodzi, których frustracje może potęgować konieczność wzrostu wydatków na osoby starsze, brak ich dostosowania do realiów szybko zmieniającego się świata (P. Szukalski, 2011, s. 14), czy niechęć do inwestycji w najnowocześniejsze technologie oraz innowacje.

M) Wpływ na scenę polityczną

- Siwienie elektoratu z pewnością będzie wymagało od decydentów politycznych dostosowania programów partii i decyzji do potrzeb osób starszych. Nietrudno wyobrazić sobie partię, która by zdobyć poparcie promować będzie partykularne interesy jednej z grup (w tym przypadku seniorów). W sytuacji gdy osoby starsze stanowią będą większość elektoratu, grupa ta egzekwować może na rządzących swoje postulaty, co w rezultacie może być czynnikiem konfliktogennym między pokoleniami (scenariusz ten tak został opisany przez A. Baranowską: nastąpić mogą „Skutki w postaci zaostrzenia konfliktu pokoleń przy podziale środków publicznych i tworzenia wizerunku ludzi starych jako grupy roszczeniowej, egoistycznej, domagającej się zaspokojenia swoich potrzeb kosztem młodszych pokoleń” (A. Baranowska, 2013, s. 6). Taka polaryzacja poglądów niewątpliwie wpłynie na kształt sceny politycznej w państwie.

Podsumowanie

Analizując obecną sytuację demograficzną Polski stwierdzić można fakt, iż polskie społeczeństwo starzeje się. Polska nie jest jednak odosobniona pod tym względem, gdyż podobne tendencje mają miejsce w większości krajów Unii Europejskiej. Proces ten niesie za sobą wiele wyzwań, których realizacją obciążone jest całe państwo. Z uwagi na fakt, że w przyszłości proces starzenia się ludności będzie zachodził jeszcze dynamiczniej konieczne jest podjęcie pragmatycznych działań w celu przeciwdziałania temu procesowi, jak również w celu zniwelowania negatywnych konsekwencji, które już następują. Starzenie się społeczeństwa wiąże się z takimi negatywnymi następstwami dla funkcjonowania państwa jak spowolnienie wzrostu tempa PKB czy też wzrost wydatków rządowych zwłaszcza na świadczenia socjalne oraz opiekę zdrowotną. W celu przeciwdziałania zjawisku starzenia się społeczeństwa konieczne jest przede wszystkim zwiększenie dzietności wśród kobiet, co przekłada się na większą liczbę narodzin, a w rezultacie (w perspektywie kilkudziesięciu lat) na zwiększeniu zasobów rynku pracy. Na chwilę obecną polski rząd stara się przeciwdziałać

spadkowi dzietności poprzez wdrażanie programów socjalnych (np. 500+), jednakże rezultaty (w tym przypadku wspomnianego 500+, który wdrożony został w 2016 roku) nadal nie przynoszą wystarczających efektów, by można było mówić o skutecznej walce z problemem starzenia się społeczeństwa. W artykule potwierdzone zostało, iż starzenie się społeczeństwa ma miejsce, co jednoznacznie wiąże się z wieloma aspektami wpływającymi na funkcjonowanie państwa.

Literatura

- Adamczyk, M.D. (2017) Starzenie się społeczeństwa polskiego wyzwaniem dla zrównoważonego rozwoju, *Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej, Seria: Organizacja i Zarządzanie z.106*, s. 106-113
- Adamczyk, M.D. (2018) Specyfika procesów starzenia się społeczeństwa polskiego w kontekście wskaźników zrównoważonego rozwoju, *Wybrane problemy społeczne terażniejszość i przyszłość pod redakcją E. Grudniewskiej i M. Mikołajczyk*, Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej, s. 112-122
- Baranowska, A. (2017) Starzenie się społeczeństwa europejskiego jako wyzwanie XXI wieku. Casus Polski, *Opuscula sociologica nr 4*, s. 55-66
- Baranowska, A. (2013) Starzenie się społeczeństwa i związane z tym konsekwencje – perspektywa socjologiczna, *W: Społeczny wymiar życia i aktywności osób starszych*, red. A. Baranowska, E. Kościńska, K. M. Wasilewska - Ostrowska, Toruń 2013. Wydawnictwo Edukacyjne Akapit
- Czekanowski, P. (2012) Społeczne aspekty starzenia się ludności w Polsce perspektywa socjologii starości, *Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego*
- Dragan, A. (2011) Starzenie się społeczeństwa polskiego i jego skutki, *Opracowania tematyczne OT-601 Kancelarii Senatu*, s. 3-14
- Eurostat (2019), Ageing Europe looking at the lives of older people in the EU
- Frenkel, I. (2016), Prognoza demograficzna Polski do 2050 roku ze szczególnym uwzględnieniem obszarów wiejskich, *Wiś i Rolnictwo 1 (170)/2016*, s. 19-58
- GUS, (2014), Prognoza ludności na lata 2014-2050
- GUS, (2020), Ludność. Stan i struktura oraz ruch naturalny w przekroju terytorialnym w 2019 r. Stan w dniu 31 XII
- GUS, (2019), Rocznik demograficzny 2019
- GUS, (2019), Trwanie życia w 2019 r.
- Kilian M. (2010), Starzenie się społeczeństw wyzwaniem dla współczesnego świata, *Praca Socjalna*, 1(styczeń-luty), s. 21-34.
- Lipczyńska, A. (2015) Starzenie się społeczeństwa-przyczyny i skutki, *Społeczeństwo i Edukacja 17(2)*, s. 277-283
- Maier, M. (2015), Skutki społeczno- ekonomiczne starzenia się społeczeństwa. Wybrane aspekty. *Europa Regionum Tom XXV Rok 2015*, s.241-253
- Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej, (2018) Informacja o sytuacji osób starszych w Polsce za 2018 r.
- Miszczak, E. (2015) Starość i starzenie się społeczeństw– przyczyny, uwarunkowania oraz prognozy na przyszłość, *Edukacja etyczna nr 9*, s. 5-16

- Polakowski, M. (2012) Społeczne i ekonomiczne konsekwencje starzenia się społeczeństw a główne kierunki reform systemów emerytalnych w Europie, *Studia BAS Nr 2(30) 2012*, s. 169–200
- Sobczak, I. (2014), Przyczyny i skutki zmian w strukturze ludności według płci i wieku w Polsce na tle wybranych krajów unii europejskiej, Monografia naukowa- Postępujący proces starzenia się społeczeństwa- przyczyny, skutki, wyzwania pod redakcją A Richert-Kaźmierska, M. Grzesiak, s. 13-31
- Synak, B. (2002), Polska starość -- trzydzieści lat później, *Polska a Europa procesy demograficzne u progu xxi wieku proces starzenia się społeczeństwa i jego wyzwania dla polityki społecznej. Praca zbiorowa pod redakcją Lucyny Frąckiewicz*, s. 123-133
- Szukalski, P. (2011) Starzenie się ludności - wyzwanie XXI wieku, *Wydawnictwo Biblioteka*
- Szymańczak, J. (2012) *Starzenie się polskiego społeczeństwa –wybrane aspekty demograficzne*, *Studia BAS nr 2(30)*, s. 9-28
- Szopa, B. (2016) Konsekwencje procesu starzenia się społeczeństwa : wybrane problemy, *Problemy Zarządzania 14/2 (1)*, s. 23-40
- Vollset S.E. I inni (2020) Fertility, mortality, migration, and population scenarios for 195 countries and territories from 2017 to 2100: a forecasting analysis for the Global Burden of Disease Study, Elsevier Ltd.
- Wesołowska, W. (2015) Społeczeństwo starzejące się jako wyzwanie dla ekonomii, *Społeczeństwo i Edukacja 17(2)*, s. 233-245
- Zasępa, B. (2015), Prognozy demograficzne dla Polski do roku 2050 — analiza wybranych aspektów procesu starzenia się populacji, *Studia Politicae Universitatis Silesiensis 2015*, T. 14, s.81-104
- Zieliński, A. (2014), Starzenie się jednostek a starzenie się społeczeństw, *przegląd epidemiologiczny 2014*; 68: 513 - 516

Źródła internetowe:

- Holzer J., (2019), pobrane z: <https://stat.gov.pl/metainformacje/slownik-pojec/pojecia-stosowane-w-statystyce-publicznej/3950,pojecie.html> (dostęp: 31.07.2020)
- GOV, (2019), pobrane z: <https://www.gov.pl/web/rodzina/wskaznik-dzietnosci-wyzszy-niz-przed-wprowadzeniem-programu-rodzina-500> (dostęp 31.07.2020)
- Eurostat (2020), pobrane z: https://ec.europa.eu/eurostat/data/database?node_code=proj (dostęp 31.07.2020)
- Eurostat (2020), pobrane z: https://ec.europa.eu/eurostat/data/database?p_p_id=NavTreeportletprod_WAR_NavTreeportletprod_I_NSTANCE_nPqeVbPXRmWQ&p_p_lifecycle=0&p_p_state=normal&p_p_mode=view&p_p_col_id=column-2&p_p_col_pos=2&p_p_col_count=3 (dostęp 31.07.2020)
- Eurostat (2019), pobrane z: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Population_structure_and_ageing/pl#Stale_wzrasta_odsetek_os.C3.B3b_w_starszym_wieku (dostęp 01.08.2020)
- Leśniak G.J (2020) pobrane z: <https://www.prawo.pl/kadry/jaki-jest-procentowy-udzial-w-pkb-polski-wydatkow-na-emerytury-z,497886.html> (dostęp 02.08.2020)
- Mundry (2020), pobrane z: <https://mobile.twitter.com/RafalMundry/status/1286214303947923456> (dostęp 31.07.2020)

Ewelina Fila

Konsumpcjonizm jako pandemia społeczna w XXI wieku - analiza zjawiska oraz dostępnych sposobów jego ograniczania

---

Streszczenie: Od kilku dekad, w większości rejonów świata, zauważa się niekorzystne zjawisko o podłożu psychologicznym, jakim jest nadmierna konsumpcja zwana konsumpcjonizmem. Na problem ten składa się ogromna liczba determinant, a także nadal otwarta lista skutków za nim idących. Ze względu na dużą złożoność problemu, za cel artykułu autorka zamierzyła wyodrębnienie najbardziej istotnych kwestii, w szczególności społecznych, związanych ze zjawiskiem konsumpcjonizmu. Zostaną także przedstawione propozycje ograniczenia wspomnianego problemu, gdyż całkowite rozwiązanie nie jest możliwe. Autorka za metodę obrała przegląd literatury oraz opracowań organizacji międzynarodowych. Za główną determinantę rozwoju konsumpcjonizmu uznaje się powszechnie globalizację oraz towarzyszące jej procesy, a szczególnie rozpowszechnianie się internetu. W literaturze wykazuje się przede wszystkim negatywne aspekty nadmiernej konsumpcji, natomiast jako pozytywny skutek - szeroko pojęty wzrost gospodarczy. Artykuł pozwolił na pewnego rodzaju podsumowanie poglądów wskazujących, iż XXI wiek to czas na niezbędną aksjologiczną transformację dotyczącą sfery konsumpcji w celu uzdrowienia mentalności międzynarodowego społeczeństwa.

Słowa kluczowe: konsumpcjonizm; anty-konsumpcja; ekonomia współdzielenia; społeczeństwo konsumpcyjne; konsumpcja zrównoważona.

Wprowadzenie

„Pojęcie konsumpcjonizmu wywodzi się od konsumpcji, czyli zaspokajania potrzeb jednostek, grup społecznych i społeczeństwa” (Predecki, Rejman, 2013, s. 69). Istotne jest jednak, aby rozróżnić wskazane pojęcia. Konsumpcja to naturalne zjawisko związane z funkcjonowaniem jednostek, na które wpływa ogromna liczba determinant. W literaturze jest ono rozpatrywane na różnych płaszczyznach, w zależności od poglądów wybranego autora. Coraz częściej uwaga badaczy skupia się na wymiarze społecznym zjawiska, czyli np. na tym, jakie czynniki społeczne wpływają na wybrane wzory konsumpcji, ale także w jaki sposób konsumpcja wpływa na dane jednostki, czy też grupy społeczne i nie tylko.

„Konsumpcja jako czynność społeczna jest – za sprawą swoich społecznych funkcji: dotychczasowych i nowej, uzyskanej w społeczeństwie konsumpcyjnym – czynnikiem budującym i stabilizującym system społeczny. Z tych samych powodów może się też stać czynnikiem destabilizującym ów system” (Romaniszyn, 2011, s. 21). Wraz z globalizacją oraz procesami jej towarzyszącymi zaczęło kształtować się – w większości rejonów świata - niekorzystne zjawisko nadmiernej konsumpcji zwanej konsumpcjonizmem, będące obecnie centralnym pojęciem w kulturze zachodniej. Mimo tego, iż problem ten istnieje na świecie już od dawna, można uznać, że w XXI wieku nastąpi jego apogeum.

Autorka ma na celu analizę zjawiska nadmiernej konsumpcji ze szczególnym wskazaniem na społeczne determinanty oraz skutki konsumpcjonizmu. Po krótkim wprowadzeniu do problemu nastąpi analiza najbardziej istotnych obszarów zjawiska, a także przedstawienie rozwiązań stosowanych w celu jego ograniczania.

Ewolucja konsumpcjonizmu

Gruntowne przemiany w sferze konsumpcji zachodziły od wieków, przede wszystkim w związku ze zmianami gospodarczymi. Trudno jednak określić konkretną datę „narodzenia” konsumpcjonizmu. Według Ł. Sułkowskiego postawy konsumpcyjne towarzyszyły grupom społecznym od zawsze, jednakże przed rewolucją przemysłową dotyczyły wyłącznie elit (Sułkowski, 2013, s. 685). Ł. Iwański wskazuje, iż konsumpcjonizm zaczął rozwijać się w latach 20. XX wieku, jednakże jego pełny rozkwit nastąpił w czasie powojennego wzrostu – początkowo w Stanach Zjednoczonych, a następnie w Europie Zachodniej (Iwański, 2006, s. 97). Kamieniem milowym w rozwoju masowej konsumpcji przede wszystkim było opracowanie zasad naukowego zarządzania przez Fredericka Winsłowa Taylora, a także zapoczątkowanie produkcji taśmowej. Nie jest zatem zaskakujący fakt, iż stworzenie kultury konsumpcyjnej przypisuje się krajom rozwiniętym. Dlatego też współczesne społeczeństwa w krajach rozwiniętych gospodarczo i szybko rozwijających się określa się jako „społeczeństwa konsumpcyjne” bądź „społeczeństwa masowej konsumpcji” (Mróz, 2015, s. 27).

„Za promotorów hedonistycznego etosu konsumpcji uznaje się specjalistów od reklamy i marketingu, którzy za pośrednictwem masowych mediów i wspólnie z nimi zbudowali potężny przemysł reklamowy niemal na całym świecie” (Romaniszyn, 2011, s. 18-19). Wykorzystywane środki perswazji pozwalały w łatwy i szybki sposób kreować przeświadczenie, iż wydawanie pieniędzy na wszelkiego rodzaju zakupy wpisuje się do zbioru cnót obywatelskich (Mróz, 2015, s. 27). Konsumpcja odgrywała zatem coraz większe znaczenie, zaczęła nabierać coraz to nowych kształtów w ludzkiej mentalności. Nowe trendy w konsumpcji spowodowały różnokierunkowe zmiany w życiu społeczeństw. Zaczęły się one uwidaczniać w dobie globalizacji. Wtedy to odkryto, iż społeczeństwa konsumpcyjne poprzez kreowanie oraz rozpowszechnianie swojego Mc-Świata oddziałują negatywnie nie tylko na środowisko naturalne, ale także w konsekwencji na całą ludzkość (Słaby, 2006, s. 14).

Warto zaznaczyć na tym etapie, iż od wielu lat dąży się do spowolnienia niektórych procesów oraz skierowania drogi konsumpcyjnej na właściwy, dający się kontrolować tor. Nie zostało jednak powzięte za cel całkowite ograniczenie konsumpcji, gdyż po pierwsze nie jest to możliwe, a po drugie byłoby to wręcz niewskazane dla gospodarki. Warto jednak zauważyć, że postawy konsumenckie mogą ulegać gruntownej zmianie niekoniecznie na lepsze, przykładowo w sytuacji niepewności gospodarczej. Nawet osoby posiadające świadomość ekologiczną, mogą podejmować wtedy irracjonalne decyzje. Sytuacja taka miała – i nadal ma miejsce podczas pandemii wirusa COVID-19, kiedy to gromadzenie stało się czystą reakcją na niepewność przed wielkością przyszłej podaży wybranych produktów. Koronawirus wyzwolił w konsumentach i producentach ogromną kreatywność dotyczącą sposobów konsumpcji (Sheth, 2020, s. 281). Nie wiadomo jednak jak będzie przedstawiała się konsumpcja po pandemii, lecz z pewnością stanie się to przedmiotem wielu badań i porównań do minionych okresów.

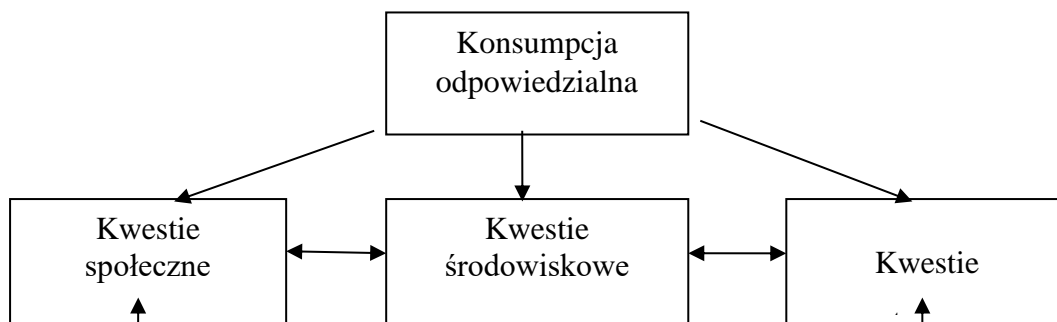
Konsumpcja odpowiedzialna

Współcześnie, mamy do czynienia ze społeczeństwem, które może spełniać pragnienia w takim zakresie, jakiego ludzie poprzednich epok nawet sobie nie wyobrażali (Dyrda, Zienkiewicz, 2018, s. 19). Za siłę napędową opracowywania wszelkich procesów wytwórczych można uznać chęć posiadania dóbr mogących wywołać fundamentalne zmiany jakości życia. Warto zauważyć jednak, iż świadomość ludzka na temat wszelkich pobocznych procesów dotyczących konsumpcji sięga powszechnie bardzo niskiego poziomu, choć trzeba przyznać, iż od kilku lat sytuacja ulega powolnej zmianie na lepsze. Owa transformacja mentalności nie dotyczy jednak całego świata, gdyż nie w każdym jego zakątku występuje zjawisko nadmiernej konsumpcji - w wielu rejonach występuje wręcz niedobór podstawowych dóbr codziennego użytku.

J. Rachocka zauważa interesujące zjawisko występujące w społeczeństwach krajów wysokorozwiniętych. Według autorki to właśnie tam rozpoczęto kreowanie zmian jakościowych w konsumpcji, w związku z tym, iż ilościowe nasycenie potrzeb zostało już w pełni osiągnięte. We wspomnianych krajach dąży się do zdobywania czegoś coraz bardziej atrakcyjnego i lepszego, unikając jednocześnie zakupu większych ilości takich samych produktów (Rachocka, 2003, s. 186). Odmienny trend opisuje M. Wróbel podkreślając, iż kupowane są produkty wytwarzane masowo, gdyż posiadanie tego co inni uznaje się za modne (Wróbel, 2011, s. 104).

W celu zauważenia wspomnianych procesów potrzebna jest dojrzałość mentalna, ale przydatna staje się także silna wola pozwalająca na przeciwstawianie się problemowi, jakim jest uczynienie z konsumpcji w skali społecznej sposobu manipulowania ludźmi oraz usilne przyporządkowywanie maksymalizacji zysku do zbioru norm moralnych (Romaniszyn, 2011, s. 46-47). F. Byłok podkreśla, iż do rozwoju hiperkonsumpcji przyczyniają się działania mające skłaniać do zakupów, które przybierają postać działań marketingowych, ale także finansowych np. niższy podatek VAT, kredyty na dogodnych warunkach itd. (Byłok, 2016, s. 56). Wśród czynników sprzyjających rozwojowi konsumpcjonizmu kluczową rolę odgrywają także m.in.: wzrost dochodów na 1 osobę, wzrost liczby pracujących kobiet, szeroki wachlarz dóbr i usług o charakterze globalnym i ich swobodny przepływ zagwarantowany przez Unię Europejską, wzrost liczby produktów przetworzonych oraz coraz krótszy cykl życia produktów (Dąbrowska, 2015, s. 91). Przeciwdziałanie powyżej wymienionym zjawiskom, czy też ich większości jest niemożliwe. Co więcej, kilka zjawisk posiada w istocie pozytywny charakter. Sęk w tym, aby być świadomym i podejmować odpowiedzialne decyzje zarówno będąc producentem, jak i konsumentem.

Poniższy schemat (Rysunek 1) ukazuje obszary, na jakie istotny wpływ ma konsumpcja odpowiedzialna lub inaczej – jakie aspekty są z nią nierozłączne.

Rysunek 1. Konsumpcja odpowiedzialna.

Źródło: opracowanie własne na podstawie (Lim, 2017, s.72).

Kwestie społeczne

Konsumpcjonizm można by umieścić w hierarchii ponad pojedynczymi problemami społecznymi, a wręcz można pokusić się o stwierdzenie, iż odpowiednie miejsce to wierzchołek tejże drabiny. Uzasadnieniem takiej decyzji jest fakt, iż jesteśmy w stanie przyporządkować do zjawiska konsumpcjonizmu ogrom problemów społecznych. Jak wcześniej ustalono, konsumpcjonizm w istocie ma swój początek w ludzkiej psychice, która dyktuje coraz to nowe potrzeby, zazwyczaj nie będące podstawowymi artykułami użytku codziennego. Współcześnie wbrew temu, iż posiadamy więcej, nie czujemy poprawy jakości życia – zwiększa się luka pomiędzy odczuwanymi potrzebami a ich zaspokojeniem (Kołodko, 2014, s. 165). Coraz częściej zanika pamięć o tym, co powinno zajmować pierwsze miejsce w życiu człowieka – o budowaniu silnego społeczeństwa oraz rodziny opartej na mocnych więziach, których nie da się znaleźć wśród półek hipermarketów. Fakt, iż konsumpcja zajmuje w życiu współczesnych pokoleń najważniejsze miejsce powoduje, że zakładanie rodziny wędruje najczęściej na boczny tor. Istotną staje się praca i pogoń za życiem w możliwie wysokim standardzie. Konsekwencją tego jest niski przyrost demograficzny nierozłączny ze zjawiskiem starzenia się społeczeństw.

Poziom konsumpcji w krajach rozwiniętych gospodarczo wyjaskrawia także problem ubóstwa, uwidaczniając nierówności społeczno-ekonomiczne. „W synoptycznym społeczeństwie nałogowych zakupowiczów biedni nie mogą odwrócić wzroku, bo nie mają gdzie go odwrócić” (Bauman, 2006, s. 137). Im większy wybór należy do bogatych, tym bardziej pogłębiane są nierówności społeczne. J. Baudrillard zauważa, iż społeczeństwo konsumpcyjne charakteryzuje nie tylko gwałtowny wzrost wydatków jednostkowych, ale towarzyszy mu także wzrost wydatków ponoszonych przez osoby trzecie (przede wszystkim administrację) na rzecz osób prywatnych. Autor wskazuje, iż wspomniane wydatki mają na celu zmniejszenie nierówności istniejących w zakresie dystrybucji dostępnych środków i zasobów (Baudrillard, 2006, s. 23-24).

Pragnąc zaspokajać wyimaginowane potrzeby, gospodarstwa domowe masowo się zadłużają. W wielu przypadkach zdarza się, iż w konsekwencji sytuacja w pewnym momencie

przechodzi oczekiwania kredytobiorców i tracą oni bezpowrotnie wszelkie dobra materialne. Warto zauważyć, iż w skrajnych przypadkach ludzie podejmują bardzo ryzykowne decyzje i postanawiają zdobyć dobra materialne czy środki pieniężne popełniając różnego typu oszustwa, czy zbrodnie, które najczęściej mają charakter rabunkowy. Warto także zwrócić uwagę, że zarówno nadmiar konsumpcji, jak i przygnębienie faktem niekorzystnej sytuacji majątkowej powodujące poczucie niedoboru konsumpcji, mają ogromny wpływ na występowanie chorób psychicznych takich jak powszechnie występująca depresja, czy choroby mające podłoże psychiczne np. alkoholizm, narkomania. Nadmierna konsumpcja powoduje również choroby polegające na nadmiernym zbieractwie wszelkich dóbr, czasami wręcz odpadów nie pozwalających na pełnienie ról użytkowych. Zjawisko to powszechne jest szczególnie w Stanach Zjednoczonych, ale zaczyna kiełkować w ludzkiej psychice w coraz większej ilości regionów świata. Nie można zapomnieć także o wpływie konsumpcjonizmu na problem lokalnego bezrobocia. W sytuacji, gdy konsumpcja odbywa się na masową skalę, ze zważaniem jedynie na ilość, a nie jakość, wybierane są rynki oferujące najniższe ceny - często kosztem wyższemu wykształceniu pracowników, czego efektem rynki lokalne tracą potencjalnych klientów.

Dzięki rozpowszechnianiu się postaw konsumpcji odpowiedzialnej jesteśmy w stanie zmierzać w kierunku równowagi społecznej. Nie chodzi tutaj o równość każdego człowieka pod względem ekonomicznym oraz społecznym, degradację możliwości budowania własnego stylu bycia czy też zatracenie wolności wyboru, lecz o zatrzymanie niekorzystnych procesów związanych ze zjawiskiem nadmiernej, masowej konsumpcji. Istotne jest zbudowanie powszechnego trendu, który wpłynie znacząco na uzdrowienie mentalności społeczeństw, a także w konsekwencji na minimalizację problemów wyniszczających międzynarodowe społeczeństwo.

Kwestie środowiskowe

Pierwsze dekady XXI wieku to czas, w którym rządy, przedsiębiorstwa i cały sektor finansowy zaczynają się zastanawiać, w jaki sposób globalne zagrożenia dla środowiska naturalnego będą wpływać na wyniki makroekonomiczne państw, sektorów, a także rynków finansowych (WWF, 2018). To czas, w którym tworzy się wiele ocen, opracowuje prognozy oraz zatrważające raporty o zjawisku rozprzestrzeniającym się niczym pandemia. Duże znaczenie przypisuje się zatem kampaniom edukacyjnym, które obierają jako cel krytykę lawinowo zwiększającej się konsumpcji (Rachocka, 2003, s. 187).

Organizacja WWF od lat apeluje do międzynarodowej społeczności o rozpoczęcie działań mających na celu odwrócenie tendencji zanikania biologicznej różnorodności. Według oceny degradacji i poprawy stanu środowiska lądowego (LDRA) przygotowanej w marcu 2018 r. przez Międzyrządowy Zespół ds. Różnorodności Biologicznej i Usług Ekosystemowych IPBES - tylko około 1/4 obszarów lądowych Ziemi jest wolna od wpływu działalności człowieka, natomiast do 2050 r. przewiduje się spadek tego udziału do 1/10 (IPBES, 2018, s. 30). Warto zaznaczyć, iż większość tych terenów będzie nieodpowiednia do użytku przez ludzi ze względu na występowanie tam obszarów górskich, pustynnych czy polarnych.

Obecnie dąży się do tego, aby zmniejszało się lub nie występowało zjawisko łączenia rozwoju gospodarczego z negatywną ingerencją w istnienie planety (Rachocka, 2003, s. 190). Kluczowe jest zatem przede wszystkim zrozumienie, iż od decyzji pojedynczych jednostek zależy m.in. czystość wód, wielkość dziury ozonowej, a co za tym idzie – istnienie każdego człowieka. Popularne stają się nie tylko ruchy przeciwko nadmiernej konsumpcji, ale także produkty właściwie neutralne dla środowiska lub posiadające na nie minimalny wpływ. Konieczne staje się także współdziałanie, gdyż taki model walki o przetrwanie całej planety jest najbardziej zasadny. Niezbędnym krokiem i zarazem najtrudniejszym, z którym trzeba się zmierzyć na samym początku jakichkolwiek działań jest proces społeczny - budowanie świadomości w społeczeństwie międzynarodowym, które jedynie wspólnymi siłami jest w stanie zmieniając swoje nawyki konsumpcyjne, zmienić zarazem oblicze naszej planety.

Kwestie etyczne

Konsumpcja etyczna polega według S. Smyczka na rezygnacji z konsumpcji dóbr, które są m.in.: pozyskiwane w wyniku uśmiercania zwierząt, wytwarzane z wykorzystaniem niewolniczej pracy ludzi – pracy nieekwiwalentnie wynagradzanej, pracy dzieci itp. Autor wskazuje także, iż w etycznym wymiarze konsumpcji zawiera się także działania mające na celu niwelowanie różnicowania w dostępie do dóbr konsumpcyjnych, którego wyrazem jest z jednej strony bieda oraz idące za tym wykluczenia społeczne, a z drugiej nadmiar bogactwa oraz przepych (Smyczek, 2015, s. 105).

Według M. Wróbel etyczny konsument to taki konsument, który m.in.:

- o kupnie danego dobra decyduje zważając na jego użyteczność, a nie na modę;
- przy zakupie zwraca uwagę na miejsce i warunki wytworzenia danego dobra – swoimi wyborami woli wspierać przedsiębiorstwa prowadzące etyczną i odpowiedzialną działalność, jednocześnie bojkotując firmy postępujące niemoralnie;
- nabywa produkty krajowej i lokalnej produkcji, zamiast tych wytwarzanych masowo;
- nabywa towary głównie za zaoszczędzone środki – kredyt uznaje jako ostateczność;
- nie uznaje pieniędzy za cel życiowy – jest on jedynie środkiem ułatwiającym godne życie oraz rozwój;
- traktuje środowisko naturalne jako ogromne bogactwo;
- dba o utrzymywanie w dobrych stosunkach relacji rodzinnych, społecznych (Wróbel, 2011, s. 109-110).

Dokonując zakupów, warto być świadomym ubocznych kosztów wyboru danego produktu. Pomocne będą przy tym specjalne oznaczenia oraz certyfikaty, np. bardzo powszechny certyfikat *Fair trade* obejmujący kryteria Sprawiedliwego Handlu.

Cel - równowaga w każdym obszarze

„Zrównoważona konsumpcja jest elementem idei zrównoważonego rozwoju (ang. *sustainable development*), czyli takiego rozwoju, który dąży do poprawy jakości życia przy

zachowaniu równości społecznej, bioróżnorodności i bogactwa zasobów naturalnych” (Wasilik, 2014, s. 69). D. Kiełczewski (2007) wyodrębnia siedem sfer, w obrębie których równowaga charakteryzuje zrównoważoną konsumpcję. Według autora są to obszary:

- ekonomiczny (ustalenie takiej proporcji między konsumpcją bieżącą a przyszłą, która nie doprowadzi do zaburzeń równowagi gospodarczej);
- ekologiczny (maksymalizacja użyteczności konsumpcji przy równoczesnym zachowaniu użyteczności oraz jakości zasobów naturalnych i środowiska przyrodniczego);
- społeczny (możliwie równo dostępna konsumpcja niezależnie od czasu i przestrzeni, nie powodująca problemów społecznych);
- psychologiczny (przyczynianie do wzrostu jakości życia);
- demograficzny (brak bariery wzrostu konsumpcji ze strony uwarunkowań demograficznych, zwiększanie się długości życia, poprawa stanu zdrowia konsumentów);
- przestrzenny (nie naruszanie zasad ładu przestrzennego poprzez zaspokajanie potrzeb);
- intertemporalny (spełnianie powyższych wymiarów zrównoważonej konsumpcji w nieograniczonej perspektywie czasowej).

Kluczem do zwalczania konsumpcjonizmu, jest m.in. synteza zrównoważonej konsumpcji oraz produkcji. Według Organizacji Narodów Zjednoczonych (2019) zrównoważona konsumpcja i produkcja związane są przede wszystkim z promowaniem efektywnego zużycia energii i innych zasobów, trwałej infrastruktury, dostępu do podstawowych usług, godziwych miejsc pracy oraz lepszej jakości życia. Wskazane wzorce według organizacji szczególnie wpływają na następujące kwestie:

- pomoc w realizacji planów rozwojowych;
- obniżanie kosztów gospodarczych, środowiskowych i społecznych;
- wzmacnianie konkurencyjności gospodarczej;
- ograniczanie skali ubóstwa.

Innowacje (eko)społeczne

Jeśli, zgodnie z szacunkami, populacja świata do 2050 roku wzrośnie do 9,6 miliarda, to do prowadzenia dotychczasowego stylu życia będziemy potrzebować bogactw naturalnych w ilościach odpowiadających trzykrotności zasobów naszej planety (ONZ, 2019). Dlatego też, coraz częściej można obserwować powstawanie ruchów propagujących ograniczanie nadmiernej konsumpcji. Podejścia do przeciwdziałania konsumpcji czy podążania w kierunku konsumpcji alternatywnej różnią się nie tylko ze względu na kwestie osobiste, ale także polityczne i wiele innych. Motywy, które prowadzą do obniżenia poziomu konsumpcji, mogą być bardzo różne wśród form przeciwdziałania konsumpcji np. zrównoważony rozwój lub samodoskonalenie (Hüttel, Balderjahn, Hoffmann, 2020, s. 2). Dobrowolne przeciwdziałanie nadmiernej konsumpcji opiera się w głównej mierze na minimalizacji ogólnego poziomu zużycia dóbr czy korzystania z usług, a także zużywania innych zasobów, przy jednoczesnym

kulcie niematerialistycznego podejścia do życia powodującego harmonię. Takie działanie wymaga jednak posiadania szeroko pojętej świadomości w połączeniu z samodyscypliną w celu porzucenia lub gruntownej zmiany dotychczasowych nawyków konsumpcyjnych oraz wyuczonych przyzwyczajęń kulturowanych w życiu codziennym. Alternatywnym sposobem na zwalczanie nadmiernej konsumpcji, występujące w połączeniu ze wspomnianą samodyscypliną, są zyskujące na popularności trendy.

W poniższej tabeli (Tabela 1) ukazane zostały najbardziej ogólne kierunki zmian, mające obecnie kluczowy wpływ na zjawisko nadmiernej konsumpcji oraz na procesy związane z przeciwdziałaniem problemom kroczącym wespół z tym zjawiskiem.

Tabela 1. Kierunki zmian zachowań nabywców sprzyjające ograniczaniu konsumpcji

Kierunek	Cechy charakterystyczne
Ekokonsumpcja	Oszczędne wykorzystywanie dóbr konsumpcyjnych, wybór dóbr najmniej uciążliwych dla środowiska oraz rezygnacja z konsumpcji dóbr o wysokiej chłonności zasobów – przy jednoczesnym dążeniu do minimalizacji odpadów.
Konsumpcja świadoma (odpowiedzialna, etyczna)	Uwzględnianie w decyzjach zakupowych aspektów społecznych oraz ekologicznych w całym cyklu życia produktu. Posiadanie świadomości, iż decyzje zakupowe jednostki stanowiące część globalnego popytu mogą oddziaływać na wielkość globalnej podaży.
Prosumpcja	Aktywne zaangażowanie w procesy produkcyjne, powodujące splatanie się procesów produkcji i konsumpcji oraz dążenie do indywidualizacji produktu przy jednoczesnym wyrażaniu negatywnej postawy wobec konsumpcji masowej.
Konsumpcja współpracująca (kolaboratywna)	Rezygnacja z posiadania wybranych dóbr na rzecz wspólnego ich użytkowania np. wypożyczanie sprzętów wykorzystywanych tylko sezonowo. Wypożyczanie rowerów miejskich to obecnie najbardziej powszechny przykład takiego zachowania. Za główne zalety wskazuje się oszczędność pieniędzy, czasu oraz niwelowanie odpadów generowanych przez nadprodukcję.
Dekonsumpcja (konsumpcja asekuracyjna)	Ilościowe ograniczanie poziomu spożycia wywołane m.in.: wzrostem niepewności gospodarczej, zmniejszeniem ilości na rzecz jakości, rezygnacją z materialistycznego podejścia do życia oraz dążeniem do racjonalizacji.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: (Matel, 2015, s. 18-19; Zalega, 2016, s. 208, 216; Łuczka, 2016, s. 140).

Najczęściej występującym w literaturze kierunkiem zmian z wyżej opisanych jest konsumpcja współpracująca (kolaboratywna). Nurt ten, oparty m.in. na współdzieleniu zasobów materialnych wywołuje różne reakcje – często negatywne. Może to zależeć od małej świadomości na temat pojęcia, jakim jest ekonomia współdzielenia, będąca przejawem

przedsiębiorczości, a także zgodna z ideą zrównoważonego rozwoju (Banaszek, 2018, s. 57). Może to również być zależne od faktu, iż mentalność społeczna oraz zaufanie są czynnikami zarówno budującymi, jak i znacznie utrudniającymi rozwój kierunków proekologicznych, prospołecznych i nie tylko.

Ekonomię kolaboratywną należy rozumieć jako harmonijne współistnienie gospodarki, społeczeństwa i środowiska, mające na celu poprawę jakości życia społeczeństwa konsumpcyjnego (Hüttel, i in., 2020, s. 1). „Jest to forma aktywności oparta na rozwiązaniach *peer-to-peer*, polegająca na otrzymywaniu, udostępnianiu, dzieleniu się dostępem do różnych dóbr i usług za pośrednictwem internetowych platform opartych na społeczności użytkowników” (Hamari, Sjöklint, Ukkonen, 2016, s. 2047). Takie rozpowszechnione działania mogą przynosić wiele dobra szczególnie dla środowiska. Warto zauważyć, że wymagają one jednakże zredefiniowania sposobu postrzegania własności, co dla wielu może stanowić ogromne wyzwanie.

5. Podsumowanie

Współcześnie mamy bardzo często do czynienia z sytuacją, kiedy zwiększamy swoją konsumpcję za sprawą wyimaginowanych potrzeb, nie polepszając przy tym faktycznego dobrobytu, kondycji ludzkości. Sensem życia staje się praca, dzięki której można zaspokajać rosnące potrzeby. Liczba oraz rodzaj determinant wpływających pośrednio oraz w sposób bezpośredni na decyzje współczesnego konsumenta jest obecnie niezliczona. Trudne jest także sformułowanie zamkniętej listy obszarów, na które oddziałuje konsumpcja. Większość kwestii dotyczących opisywanego problemu ma nie tylko bezpośredni, ale także pośredni wpływ na człowieka. Nie bez powodu konsumpcjonizm określany jest jako choroba cywilizacyjna XXI wieku. Nie wiadomo jednak, czy istnieje droga odwrotu czy też jest to nieunikniony etap rozwoju cywilizacji zachodniej w obrębie międzynarodowej rzeczywistości (Ramocka, 2009, s. 104).

Ze względu na udowodnione wieloletnimi badaniami niekorzystne konsekwencje – szczególnie środowiskowe - które niesie za sobą produkcja niektórych dóbr czy usług, konieczna jest interwencja producentów, rządów państw oraz całego międzynarodowego społeczeństwa, występującego w roli zbiorowego konsumenta. Zmiany są konieczne, gdyż zmierzając dotychczasową ścieżką wybrukowaną nadmiernym poczuciem wolności oraz samowystarczalności, niespodziewanie możemy zbliżyć się do jej kresu. Aby rosło znaczenie zrównoważonej konsumpcji, niezbędna jest szeroko pojmowana edukacja mająca na celu rozpowszechnianie świadomości ekologicznej.

Istotne jest, aby każdy konsument miał poczucie, iż nawet jednostka jest w stanie zmieniać nawyki konsumpcyjne, jednocześnie pociągając za sobą rzesze znajomych, w konsekwencji tworząc nową modę rozpowszechniającą się następnie w zawrotnym tempie. Patrząc na trendy w konsumpcji dóbr codziennego użytku widać, iż nie jest to niemożliwe. Jeżeli chodzi o władze państw, istotne jest zastanowienie się, czy walka o bycie liderem pod względem wzrostu PKB jest w opisywanym kontekście zasadna. Należy dążyć do tego, aby cele gospodarki stały się zbieżne w wysokim stopniu z działaniami na rzecz ochrony naszej

planety. Niewykluczony jest fakt, iż w ciągu najbliższych dekad powstanie nowa idea, oparta na wartościach duchowych zamiast materialnych, będąca motorem napędowym do pewnej aksjologicznej transformacji (Romaniszyn, 2011, s. 50).

Literatura

- Banaszek, M. (2018). Ekonomia współdzielenia w opinii urzędników i przedsiębiorców województwa świętokrzyskiego – wnioski z badań empirycznych. *Ekonomia Społeczna*, 1/2018, s. 57–67.
- Baudrillard, J. (2006). Społeczeństwo konsumpcyjne, jego mity i struktury. Wyd. Sic!, Warszawa.
- Bauman, Z. (2000). Płynna nowoczesność. Kunz, T. (przeł.), Wydawnictwo literackie, Kraków 2006.
- Byłok, F. (2016). Meandry konsumpcji we współczesnym społeczeństwie: konsumpcjonizm versus dekonsumpcja. W: *Annales. Etyka w życiu gospodarczym*. Vol. 19, No. 1, s. 55–69.
- Dąbrowska, A. (2015). Postawy polskich konsumentów – od konsumpcjonizmu do zrównoważonej konsumpcji. W: *Handel wewnętrzny*, 2(355), s. 88-100.
- Dyrda, J. M., Zienkiewicz, J. (2018). Konsumpcjonizm – konteksty społeczne i psychologiczne. W: *Społeczno- ekonomiczne aspekty życia w XXI wieku*. Szymczyk P., Maciąg M. (red.). Lublin: Wydawnictwo Naukowe TYGIEL, s. 16 – 17.
- Hüttel, A., Balderjahn, I., Hoffmann, S. (2020) Welfare Beyond Consumption: The Benefits of Having Less. W: *Ecological Economics*, 176.
- Hamari, J., Sjöklint, M., Ukkonen, A. (2016). The Sharing Economy: Why People Participate in Collaborative Consumption. W: *Journal of Association for Information Science and Technology*, 67(9), s. 2047-2059.
- IPBES (2018): The IPBES assessment report on land degradation and restoration. Montanarella, L., Scholes, R., and Brainich, A. (eds.). Secretariat of the Intergovernmental Science-Policy Platform on Biodiversity and Ecosystem Services, Bonn, Germany, <https://doi.org/10.5281/zenodo.3237392> (dostęp: 03.05.2020).
- Iwański, Ł. (2016). Próba systematyzacji pojęcia konsumpcjonizmu. W: *Społeczeństwo i Polityka*, Nr 1, (46)/2016, s. 93-107.
- Kielczewski, D. (2007). Struktura pojęcia konsumpcji zrównoważonej W: *Ekonomia i Środowisko*, 2 (32), s. 36-50.
- Kołodko, G. W. (2014). Nowy Pragmatyzm, czyli ekonomia i polityka dla przyszłości. W: *Ekonomista*, nr 2, s. 161-180.
- Lim, W. M. (2017). Inside the sustainable consumption theoretical toolbox: Critical concepts for sustainability, consumption, and marketing. *Journal of Business Research*, 78, 69-80.
- Living Planet Report, WWF (2018), https://www.wwf.pl/sites/default/files/inline-files/LPR2018%20Podsumowanie%20PL_4.pdf (dostęp: 30.04.2020)
- Łuczka, W. (2016). Zrównoważona konsumpcja i uwarunkowania jej rozwoju. W: *Handel wewnętrzny*, 6(365), s. 136-145.
- Matel, A. (2015). Konsumpcja umiaru a współczesne trendy zachowań konsumenckich. W: *Zarządzanie. Teoria i Praktyka*, 13(3), s. 17-24.
- Mróz, B. (2015) Wszystko na sprzedaż? Pułapki i manowce konsumpcjonizmu. W: *Psychologia społeczna*, nr 7, s. 25-36.

- Ośrodek Informacji ONZ w Warszawie, Cele zrównoważonego rozwoju (2019)
<https://www.un.org.pl/cel12> (dostęp: 13.04.2020)
- Predecki, K., Rejman, K. (2013). Konsumpcjonizm w społeczeństwie postindustrialnym – wymiar społeczny i ekonomiczny zjawiska. W: *Humanities and Social Sciences 2013*, vol. XVIII, 20 (1/2013), s. 69-78.
- Rachocka, J. (2003). Dekonsumpcja, domocentryzm, ekologizacja życia - nowe tendencje konsumenckie w rozwiniętych gospodarkach rynkowych. W: Bernat, T. (red.). *Problemy globalizacji gospodarki*, Szczecin: Wydawnictwo PTE, s. 185-192.
- Ramocka, M (2009). Sakralizacja konsumpcji jako fenomen globalizacji. W: *Annales. Etyka w życiu gospodarczym*, vol. 12, nr 1, s. 99-105.
- Romaniszyn, K. (2011). O sile konsumpcjonizmu. W: Romaniszyn, K. (red.). *Nowa droga do zniewolenia? O życiu w społeczeństwie konsumpcyjnym*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, s. 15-50.
- Sheth, J. (2020). Impact of Covid-19 on consumer behavior: Will the old habits return or die? *Journal of Business Research*, Volume 117, pages 280-283,
<https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2020.05.059> (dostęp: 05.05.2020).
- Słaby, T. (2006). Konsumpcja. Eseje statystyczne, Warszawa: Wydawnictwo Difin.
- Smyczek, S. (2015). Unowocześnianie konsumpcji a postawy etyczne konsumentów na rynkach finansowych. W: *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach*, Nr 231, s. 101-119.
- Sułkowski, Ł. (2013). Konsumpcjonizm z perspektywy krytycznego nurtu zarządzania. W: *Polityki Europejskie, Finanse i Marketing*, 10(59), s. 684-693.
- Wasilik, K. (2014). Trendy w zachowaniach współczesnych konsumentów – konsumpcjonizm a konsumpcja zrównoważona. W: *Konsumpcja i Rozwój*, 1(6), Warszawa: IBRKK, s. 66-74.
- Wróbel, M. (2011). Konsumpcjonizm a etyczna konsumpcja jako alternatywne formy kształtowania społeczeństw, W: *Studies&Proceedings of Polish Association for Knowledge*, Nr 51, s. 103-116.
- Zalega, T. (2016). Nowe trendy konsumenckie jako przejaw innowacyjnych zachowań współczesnych konsumentów. W: *Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy*, nr 46 (2/2016), s. 202-225.

Ewelina Mazgaj

Ubóstwo jako problem społeczny XXI wieku oraz sposoby jego zwalczania

---

Streszczenie: Celem artykułu jest przedstawienie zjawiska ubóstwa w Polsce i innych krajach Unii Europejskiej oraz przedstawienie sposobów jego przezwyciężania. W opracowaniu dokonano przeglądu literatury oraz przygotowano analizę danych dotyczących ubóstwa pochodzących z EUROSTAT. Mimo wzrostu gospodarczego Polsce i Unii Europejskiej wciąż liczna część społeczeństwa boryka się z problemem ubóstwa. Powstało wiele strategii oraz programów, które mają na celu zwalczanie tego zjawiska. Poprzez działania zawarte w tych strategiach nastąpił spadek liczby osób zagrożonych ubóstwem i wykluczeniem społecznym.

Słowa kluczowe: ubóstwo; wskaźnik zagrożenia ubóstwem; walka z ubóstwem; problem społeczny; zrównoważony rozwój.

Wprowadzenie

Ubóstwo, wykluczenie społeczne, bezrobocie, bezdomność czy przestępczość to tylko kilka przykładów kwestii społecznych wpływających negatywnie na życie w społeczeństwie. Proces zwalczania ubóstwa, jak i związanego z nim wykluczenia społecznego jest wyraźnie wpisany w cele poszczególnych państw oraz wspólnoty Unii Europejskiej. Walka z ubóstwem jest procesem długotrwałym, złożonym i wieloaspektowym, który obecnie znajduje się we wszystkich programach związanych z rozwojem społecznym. Realizacja tego celu następuje przez działania na szczeblu lokalnym, regionalnym, krajowym i europejskim w zakresie polityki społecznej, polityki zatrudnienia czy ochrony socjalnej. W Polsce czynności przeciwdziałające ubóstwu są zawarte w wielu krajowych programach i strategiach, takich jak Krajowy Program Przeciwdziałaniu Ubóstwu i Wykluczeniu Społecznemu 2020 czy Strategia Rozwoju Kraju 2020. Głównym ich założeniem jest tworzenie dla ludzi borykających się z ubóstwem szans oraz zasobów, które mają być wykorzystane do uczestniczenia w życiu społecznym. Również Unia Europejska podejmuje działania mające na celu walkę z ubóstwem i wykluczeniem. Na przestrzeni lat zostało stworzonych wiele programów, których priorytetem jest poprawa warunków życiowych osób ubogich i wykluczonych. Najważniejszym z nich jest przyjęta w 2010 r. dziesięcioletnia strategia „Europa 2020” (Copeland, Daly, 2012, s. 273). Jest ona odpowiedzią na problemy i wyzwania wynikające z kryzysu finansowego, którego skutki wciąż mają ogromny wpływ na funkcjonowanie społeczeństwa. Strategia „Europa 2020” w ramach pięciu głównych celów ujęła walkę z ubóstwem jako odrębną misję Unii Europejskiej. Po raz pierwszy walka z ubóstwem została uznana jako wyodrębniony cel wpisany w projekty europejskie.

Pierwsza część opracowania przedstawia aspekty teoretyczne problemów społecznych oraz ubóstwa. Wskazane zostały przyczyny ubóstwa, dyscypliny, z perspektywy których może być analizowane, a także mierniki, za pomocą których można sporządzać analizy oraz rozważać dysproporcje między poszczególnymi państwami. W części drugiej przedstawiono analizę sytuacji związanej z ubóstwem w ujęciu krajowym i europejskim. Dokonano szczegółowego porównania wskaźnika zagrożenia ubóstwem na podstawie danych zebranych przez Eurostat za lata 2015-2018. Zestawienie tych okresów pozwoliło na ocenę stopnia oraz dynamiki zmian

badanych zjawisk. W ostatniej części artykułu zostały przedstawione sposoby walki z ubóstwem, które wykorzystuje się do zmniejszenia skali problemu. Ta część stanowi źródło wiedzy na temat krajowych i europejskich strategii oraz programów, których misją jest zwalczanie omawianego problemu.

Teoretyczne uwarunkowania problemów społecznych oraz ubóstwa

We współczesnym świecie społeczeństwo zmagają się z wieloma problemami społecznymi, które w ujęciu socjologicznym definiowane są jako zjawiska uciążliwe dla znacznej części danej zbiorowości i wymagające zapobiegania. Powodują gotowość do działania zbiorowego, które przyczyni się do zniwelowania zjawiska, bądź zmniejszenia jego skali (Słaboń, 2001, s.149). Pojęcie problemu społecznego rozumiane jest również jako ogólne wzory zachowania ludzkiego lub warunków społecznych, które traktowane są jako zagrożenie dla społeczeństwa, oraz które mogą być rozwiązane, lub którym można zaradzić (Marris, 1988, s. 6).

Problemy społeczne dzieli się na jawne oraz ukryte. Pierwsze z nich występują, gdy dane zjawiska mają szeroki zasięg oraz są uważane za negatywne przez znaczną część społeczności. W przypadku jawnych problemów społecznych istnieje silna motywacja do ich zwalczania. Przykładem takich problemów jest alkoholizm czy bezdomność. Ukryte problemy społeczne to kwestie, których społeczeństwo nie do końca jest świadome. Często dzieje się to za sprawą zakorzenionych przekonań bądź stereotypów mających wpływ na niedostrzeganie problemów w społeczeństwie (Merton, 1976, s.13).

Problem społeczny oraz jego skalę można opisać przykładowo przez liczebność dotkniętych nim ludzi, pozycję tych osób w strukturze społecznej czy też czas trwania problemu. Współcześnie najpowszechniejsze problemy społeczne to przemoc, ubóstwo, bezrobocie, bezdomność, starzenie się społeczeństwa, nierówności społeczne, konsumpcjonizm, przestępczość czy choroby cywilizacyjne.

Do najpoważniejszych problemów społecznych istniejących w XXI wieku zaliczamy ubóstwo oraz związaną z nim niemożność zaspokojenia potrzeb bytowych (Czarnecki, 2013, s. 98). Już od dawna w gospodarce światowej można dostrzec podział państw pomiędzy państwa, które posiadają duże zasoby kapitału oraz surowców, jak i te, w których panuje ubóstwo, niedostatek i bieda. We współczesnym świecie dysproporcje w poziomie jakości życia w skali globalnej coraz bardziej się rozszerzają, co przyczynia się do pogłębiania zjawiska, jakim jest ubóstwo w krajach biedniejszych.

Pojęcie ubóstwa rozumiane i definiowane jest na wiele sposobów. Na podstawie definicji stworzonej przez Komisję Europejską „ubóstwo odnosi się do osób, rodzin lub grup osób, których zasoby (materialne, kulturowe i społeczne) są ograniczone w takim stopniu, że wyklucza to je z normalnego sposobu życia w kraju, w którym mieszkają” (Komisja Europejska, 1984). Inna definicja określa ubóstwo jako stan niezaspokojenia potrzeb w pożądanym przez jednostkę zakresie (Panek, 2011, s. 12). W tym wypadku środki finansowe są ograniczone w taki sposób, że osoby dotknięte tym problemem nie posiadają środków, które pozwalają na egzystencję w zamieszkiwanym kraju (Kałdon, 2011). W literaturze ubóstwo

przedstawiane jest również jako niemożność zaspokajania potrzeb, które są fundamentalne – pożywienie, woda pitna, mieszkanie, zdrowie czy opieka medyczna (Panek, 2011, s.14). Na podstawie informacji zawartych w GUS zjawisko ubóstwa jest ściśle związane z warunkami życia osób, które wskazują na znaczne nierówności społeczne (GUS, 2017, s. 8). Wyróżniono dwa aspekty ubóstwa: absolutne i relatywne. Ubóstwo absolutne odnosi się do jednostek, które borykają się z problemem niemożności zaspokojenia potrzeb uznawanych za podstawowe. Drugi rodzaj ubóstwa (ubóstwo relatywne) jest przedstawiane jako forma nadmiernej nierówności społecznej (GUS, 2017, s. 8). Na podstawie powyższych definicji zauważyć można jeden wspólny element, który wskazuje, że kwestia ubóstwa jest silnie związana z brakiem możliwości zaspokojenia potrzeb na pożądanym poziomie.

Źródła ubóstwa znajduje się zarówno w czynnikach ekonomicznych, jak i pozaekonomicznych (Kaźmierczak-Kałużna, 2012, s. 147). W literaturze możemy znaleźć przyczyny ubóstwa, które są podzielone na trzy grupy: osobowe, subiektywne oraz obiektywno-strukturalne (Kumor, 2011, s. 103). Przyczyny należące do pierwszej grupy są niezależne od jednostki i zalicza się do nich kalectwo, niepełnosprawność umysłową i fizyczną, choroby długotrwałe czy podeszły wiek. Osoby znajdujące się w tej grupie nie są w stanie samodzielnie żyć, nie mogą zapewnić sobie minimum egzystencji, czy brać swobodnego udziału w życiu społecznym. Większość z tych osób znajduje się w tej grupie przez wrodzone wady, choroby czy w wyniku tragicznych zdarzeń losowych. Druga grupa to grupa czynników subiektywnych, do której należą przyczyny zależne od jednostki. Zaliczamy do niej postawy i cechy charakteru osób dotkniętych przez ubóstwo. W ich skład wchodzi lenistwo, odmienny system wartości od powszechnie obowiązującego w danej społeczności, brak zasad, niechęć do pracy, a także do nauki, nieuczciwość, niezaradność i niegospodarność (Kowalak, 2002, s. 29). Grupa trzecia to przyczyny obiektywno-strukturalne – niezależne od woli jednostki czy grupy. Zalicza się do niej pomoc udzielaną przez państwo, gdyż przez świadczenia socjalne lub inne działania społeczeństwo może utracić motywację do pracy i kształcenia się (Koral, 2006, s. 245).

Na podstawie badań przeprowadzonych przez Pereira da Costę i Diasa (2015) w państwach Unii Europejskiej wynika, że postrzeganie głównej przyczyny ubóstwa jest silnie związane z poziomem rozwoju danego kraju. W krajach najbardziej rozwiniętych uważa się, że ubóstwo ma charakter indywidualny i nieunikniony, natomiast w krajach najslabiej rozwiniętych za przyczynę ubóstwa uznaje się niesprawiedliwość społeczną.

Zjawiskiem ubóstwa zainteresowanych jest wiele dyscyplin naukowych. Jednak w głównej mierze zjawiskiem tym zajmuje się polityka społeczna i ekonomia. Ubóstwo jest traktowane przez politykę społeczną jako kwestia, którą ma zająć się państwo. Natomiast w ekonomii dokonuje się analiz sposobów radzenia sobie z rzadkością zasobów niezbędnych do życia.

By móc analizować i rozpatrywać poziom ubóstwa poszczególnych państw stosuje się różnorodne mierniki. Najpowszechniejszym miernikiem jest stopa ubóstwa. Wskazuje ona procent społeczeństwa, który żyje poniżej tak zwanej linii minimalnych dochodów. Innym wskaźnikiem na podstawie, którego możemy analizować skalę problemu jest głębokość ubóstwa – pokazuje położenie ubogich względem linii ubóstwa. Miernik trzeci to zasięg, który

jest wyznacznikiem przestrzennym występowania ubóstwa w danym społeczeństwie (Lustig, 2020, s. 325-326). Niektóre kraje za wyznaczniki ubóstwa przyjmują minimum socjalne oraz minimum egzystencjalne. Wartość obu jest ustalana na podstawie koszyka dóbr, który określony jest wartościowo i ilościowo w nawiązaniu do norm danych potrzeb. Minimum socjalne odnosi się do kosztów, które są bezpośrednio związane z utrzymaniem gospodarstwa oraz zawiera wydatki na podstawowe potrzeby bytowe. W skład koszyka minimum socjalnego wchodzi dobra, które mają służyć do zaspokojenia potrzeb, takich jak żywność, odzież, mieszkanie, higiena, a także ułatwienia służące wykonywaniu pracy, takie jak transport. Do tego koszyka należą również wydatki na oświatę, wychowanie dzieci, uczestnictwo w kulturze. Minimum egzystencjalne znacznie odbiega od minimum socjalnego, gdyż stanowi dolne kryterium ubóstwa. W skład koszyka wchodzi wydatki przeznaczone na artykuły żywnościowe oraz mieszkanie (Kumor, 2011, s. 106).

W Strategii Europa 2020, która ma na celu ograniczenia ubóstwa i wykluczenia społecznego, użyty został nowy sumaryczny wskaźnik: „Ludność zagrożona ubóstwem i wykluczeniem społecznym” (*people at risk of poverty or social exclusion*). Miernik ten składa się z trzech wskaźników:

1. stopa ryzyka zagrożenia ubóstwem po społecznych transferach (*at-risk poverty rate after social transfers - ARPR*),
2. wskaźnik deprivacji materialnej (*severely materially deprived people*),
3. wskaźnik niskiego wykorzystania zasobów pracy (*people living in households with very low work intensity*) (Sulmicka, 2013, s. 144).

Gdy dana osoba spełnia więcej niż jedno z przyjętych kryteriów (dochodowe, deprivacji materialnej, niewykorzystania pracy), jest liczona raz. Stopa ryzyka zagrożenia ubóstwem to podstawowy miernik ubóstwa w UE. Według Eurostat za zagrożone ubóstwem osoby uważa się te, które żyją w gospodarstwach domowych, w których dyspozycyjny dochód ekwiwalentny jest niższy od granicy zagrożenia ubóstwem ustalonej na poziomie 60% mediany dyspozycyjnego ekwiwalentnego dochodu w danym kraju (Eurostat, 2018). W mierniku deprivacji materialnej za „dotknięte poważną deprivacją materialną” przyjęto osoby, które nie mogą pozwolić sobie na zaspokojenie co najmniej 4 z 9 potrzeb/dóbr/urządzeń uznanych we współczesnych warunkach europejskich za podstawowe. Należą do nich między innymi: ogrzewanie mieszkania, pralka, samochód czy telefon (Eurostat, 2019). Ostatni miernik dotyczy niskiego wykorzystania zasobów pracy i obejmuje on osoby w wieku 0-59 lat żyjące w gospodarstwach domowych o bardzo niskiej intensywności wykorzystania pracy, czyli gospodarstwach, w których w minionym roku dorośli pracowali w wymiarze mniejszym niż 20% ich całkowitego potencjału pracy (Eurostat, 2019).

Powyższy miernik opisuje również problem wykluczenia społecznego. Wykluczenie jest sytuacją, w której osoba nie może normalnie uczestniczyć w działaniach obywateli tego społeczeństwa. Jest to zjawisko wielowymiarowe – oznacza niemożność uczestnictwa w życiu gospodarczym, politycznym i kulturowym. Wyznacznikiem wykluczenia społecznego jest również brak dostępu do zasobów, dóbr i instytucji czy ograniczenie praw (Czaja, Suzańska, 2010, s.11).

Problem ubóstwa w Polsce i w Unii Europejskiej

Analiza kwestii ubóstwa w Polsce i Unii Europejskiej przeprowadzona została z wykorzystaniem wskaźnika zagrożenia ubóstwem i wykluczeniem społecznym. Analiza została przeprowadzona na podstawie danych opublikowanych przez Eurostat, a jej celem była ocena występowania ubóstwa w Polsce oraz Unii na przestrzeni lat. Dane procentowe z lat 2015-2018 zostały zawarte w poniższej tabeli. Zestawienie tych okresów pozwoliło na ocenę stopnia oraz dynamiki zmian badanych zjawisk.

Tabela 1. Wskaźnik zagrożenia ubóstwem i wykluczeniem społecznym w Polsce i państwach Unii Europejskiej w latach 2015-2018 w procentach

Rok	2015	2016	2017	2018
Kraj				
Unia Europejska - 28 państw (2013-2020)	23,8	23,5	22,4	21,8
Belgia	21,1	20,9	20,6	20
Bułgaria	41,3	40,4	38,9	32,8
Czechy	14	13,3	12,2	12,2
Dania	17,7	16,8	17,2	17
Niemcy	20	19,7	19	18,7
Estonia	24,2	24,4	23,4	24,4
Irlandia	26,2	24,4	22,7	21,1
Grecja	35,7	35,6	34,8	31,8
Hiszpania	28,6	27,9	26,6	26,1
Francja	17,7	18,2	17	17,4
Chorwacja	29,1	27,9	26,4	24,8
Włochy	28,7	30	28,9	27,3
Cypr	28,9	27,7	25,2	23,9
Łotwa	30,9	28,5	28,2	28,4
Litwa	29,3	30,1	29,6	28,3
Luksemburg	18,5	19,8	21,5	21,9
Węgry	28,2	26,3	25,6	19,6
Malta	23	20,3	19,3	19
Holandia	16,4	16,7	17	16,7
Austria	18,3	18	18,1	17,5
Polska	23,4	21,9	19,5	18,9
Portugalia	26,6	25,1	23,3	21,6

Rumunia	37,4	38,8	35,7	32,5
Słowenia	19,2	18,4	17,1	16,2
Słowacja	18,4	18,1	16,3	16,3
Finlandia	16,8	16,6	15,7	16,5
Szwecja	18,6	18,3	17,7	18
Wielka Brytania	23,5	22,2	22	23,1

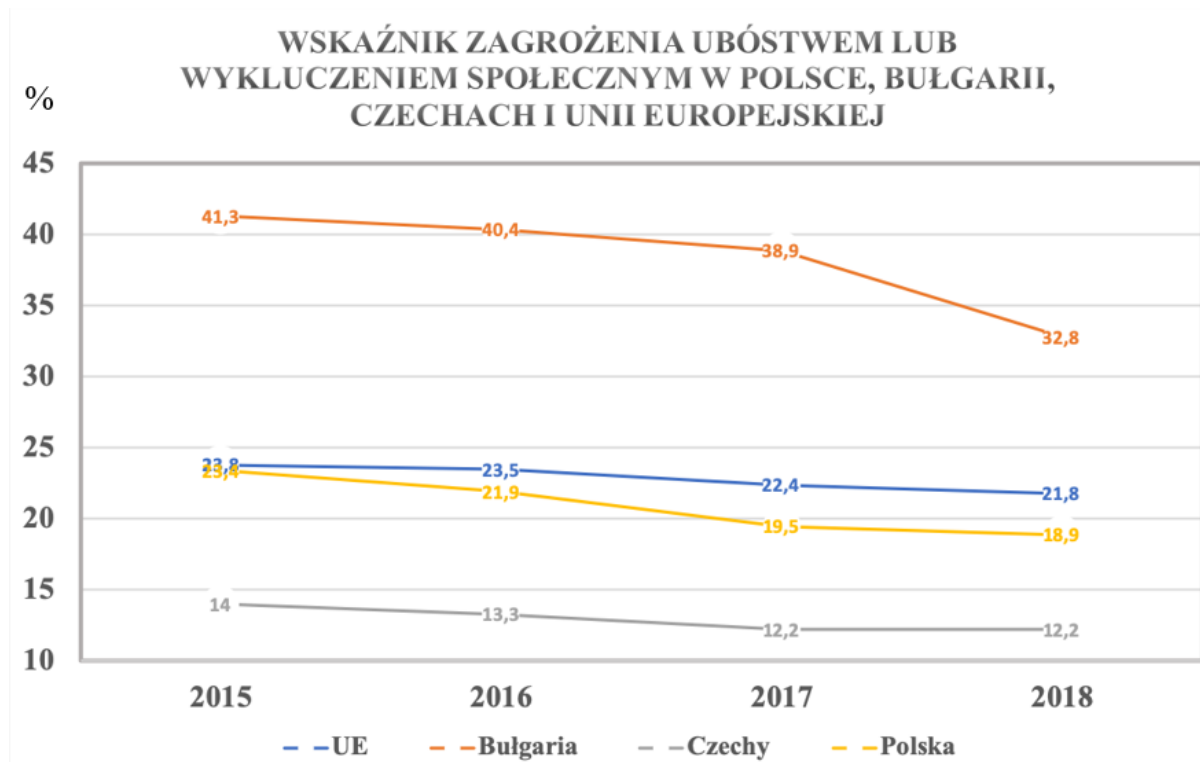
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Eurostat

W Polsce zjawisko ubóstwa i wykluczenia społecznego w 2018 roku objęło 6,98 mln osób, co w przeliczeniu stanowi 18,9% całego społeczeństwa. W porównaniu do lat poprzednich sytuacja w Polsce z roku na rok poprawia się – wartość wskaźnika spadała. Na przestrzeni 4 lat wskaźnik ubóstwa w Polsce spadł o 4,5%, co zmieniło liczbę osób borykających się z tym problem z 8,76 mln do 6,98 mln. Analizując spadek wartości wskaźnika widać korzystną zmianę, należy jednak pamiętać, że mimo zauważalnej poprawy odbiegamy od liderów walki z ubóstwem, takich jak Czechy, Finlandia czy Dania. W tych państwach wskaźnik ubóstwa i wykluczenia społecznego oscyluje pomiędzy 12,2-17% populacji wymienionych krajów.

Najwyższe wartości wskaźnika zagrożenia ubóstwem i wykluczeniem społecznym w analizowanych latach odnotowano w Bułgarii, Grecji i Rumunii. W 2018 roku wskaźniki tych krajów oscylowały w granicach 31,8-32,8% całej populacji. Obserwując dane w krajach z najwyższymi wynikami widać znaczną poprawę w okresie 2015-2018. Największa zmiana miała miejsce w Bułgarii, gdzie nastąpił spadek o ponad 8% w ciągu badanego okresu. Wnioskując po wartości wskaźników uzyskanych przez wymienione państwa obecna sytuacja dalej jest bardzo poważna i wymaga dużych nakładów oraz zastosowania nowych rozwiązań, by poprawić sytuację życiową znacznej części społeczeństwa.

Aby lepiej zobrazować różnice w poszczególnych krajach Unii Europejskiej na poniższym wykresie (rys.1) przedstawione zostały wartości analizowanego wskaźnika dla Polski, Bułgarii, Czech i średniej UE. Im wyższe wartości, tym ryzyko zagrożenia ubóstwem lub wykluczeniem społecznym wyższe. Na wykresie widać ogromną różnicę pomiędzy Bułgarią a Czechami. Analiza wartości przedstawionych w tabeli, które zostały osiągnięte przez te państwa, pozwala dostrzec jak duża dysproporcja dzieli państwo, które jest liderem walki z ubóstwem oraz kraj, który osiągnął najgorszy wynik w Europie. Wartości wskaźnika odnoszące się do Polski przewyższają średnią unijną, na podstawie czego można wyciągnąć wnioski o dobrej sytuacji Polski na tle innych państw UE. Ponadto warto dodać, że w każdym z państw warunki życia na przestrzeni lat uległy poprawie, co za tym idzie coraz większa część społeczeństwa posiada wystarczające środki do zaspokajania potrzeb na pożądanym poziomie.

Rysunek 1. Wskaźnik zagrożenia ubóstwem lub wykluczeniem społecznym w Polsce, Bułgarii, Czechach i Unii Europejskiej w latach 2015-2018 w procentach

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Eurostat

W odniesieniu do zebranych danych warto przeanalizować również zagrożenie ubóstwem w odniesieniu do całej wspólnoty Unii Europejskiej. W 2015 roku problem objął 119,08 mld osób, co stanowi 23,8% mieszkańców Unii. Z roku na rok następował spadek liczby osób zagrożonych ubóstwem i wykluczeniem społecznym. W 2018 roku wartość wskaźnika wyniosła 21,8% populacji. Na podstawie tego wynika, że aż 109,87 mln mieszkańców Unii zmaga się z problemem ubóstwa. Mimo, że współczynnik zagrożenia ubóstwem i wykluczeniem społecznym spada nie oznacza to, że nie należy szukać nowych sposobów walki z tymi zagrożeniami, które będą w stanie przynieść lepsze efekty.

Sposoby walki z ubóstwem oraz ich efektywność

W Polsce walka z ubóstwem jest priorytetowym zadaniem, co potwierdzają strategiczne projekty polityki społecznej. Przykładem takich strategii jest Strategia Rozwoju Kraju 2020, wszelkie projekty dotyczące rozwoju kapitału ludzkiego, Krajowy Program Przeciwdziałaniu Ubóstwu i Wykluczeniu Społecznemu 2020 czy Krajowy Program Rozwoju Ekonomii Społecznej. Ich celem jest tworzenie dla ludzi zagrożonych ubóstwem i wykluczeniem szans, a także zasobów, które mają być wykorzystane do uczestniczenia w życiu ekonomicznym, społecznym i kulturalnym.

W wyżej wymienionych strategiach podkreśla się konieczność wsparcia rodzin przez świadczenia społeczne (np. Program Rodzina 500+, zasiłek pielęgnacyjny, świadczenie pielęgnacyjne, specjalny zasiłek opiekuńczy), czy działania mające na celu wyrównanie szans rozwojowych oraz przeciwdziałanie zaniedbaniom następujących w wyniku deficytów gospodarstw domowych (np. Dobry Start, Maluch+). Z ubóstwem boryka się także znaczna część osób niepełnosprawnych, więc w powyższych strategiach zostały zawarte takie działania jak: przygotowanie infrastruktury dla niepełnosprawnych, stworzenie możliwości komunikacji z otoczeniem oraz szansa na uczestnictwo w życiu społecznym. Szczególną uwagę zwraca się także na osoby starsze, którym pomaga się poprzez zwiększenie dostępu do świadczeń zdrowotnych, a także aktywizację osób starszych na rynku pracy.

W programie Strategii Rozwoju Kraju 2020 na lata 2016-2020 stworzonym przez Ministerstwo Rozwoju Regionalnego przewidziano następujące działania, które mają zapobiegać ubóstwu (Strategia Rozwoju Kraju 2020, s. 148):

- zmiany świadczeń społecznych,
- większa dostępność form pomocy dla uczniów,
- poprawa jakości form opieki nad dziećmi,
- infrastruktura pozwalająca niepełnosprawnym na uczestnictwo w przestrzeni publicznej,
- zmodernizowane programy szkolne włączające osoby niepełnosprawne,
- rozwój budownictwa socjalnego,
- stworzenie systemu opieki nad osobami starszymi i niesamodzielnymi,
- rozwój i promowanie aktywności zawodowej oraz społecznej osób starszych.

Warto również wspomnieć o ustawie dotyczącej pomocy państwa w wychowaniu dzieci, czyli programie 500 Plus, którego celem jest poprawa sytuacji demograficznej, nie mniej jednak również może mieć korzystny wpływ na poziom ubóstwa w społeczeństwie. Świadczenia społeczne mogą wpłynąć na utratę motywacji do pracy, w wyniku czego może zwiększać się problem bezrobocia.

Walka z ubóstwem ma duże znaczenie dla obywateli Unii Europejskiej. Zwalczanie ubóstwa zostało zawarte w strategii „Europa 2020” przyjętej w 2010 r. Jej głównymi celami był obszar zatrudnienia, innowacji, zmian klimatu, edukacji i ubóstwa. W obszarze ubóstwa wyznaczono za cel zmniejszenie liczby osób borykających się z ubóstwem. Założono spadek liczby osób żyjących poniżej progu ubóstwa o 25% w porównaniu do roku 2008, co wyniosło ponad 20 milionów osób (Kawiorska, Witoń, 2017, s. 148). Komisja Europejska uważa ubóstwo za kwestie aktualną w obecnym czasie, dlatego wprowadziła wiele działań zwalczających ten problem. Uruchomiono europejską platformę współpracy w zakresie walki z ubóstwem i wykluczeniem społecznym, stworzono wniosek dotyczący wzmocnienia wymiaru społecznego Unii (jego kluczowym wezwaniem było uwzględnienie wskaźników, które dotyczą ubóstwa i bezdomności), czy opracowano europejski filar praw socjalnych (Kennedy, 2019).

Instrumentem, który głównie zajmuje się finansowaniem działań zwalczających ubóstwo jest Europejski Fundusz Społeczny. EFS udostępnia środki Unii Europejskiej na

współfinansowanie czynności zwalczających dyskryminację i ubóstwo, a także na pomoc osobom szukającym zatrudnienia na rynku pracy. Programem Unii na rzecz zatrudnienia i innowacji społecznych kieruje Komisja Europejska. Jest on dużym wsparciem pomagającym zmodernizować politykę społeczną i politykę zatrudnienia. Gwarantuje finansowanie na cele związane z zapewnieniem odpowiedniej ochrony socjalnej, zachęceniem do trwałego zatrudnienia, jak i zwalczaniem wykluczenia, dyskryminacji i ubóstwa. W 2014 roku Parlament wraz z Radą przyjęły rozporządzenie w sprawie Europejskiego Funduszu Pomocy Najbardziej Potrzebującym (FEAD). Fundusz ma zapewniać wsparcie działań państw członkowskich, które polegają na udzielaniu pomocy materialnej osobom najbardziej potrzebującym. W maju 2018 roku Komisja Europejska opublikowała wniosek dotyczący EFS+ (na lata 2021-2027) z budżetem równym 101,2 mld euro. EFS+ scali Europejski Fundusz Społeczny, Europejski Fundusz Pomocy Najbardziej Potrzebującym, Program Unii Europejskiej na rzecz zatrudnienia i innowacji społecznych (EaSI), Inicjatywę na rzecz zatrudnienia ludzi młodych i program działań w dziedzinie zdrowia. Środki finansowe będą przeznaczone na działania wszystkich połączonych funduszy i programów, a finansowanie unijne będzie bardziej skoordynowane i spójne.

Przedstawiona w opracowaniu analiza wskaźnika zagrożenia ubóstwem w Polsce i krajach Unii Europejskiej potwierdza występowanie znacznych dysproporcji między gospodarkami krajów członkowskich. Państwa słabiej rozwinięte gospodarczo są bardziej zagrożone, czego przykładem jest Bułgaria czy Rumunia, natomiast państwa rozwinięte osiągnęły zdecydowanie lepszy wynik w powyższym zestawieniu państw. Warto zwrócić uwagę na znaczną poprawę w państwach słabiej rozwiniętych w badanym okresie. W bardziej rozwiniętych krajach również mamy do czynienia ze zmniejszeniem liczby osób, które zmagają się z ubóstwem, jednak nie jest to zmiana tak znaczna, jak na przykład w Bułgarii. Wyżej wymienione sposoby walki wpłynęły na poprawę sytuacji osób zagrożonych ubóstwem. Działania Unii Europejskiej w znacznym stopniu ukierunkowane są na działanie w obszarze państw znajdujących się w najgorszej sytuacji, co potwierdza wynik analizy dotyczący istotnej zmiany w najbardziej narażonych na ubóstwo krajach.

Nadrzędnym celem strategii „Europa 2020” jest zmniejszenie osób ubogich o 20 mln, jednak to, w jakim celu zostanie on osiągnięty zależy od programów państw członkowskich. Na podstawie danych Eurostat wynika, że liczba osób w latach 2008-2018 zmniejszyła się o 7,15 mln, co oznacza, że osiągnięcie tego celu jest mało prawdopodobne. W Polsce odsetek osób mierzących się z ubóstwem ma tendencję spadkową, przez co możemy stwierdzić, że wcześniej wspomniane działania krajowe przynoszą pozytywny efekt. Mimo poprawy sytuacji można stwierdzić, że nie wszystkie formy działań wspomagają walkę z ubóstwem. Przykładem takich działań jest zwiększanie świadczeń socjalnych, które mają negatywny wpływ na motywację do pracy, a w przeprowadzonych badaniach stwierdzono, że zatrudnienie ma dużą rolę w zapobieganiu ubóstwu (Blundell, 2001, s. 189). Warto również podkreślić, że walka z ubóstwem powinna mieć charakter długofalowy. Z tej przyczyny przed wprowadzeniem w życie wybranych instrumentów warto przeprowadzić badania dotyczące spodziewanych efektów.

Podsumowanie

Ubóstwo to problem powszechny i dostrzega się go w krajach o różnym poziomie rozwoju. Pomimo wysokiego poziomu życia mieszkańców państw europejskich, wciąż duża część społeczeństwa jest dotknięta przez problem biedy. Podsumowując powyższe rozważania należy zauważyć, że wyniki działań związanych ze zwalczaniem ubóstwa są zróżnicowane – w niektórych państwach zaobserwowano znaczną poprawę sytuacji, a w innych odsetek osób zagrożonych ubóstwem zmniejszył się minimalnie. Mimo poprawy sytuacji wielu osób i tendencji spadkowej, wciąż wskaźniki naszego kraju znacznie odbiegają od liderów walki z ubóstwem. W Unii Europejskiej istnieje duża dysproporcja pomiędzy państwami efektywnie radzącymi sobie w walce z ubóstwem, a państwami z niepokojąco dużym odsetkiem osób ubogich. Polska znajduje się poniżej średniej unijnej, wobec tego można ocenić sytuację naszego kraju jako dobrą w porównaniu do innych państw członkowskich. Przewaga Polski nie jest jednak znaczna, gdyż ubóstwem dotkniętych jest blisko 7 mln osób. Z tej przyczyny warto skupić się nad analizą wdrażanych działań i dopasować je lepiej do obecnie panującej sytuacji. Działania państw członkowskich również powinny zostać udoskonalone, ponieważ pomimo spadku ubóstwa odsetek osób zagrożonych ubóstwem jest wyższy niż założenia zawarte w strategii Europa 2020.

Nie istnieje jeden uniwersalny sposób walki z ubóstwem i wykluczeniem. Problem ubóstwa jest wciąż aktualny, co potwierdza przyznanie Nagrody Nobla z nauk ekonomicznych w 2019 roku trójce badaczy zajmującym się obszarem ubóstwa i jego łagodzenia. Walka z ubóstwem i wykluczeniem jest priorytetem polityki społecznej, a zwiększenie świadomości ludzi oraz zainspirowanie obywateli Europy do angażowania się w walkę z nim przyniesie pozytywne efekty dla całej populacji. Jest to niewątpliwie zjawisko, które ma destruktywny wpływ nie tylko na jednostki, ma również ogromne znaczenie dla całego społeczeństwa.

Literatura

- Balicki J. (1998), *Strategia walki z ubóstwem w krajach rozwijających się*, „Roczniki Naukowe Caritas”, Warszawa.
- Barr N. (1997), *Ekonomika społeczna*, Wrocław.
- Blundell R. (2001), *Welfare reform for low income workers*. Oxford Economic Papers, 53.
- Copeland P., Daly M. (2012), *Varieties of poverty reduction: Inserting the poverty and social exclusion target into Europe 2020*, Journal of European Social Policy, vol. 22, no. 3: 273–287.
- Council Decision of 19 December 1984 on specific Community action to combat poverty, 85/8/EEC, art. 1.
- Czaja A., Suzańska W. (2010). *Problemy wykluczenia społecznego- wybrane aspekty*, Wydawnictwo Św. Krzyża w Opolu, Opole.
- Czarnecki P. S. (2013), *Praca socjalna*, Difin SA, Warszawa.

- Kawiorska D., Witoń A. (2017), *Walka z ubóstwem i wykluczeniem społecznym w warunkach kryzysu – analiza empiryczna postępów państw członkowskich UE w realizacji strategii Europa 2020*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach, Katowice.
- Kaźmierczak-Kałużna I. (2012), *Ubóstwo jako problem społeczny. Kwestie terminologiczne i ustalenia empiryczne*, „Kultura i Społeczeństwo. Odmiany Nierówności”, nr 1.
- Koral J. (2006), *Ubóstwo współczesnego świata*, (w:) H. Skorowski, J. Koral, J. Gocko, *Świat u progu XXI wieku*, Warszawa–Tyczyn.
- Kowalak T. (2002), *Polityka społeczna. Wybrane zagadnienia*, Białystok.
- Lustig J. (2002), *Ubóstwo i jego pomiar, w: Polityka społeczna. Zarys wykładu wybranych problemów*, red. L. Frąckiewicz, Katowice.
- Marris R.W. (1988), *Social Problems*, The Dorsey Press, Chicago.
- Merton, R. K. (1976), *Introduction: The Sociology of Social Problems*, (w:) R. K. Merton, R. A. Nisbet (red.), *Contemporary Social Problems* (s. 3–43), NY: Harcourt Brace Jovanovich, Nowy Jork.
- Ministerstwo Rozwoju Regionalnego (2012), *Strategia Rozwoju Kraju 2020*, Warszawa.
- Nowak S. (2011), *Metodologia badań społecznych*, Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Pacholski M., Słaboń A. (2010). *Słownik pojęć socjologicznych*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego.
- Panek T. (2011), *Ubóstwo, wykluczenie społeczne i nierówności*, Warszawa, Oficyna Wydawnicza SGH w Warszawie.
- Pereira da Costa L., Dias J.G. (2015), *What do Europeans Believe to be the Causes of Poverty? A Multilevel Analysis of Heterogeneity Within and Between Countries*, “Social Indicators Research”, Vol. 122(1).
- Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 1304/2013 z dnia 17 grudnia 2013 r. w sprawie Europejskiego Funduszu Społecznego i uchylające rozporządzenie Rady (WE) nr 1081/2006 (Dz. U. UE 2013 nr 1304).
- Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 223/2014 z dnia 11 marca 2014 r. w sprawie Europejskiego Funduszu Pomocy Najbardziej Potrzebującym (Dz. U. UE 2014 nr 223).
- Słaboń A. (2001), *Problemy społeczne* (w:) *Słownik pojęć socjologicznych*, Pacholski M., Słaboń A. (red.). Wydawnictwo AE, Kraków.
- Sztumski J. (2010), *Wstęp do metod i technik badań społecznych*, Katowice: „Śląsk”.

Źródła internetowe

- Kałdon B., *Ubóstwo rodzin czynnikiem powstawania trudności w funkcjonowaniu szkolnym dzieci*, „Forum Pedagogiczne UKSW” 2011, nr 1, www.forumpedagogiczne.uksw.edu.pl (dostęp: 08.08.2020).
- GUS: *Spada skrajne ubóstwo w Polsce, Rzeczpospolita, Ekonomia, Gospodarka, Dane gospodarcze*, <http://www.rp.pl/Dane-gospodarcze/170929374-GUS-spada-skrajne-ubostwo-w-Polsce.html> (dostęp: 08.08.2020).
- Kumor I., *Ubóstwo – ujęcie teoretyczne*, bazhum.muzhp.pl (dostęp: 08.08.2020).
- Sulmicka M., *Mierzenie ubóstwa i wykluczenia społecznego* (s. 144), infona.pl (dostęp: 08.08.2020).
- Eurostat:
https://ec.europa.eu/eurostat/statisticsexplained/index.php?title=Income_poverty_statistics/pl&oldid=469043#Wska.C5.BAAnik_i_pr.C3.B3g_zagro.C5.BCenia_ub.C3.B3stwem (dostęp: 10.08.2020).
- https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Glossary:At-risk-of-poverty_rate (dostęp: 10.08.2020).

[https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/EU_statistics_on_income_and_living_conditions_\(EU-SILC\)_methodology_-_material_deprivation_by_dimension](https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/EU_statistics_on_income_and_living_conditions_(EU-SILC)_methodology_-_material_deprivation_by_dimension) (dostęp: 10.08.2020).

https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-datasets/product?code=sdg_01_40 (dostęp: 10.08.2020)

Kennedy A. (2019), *Walka z ubóstwem wykluczeniem społecznym i dyskryminacją*, <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/pl/sheet/60/walka-z-ubostwem-wykluczeniem-spoiecznym-i-dyskryminacja> (dostęp: 13.08.202).

Kamila Rakoczy

Percepcja społeczna osób niepełnosprawnych i metody jej zmiany

---

Streszczenie: Osoby niepełnosprawne funkcjonują w wielu sferach, doświadczając utrudnień i barier związanych nie tylko z dysfunkcją. Głównym utrudnieniem jest ich społeczny odbiór. Celami niniejszego opracowania są przedstawienie percepcji społecznej osób niepełnosprawnych na podstawie przeglądu literatury, wskazanie pracy zawodowej jako skutecznej metody jej poprawy oraz określenie trendu opisującego zmiany na rynku pracy osób niepełnosprawnych na przestrzeni ostatnich lat. Opracowanie ma charakter przeglądowy, uwzględniający literaturę przedmiotu oraz główne indeksy odnoszące się do aktywizacji zawodowej. Na podstawie przeprowadzonej analizy określono, że sytuacja osób niepełnosprawnych na rynku pracy ulega poprawie, a aktywizacja zawodowa bezpośrednio wpływa na aktywizację społeczną, zmniejsza marginalizację i poprawia percepcję społeczną osób z ograniczoną sprawnością. W Polsce zatem postawy oraz odbiór osób niepełnosprawnych z roku na rok ulegają poprawie.

Słowa kluczowe: osoba niepełnosprawna; niepełnosprawność; stereotypy niepełnosprawności; aktywność zawodowa; percepcja społeczna; rynek pracy.

Wprowadzenie

Współcześnie niepełnosprawność coraz rzadziej rozumiana jest jako osobisty problem pojedynczego człowieka. Niepełnosprawni funkcjonują w wielu sferach, także w życiu publicznym. Niepełnosprawność traktowana jest dużo szerzej, również jako kwestia dotycząca wspólnoty ludzi, w których żyją i funkcjonują osoby niepełnosprawne. Nacisk kładziony jest na równość praw oraz aktywizację społeczną osób z ograniczoną sprawnością. Celami niniejszego opracowania są przedstawienie percepcji społecznej osób niepełnosprawnych na podstawie przeglądu literatury, wskazanie pracy zawodowej jako skutecznej metody jej poprawy oraz określenie trendu opisującego zmiany na rynku pracy osób niepełnosprawnych na przestrzeni ostatnich lat. Osoby z niepełną sprawnością doświadczają przede wszystkim różnych ograniczeń i utrudnień spowodowanych własną dysfunkcją. Dodatkowo zmuszone są przełamywać krzywdzące stereotypy społeczne każdego dnia. Ze względu na dysfunkcje i schorzenia dochodzi do wykluczenia społecznego, a osobom z ograniczoną sprawnością umożliwia się życie i funkcjonowanie tylko w wydzielonych architektonicznie strefach tj. instytucjach opieki zdrowotnej. W dzisiejszych czasach coraz częściej jednak bierze się pod uwagę osoby niepełnosprawne w konstruowaniu „normalnego” świata ludzi pełnosprawnych poprzez znoszenie barier architektonicznych oraz komunikacyjnych.

Główną przyczyną utrudnień i ograniczeń nie jest fakt ograniczenia sprawności, schorzenia czy dysfunkcji, a reakcja społeczeństwa na niepełnosprawność obejmująca negatywne postawy oraz tworzenie stereotypów (Marszałek, 2007). Aktywizacja społeczna osób niepełnosprawnych stanowi wyzwanie dla polityki społecznej. Skutecznym rozwiązaniem jest połączenie aktywizacji zawodowej ze społeczną. Pierwsza z wymienionych traktowana jest jako etap rehabilitacji, pozwala na niezależność finansową oraz odzyskanie wiary we własne możliwości, co jest kluczowym czynnikiem. Praca zawodowa prowadzi do udziału w życiu społecznym osób z ograniczoną sprawnością i zacierania granic pomiędzy niepełnosprawnymi,

a pozostałymi grupami społecznymi. Dzięki temu stereotypy mówiące o niepełnosprawnych jako nieproduktywnych członkach społeczeństwa czy osobach nieużytecznych społecznie przełamują się. Prowadzi to do kształtowania się zupełnie nowych postaw społecznych względem osób niepełnosprawnych oraz poprawie percepcji społecznej.

Niepełnosprawność i jej społeczny odbiór w XXI w.

Problematyka niepełnosprawności obecna jest od zarania dziejów. Kwestia ta rozwijała się na przestrzeni lat ze względu na wzrost poziomu wiedzy społeczeństwa, ewolucję wartości w nim dominujących czy zmieniające się czynniki społeczno-kulturowe, a także geograficzne. Pierwotnie niepełnosprawność oznaczała władanie „złych duchów” i „diabła”. Niepełnosprawne noworodki zabijano zapewniając sobie ochronę przed katastrofami (Borowska-Beszta, 2012, s. 18-20). Termin niepełnosprawność przyjęto po II wojnie światowej w Stanach Zjednoczonych, kolejno w Wielkiej Brytanii oraz pozostałych krajach Europy (Łaniecka, 2018). Obecnie nie jest możliwe wskazanie jednoznacznej definicji wyjaśniającej pojęcie niepełnosprawności ze względu na różne rodzaje i podłoża dysfunkcji. To sprawia, że wraz z postępem wiedzy, pierwotna definicja jest stale rozbudowywana poprzez uwzględnianie kolejnych kategorii. Współcześnie pod pojęciem kryje się wiele typów niepełnosprawności m.in. intelektualna, ruchowa, a także upośledzenie zmysłów.

Światowa organizacja zdrowia (WHO) określa niepełnosprawność jako ograniczenie sprawności koniecznej do prowadzenia normalnego życia w wyniku psychicznego lub fizycznego upośledzenia, a także trudności w przystosowaniu się do niego (Poliwczak, 2007, s. 13). Według Morcinek (2011, s. 15) osoba niepełnosprawna to jednostka, której stan społeczny lub fizyczny utrudnia, ogranicza lub uniemożliwia stale lub przez pewien okres pełnienie ról społecznych oraz zadań życiowych opierających się na przyjętych normach społecznych i prawnych. Niepełnosprawność może być rozumiana także jako bezpośredni skutek chorób i urazów, powodujący ograniczenia, deficyty oraz uszkodzenia, czyli odchylenia od biomedycznych norm funkcji organizmu (Brzezińska, Woźniak, Maj, 2007, s. 34). Unia Europejska z kolei definiuje osobę niepełnosprawną jako jednostkę, która w wyniku wady wrodzonej, urazu lub choroby nie jest w stanie wykonywać czynności odpowiadających swojemu wiekowi (Woźniak, 2008, s. 54). Bąba (2015, s. 29-30) sugeruje, że osoba niepełnosprawna to taka, która należy do jednej z 4 grup: niepełnosprawności fizycznej (schorzenia lub uszkodzenia narządu ruchu), niepełnosprawności sensorycznej (niewidomi, niesłyszący, upośledzenie narządów zmysłu), niepełnosprawności psychicznej (choroby lub upośledzenie psychiczne, zaburzenia osobowości lub świadomości) lub niepełnosprawności złożonej (przynależność do więcej niż jednej grupy). Wendell (2001) dzieli osoby niepełnosprawne na chore i zdrowe. Pierwsza grupa charakteryzuje się trwałymi dysfunkcjami, leczonymi ze względu na pogarszający się stan zdrowia, a nawet zagrożenie śmiercią.

Drugą grupę cechuje stabilność ograniczeń funkcjonalnych i warunków fizjologicznych. Osoby te nie wymagają i nie korzystają z pomocy medycznej częściej niż pozostali zdrowi ludzie, ponieważ uważają się za osoby pełnosprawne. Zgodnie z Rozporządzeniem Ministra Gospodarki, Pracy i Polityki Społecznej z dnia 15 lipca 2003 r. w sprawie orzekania o niepełnosprawności i stopniu niepełnosprawności wyodrębnić można

3 stopnie niepełnosprawności: lekki, umiarkowany oraz znaczny. W orzekaniu brane są pod uwagę kwestie możliwości poprawy stanu zdrowia, samodzielności, a także zdolność do podjęcia pracy w przypadku osób pełnoletnich. Dodatkowo orzeczenie zawiera maksymalnie 3 symbole wyjaśniające przyczynę niepełnosprawności. Każdy z 11 symboli opisuje schorzenia konkretnego układu wewnętrznego lub narządu zewnętrznego.

Ludzie niepełnosprawni żyją w każdej części świata, a jednak spycha się ich na margines społeczny uważając za nieatrakcyjną mniejszość społeczeństwa. Wpływ na to mają społeczne stereotypy i bariery odnoszące się do niepełnosprawności. W Polsce poprzez nauczanie Jana Pawła II Kościół Katolicki stara się kształtować pozytywny odbiór osób niepełnosprawnych (Śledzianowski, 2012, s. 53). Na wizerunek osoby z niepełną sprawnością składa się wiele czynników. Kluczowe są te związane z dysfunkcją (stopień, rodzaj, widoczność, skala, konsekwencje dla niepełnosprawnego) oraz te związane bezpośrednio z osobą niepełnosprawną (wiek, płeć, zawód, wykształcenie, czas utraty sprawności, zależność od innych). Ważnymi aspektami są także wpływ otoczenia oraz wiedza społeczeństwa na temat niepełnosprawności (Gorajewska, 2006, s. 27). W kwestii oferowania pomocy przez osoby pełnosprawne i indywidualnych kontaktów najistotniejszy jest rodzaj niepełnosprawności, który implikuje dystans do osób niepełnosprawnych oraz jego zmiany w czasie (Ostrowska, 2015). Osoby z niepełną sprawnością nie są postrzegane jako obywatele mający jednakowe prawa w porównaniu do osób bez dysfunkcji. Często wykluczane są z życia społecznego ze względu na przekonanie o nieproduktywności. Są także zamykane w specjalnych ośrodkach i pozbawiane podstawowych praw tj. prawa do wolności, pracy, edukacji, aktywności społecznej i politycznej, które przysługują każdemu obywatelowi (Kirenko, 2007, s. 44). Na początku XXI w. media kreowały obraz niepełnosprawnego jako bezradnego, biernego, apatycznego i bardzo smutnego, przedstawiając niepełnosprawnych głównie w kontekście ich słabości. To z kolei wpływało na ich społeczny negatywny odbiór i powstawanie stereotypów.

W mediach, a szczególnie w telewizji, przedstawiane są materiały z udziałem niepełnosprawnych, pokazujące ich codzienną walkę z dysfunkcjami i barierami. Równocześnie wiąże się to z prośbą do obiorców o wpłacanie datków na protezę, nowy wózek, rehabilitację, usunięcie barier architektonicznych czy operację. Z jednej strony jest to skuteczny sposób pomocy i zbierania potrzebnej kwoty, ale z drugiej umacnia wizerunek niepełnosprawnego jako zależnego od dobrej woli innych ludzi. Nagłaśniane są także akcje organizowane dla i przez niepełnosprawnych. Popularnością cieszą się reportaże poruszające kontrowersyjne tematy dotyczące niepełnej sprawności w kontekście np. miłości i seksualności. Oglądalność przynoszą również programy prezentujące niepełnosprawnych z niezwykle rzadkimi dysfunkcjami, na które cierpi kilka osób na całym świecie. Wyżej wymienione materiały stawiają niepełnosprawność jako główną cechę danej osoby, a to uwypukla podział na „zdrowych” i „chorych”, co powoduje tworzenie grup społecznych. Skupianie uwagi dziennikarzy jedynie na chorobie tworzy obraz niepełnosprawnego żyjącego w szpitalach i sanatoriach, daleko poza zdrowym społeczeństwem, rzeczywistością i codziennością (Brzezińska i in., 2007, s. 133-136). Zdarza się również przedstawianie niepełnosprawnych jako silnych duchem bohaterów, dzielnie pokonujących trudy życia codziennego. Udowadniają, że można odnieść sukces pomimo ograniczonej sprawności, radząc sobie z wszystkimi przeciwnościami. Powinni wzbudzać podziw i być motywacją. Z jednej strony taka forma

inspiruje, z drugiej jednak wzbudza zazdrość. Jej następstwem jest zwiększenie dystansu i utrwalenie szkodliwych stereotypów. Bohaterem jest osoba, która onieśmiela, powodując jednocześnie lęk przed zbliżaniem się do niej i w efekcie wykluczenie społeczne. W mediach przeważa kreowanie niepełnosprawnych jako biednych, nieszczęśliwych, bez pracy i pieniędzy. Brakuje programów, w których zachowana byłaby proporcja między unikaniem mówienia o niepełnosprawności a czynieniem z niej sensacji (Brzezińska i in., 2007, s. 139-140).

Postrzeganie niepełnosprawnego jako „innego” ze względu na wygląd zewnętrzny stawia go na niższej pozycji od początku relacji. Osoba niepełnosprawna jest wówczas klasyfikowana jako odchylona od normy, gorsza poprzez inny wygląd fizyczny. Atrakcyjność, siła, zdrowie, sprawność fizyczna, wysoka inteligencja oraz sukces są pożądane w społeczeństwie. W odbiorze danej osoby kluczowa jest ocena cech zewnętrznych tj. postawa, gesty, ubiór i cechy zewnętrzne, które świadczą o odpychaniu lub przyciąganiu jednostki. Podczas kontaktu z osobą niepełnosprawną, na pierwszym planie zauważalne są braki fizyczne w cechach wynikających ze stereotypu społecznego. W zależności od wielkości dysfunkcji może to wywoływać przykre odczucia, a w konsekwencji izolację i unikanie kolejnych spotkań. Przeszkodą w tej sytuacji jest wygląd fizyczny i przekonanie o utracie wartości idealnego wizerunku niepełnosprawnego cenionego przez społeczeństwo. Wywołuje to napięcie emocjonalne, a to w konsekwencji powoduje postrzeganie danej osoby z niepełną sprawnością jako mniej wartościowej. Negatywne emocje są podstawą do odtrącenia, a nawet awersji do współtworzenia jednolitego społeczeństwa. Niepełnosprawność utożsamiana jest z tragedią, niepowodzeniem, brakiem nadziei i bezsensu życia. Ludzie zdecydowanie bardziej przyzwyczajeni są do poznawania osób podobnych do siebie, z którymi mogą łączyć pasje. Spotkanie z osobą niepełnosprawną budzi lęk, uwypukla ograniczenia, a także przypomina o kruchości życia. Wywołuje także uczucie żalu, bólu, bezsilności, a to z kolei przekłada się na nieumiejętność zachowania w konfrontacji między osobą niepełną i pełnosprawną wywołując litość, niezdrowe zaciekawienie czy brak zrozumienia (Skura, 2016, s. 32-35). Bardzo często osoba niepełnosprawna postrzegana jest jako czarny charakter (agresywna, złośliwa), przynosząca wstyd swoim bliskim, nieprzydatna i nieużyteczna społecznie, odrzucona, godna litości, utrudniająca życie innym, nieposiadająca prawa do realizacji własnych celów i marzeń (Chodkowska, 2010).

Stereotypy uwypuklające cechy krzywdzące, niezgodne z rzeczywistością wpływają na kształtowanie swojego obrazu poprzez osoby z ograniczoną sprawnością. Przekłada się to na rezygnację z polepszenia sytuacji życiowej, ograniczenie aktywności, frustrację oraz koncentrowanie się na słabościach (Byra, 2010). Proces umacniania stereotypów rozpoczyna się w rodzinie poprzez izolowanie osób z ograniczoną sprawnością od kontaktów społecznych już w młodości. Osoby niepełnosprawne utożsamiane są częściej z negatywnymi cechami tj. lękliwość, słabość, niesamodzielność, kłótniowość niż z pozytywnymi (Magnuszewska-Otulak, 2009, s.83-84). Wyodrębnić można dwa przeciwstawne modele podejścia społeczeństwa do niepełnosprawnych: separacyjny i integracyjny. Pierwszy traktuje osoby z niepełną sprawnością jako odrębną grupę społeczną, realizując ich potrzeby w obrębie tej grupy i traktując ją jako podstawowy punkt odniesienia. Drugi z kolei jako grupę odniesienia zakłada osoby pełnosprawne, uwzględnia powiązania osób niepełnosprawnych

z funkcjonującymi instytucjami i grupami społecznymi, a także umożliwia osobom z ograniczoną sprawnością uczestnictwo w funkcjonowaniu i działalności pozostałych grup społecznych (Ostrowska, 1994, s. 22). Percepcja niepełnosprawności opiera się na jej widocznych cechach. Zdarza się również, że ograniczenie sprawności dotyczy schorzeń układów wewnętrznych. Wtedy wiele osób zastanawia się, dlaczego specjalne prawa przysługują osobie wyglądającej zdrowo (Gorajewska, 2006, s. 45). Niemniej jednak każde ograniczenie sprawności utrudnia funkcjonowanie, obniżając jakość życia. W dzisiejszych czasach przeważa negatywny odbiór osób z ograniczoną sprawnością poprzez wrogość, niechęć, brak pomocy, lekceważenie czy obojętność. Rzadziej spotykane są akceptacja i życzliwość (Skura, 2016, s. 39). Osoby niepełnosprawne muszą zatem poza walką z dysfunkcjami, każdego dnia mierzyć się także ze stereotypami i barierami prowadzącymi do ich wykluczenia z życia społecznego.

Praca jako metoda poprawy percepcji społecznej osób niepełnosprawnych

Wyżej opisane problemy i stereotypy są niejednokrotnie barierami w kontaktach osób niepełnosprawnych z pozostałą częścią społeczeństwa. Aktywizacja zawodowa i społeczna jest wyzwaniem dla instytucji wspierających osoby niepełnosprawne, państwa oraz współczesnych systemów edukacyjnych. Praca jest niezwykle istotnym czynnikiem w życiu osoby z niepełną sprawnością. Świadomość podjęcia pracy zawodowej, a co za tym idzie przynależności do części pracującej społeczeństwa, wpływa na wzrost poczucia wspólnoty osób z ograniczoną sprawnością z ludźmi pełnosprawnymi (Kukla, 2004). Poza zabezpieczeniem finansowym i zapewnieniem podstaw egzystencji, praca jest także formą integracji, zapewnia sukces w życiu osobistym i pozwala na odzyskanie wiary w siebie osób niepełnosprawnych (Politaj, 2008). Praca jest przede wszystkim najlepszą metodą przywracania osób z ograniczoną sprawnością do w miarę normalnego życia, stanowiąc podstawową zasadę współczesnej rehabilitacji (Becker-Pestka, 2012). W związku ze znaczną oraz dynamiczną progresją rynku pracy, wielu pracowników zmagających się z chorobami przewlekłymi i różnorodnymi deficytami ma możliwość bycia aktywnym zawodowo, a to z kolei przekłada się na usamodzielnianie, a także szansę rozwijania dalszej ścieżki kariery (Otrębski, Różnowski, 2008, s. 7).

W niniejszym opracowaniu postawiono następującą hipotezę: z roku na rok zwiększa się aktywizacja zawodowa osób niepełnosprawnych, a to pozwala skutecznie poprawiać percepcję społeczną osób z ograniczoną sprawnością. Przeanalizowano sytuację osób niepełnosprawnych za pomocą stopy bezrobocia, współczynnika aktywności zawodowej oraz współczynnika zatrudnienia. Indeksy przedstawiają szczegółowo liczbę osób bezrobotnych w stosunku do osób aktywnych zawodowo, stosunek osób aktywnych zawodowo w liczbie ludności oraz stosunek osób pracujących do osób w wieku produkcyjnym i pozwalają na kompleksową ocenę i wskazanie trendu rozwoju rynku osób z ograniczoną sprawnością. Możliwość zatrudnienia i dalszego rozwoju kariery są dla osoby z niepełnosprawnością kluczowym celem i sensem życia, ponieważ umożliwia to poczucie niezależności finansowej, jak również społecznej. Osoby niepełnosprawne zwykle ponoszą większe koszty finansowe w porównaniu do osób pełnosprawnych, które bardzo często wynikają z ograniczenia

sprawności. Osoby z dysfunkcjami również traktują pracę jako możliwość „normalnego” funkcjonowania w społeczeństwie. Traktować to można jako pewien rodzaj włączenia się w stwarzanie i pomnażanie dóbr niezbędnych dla funkcjonowania społeczności, do której przynależą (Najmiec, 2007).

Niezliczone czynniki stawiające pracowników niepełnosprawnych w niekorzystnej sytuacji na rynku pracy w połączeniu z obniżonym poziomem szacunku, mogą wpłynąć na to, że pracownik uzna koszty zdecydowanie przewyższające korzyści wynikające z podjęcia pracy. Biorąc pod uwagę, że w społeczeństwie niepełnosprawność jest często jednoznaczna z niezdolnością do pracy, powinno się szukać rozwiązań łagodzących bariery uniemożliwiające osobom niepełnosprawnym udział w rynku pracy (Brooks, 2019). Wśród problemów i barier związanych z aktywizacją zawodową osób niepełnosprawnych należy wymienić: problemy związane ze stanem zdrowia, brak motywacji i bodźców do podjęcia zatrudnienia, niskie wynagrodzenia zniechęcające do pracy, deficyt miejsc pracy dla osób o wysokich i niskich kwalifikacjach, niesprzyjający osobom niepełnosprawnym klimat na rynku pracy – postawy pracodawców i współpracowników. Jako jedno z rozwiązań Brooks (2019) wskazuje udział pracowników w warsztatach szkoleniowych dotyczących niepełnosprawności. Szkolenia powinny obejmować zagadnienia związane z upośledzeniem umysłowym i emocjonalnym, prawo, politykę, procedury dostosowawcze i odpowiednią etykietę w pracy z niepełnosprawnymi współpracownikami. Promując świadomość niepełnosprawności w miejscu pracy, kooperacja osób z niepełną sprawnością i bez niej odbywać się będzie w bardziej komfortowej atmosferze, a tym samym zwiększy się poczucie szacunku wśród wszystkich pracowników.

Kolejnym rozwiązaniem jest tworzenie zakładów pracy chronionej oraz zakładów aktywności zawodowej. Są to miejsca przystosowane do zatrudniania osób ze znacznym stopniem niepełnosprawności, których głównym celem jest aktywizacja zawodowa osób niepełnosprawnych, a nie wypracowywanie zysku (Strojny, 2017). Dodatkowo miejsca te umożliwiają podjęcie zatrudnienia osobom z ograniczoną sprawnością, które na otwartym rynku nie miałyby tej szansy (Granosik, Nadolna, 2012). Praca zawodowa zapewnia ekonomiczną samodzielność. Dodatkowo przyczynia się do mobilizacji, nauki pokonywania powstałych trudności, przełamywania barier emocjonalnych oraz zwiększenia poczucia integracji ze społeczeństwem (Jaglarz, 2017). Praca jest zatem kluczem do pełnego uczestnictwa osób z ograniczoną sprawnością w życiu społecznym (Roszewska, 2012).

Analiza podstawowych wskaźników rynku pracy osób niepełnosprawnych

W Polsce aktywizacja zawodowa osób niepełnosprawnych oraz przewlekle chorych nie jest popularna, jednak ciągle się rozwija. W badaniach zauważono, że najczęstszym problemem dotyczącym osoby z ograniczoną sprawnością jest niska aktywność zawodowa, bo aż ponad 80% osób przewlekle chorych i osób z niepełnosprawnością jest bierna zawodowo, natomiast niespełna 20% niepełnosprawnych to osoby zawodowo aktywne. Przyczyną takiej sytuacji jest ograniczenie dostępności specjalistycznych form pomocy w podejmowaniu pracy, a także zarówno brak wykształcenia wymaganego na dane stanowisko jak i gorszy stan zdrowia. Powoduje to brak lub obniżenie podejmowania aktywności oraz prowadzi do bycia biernym

zarówno zawodowo jak i społecznie (Wolski, 2010, s. 10). Najistotniejszymi oczekiwaniami wobec pracy według młodych osób niepełnosprawnych wkraczających w środowisko pracownicze są m.in.: dobre kontakty ze współpracownikami oraz przyjazna atmosfera w pracy; szacunek ze strony przełożonego; bezpieczne warunki pracy; brak napięć związanych z wykonywaniem pracy, komunikacją pomiędzy współpracownikami i przełożonymi; regularnie wypłacane wynagrodzenie pozwalające na samodzielne utrzymanie się (Jaglarz, 2017). Można zatem stwierdzić, że kluczowe czynniki motywujące do podjęcia zatrudnienia osoby z ograniczoną sprawnością są zbieżne z oczekiwaniami pozostałej części społeczeństwa. W celu przeanalizowania sytuacji osób niepełnosprawnych na rynku pracy oraz wskazania trendu zmian w tabeli 1 przedstawiono szczegółowe wartości wybranych wskaźników w latach 2013, 2016, 2019.

Tabela 1. Wartości wskaźników opisujące rynek pracy osób niepełnosprawnych w latach 2013, 2016, 2019

	Stopa bezrobocia	Współczynnik aktywności zawodowej	Współczynnik zatrudnienia
2013	17,9%	27,3%	22,4%
2016	11,6%	26,8%	23,7%
2019	7,2%	28,8%	26,8%

Źródło: opracowanie własne na podstawie www.niepelnosprawni.gov.pl

Wszystkie z analizowanych indeksów wykazują pozytywną tendencję. Największą zmianę zanotowano w stopie bezrobocia, a różnica wynosi 10,7 p.p. między rokiem 2013 i 2019. Sukcesywnie spada zatem liczba bezrobotnych osób niepełnosprawnych. Współczynnik aktywności zawodowej wzrósł o 1,5 p.p., a zatem z roku na rok coraz więcej osób z ograniczoną sprawnością jest aktywnych zawodowo. Współczynnik zatrudnienia w 2019 r. wzrósł o 4.4 p.p. w odniesieniu do 2013 r. Wynika z tego, że jest coraz więcej pracujących osób z niepełną sprawnością w stosunku do wszystkich osób niepełnosprawnych w wieku produkcyjnym. Aktywizacja zawodowa niepełnosprawnych wykazuje się pozytywnym trendem. Podobną tendencję wskazuje Becker-Pestka (2012). Według tej autorki czynnikiem odpowiedzialnym za wzrost aktywności zawodowej osób niepełnosprawnych jest otrzymywanie przez pracodawców wsparcia w zatrudnianiu osób z ograniczoną sprawnością.

Na podstawie przeglądu literatury można wysunąć wniosek, że powinno się motywować osoby niepełnosprawne do podejmowania aktywności zawodowej poprzez wsparcie w poszukiwaniu odpowiedniego stanowiska i jego rozwoju, a także pomoc przy podnoszeniu kwalifikacji i kompetencji w zawodzie za pomocą oferowania dodatkowych kursów lub szkoleń. W wyniku przeprowadzonych badań w 2017 roku dotyczących potrzeb i satysfakcji zawodowej osób niepełnosprawnych 71% osób aktywnych zawodowo było usatysfakcjonowanych ze swojej sytuacji na rynku pracy. Brak gotowości, aby podjąć pracę deklarowało około 40% badanych, co związane jest z szeregiem ograniczeń, z którymi się zmagali, m. in. brakiem podjazdów do budynków. Niewielki odsetek osób badanych stanowiły osoby, które obawiały się utraty świadczeń finansowych. Świadomość o sytuacji, w której

świadczenie jest zawieszane z powodu piastowania stanowisk było ograniczone, ponieważ ponad połowa osób badanych nie miała wiedzy dotyczącej podstawowych możliwości utraty świadczenia przy aktywności zawodowej. Dlatego też niewiele ponad 10% badanych deklарowało, że odrzuciłoby otrzymaną ofertę pracy, a około 20% badanych miało potrzeby związane z aktywizacją zawodową (Sochańska-Kawiecka, Kołakowska-Seroczyńska, Zielińska, Makowska-Belta, Ziewiec, 2017, s. 13, 201). Dla porównania, w wyniku przeprowadzonych badań, w USA stwierdzono, że 39% populacji w wieku aktywności zawodowej choruje przewlekłe lub jest osobą niepełnosprawną, jednak tylko 15-20% to osoby pracujące (Beatty, McGonagle, 2016). Z badań przeprowadzonych przez Campolieti (2007) wynika, że osoby posiadające deficyt sprawności potrzebują dodatkowych bodźców, aby podjąć pracę m. in. zakwaterowanie, wspomaganie w pracy. Powyższe badania dowodzą również, że mężczyźni z niepełnosprawnością stosunkowo rzadziej rezygnowali z podjętej pracy niż kobiety posiadające taki sam deficyt.

Polityka rynku pracy, która obowiązuje w Stanach Zjednoczonych i w Kanadzie dotycząca osób niepełnosprawnych, ma na celu wspomaganie i eliminowanie barier zarówno psychospołecznych jak i fizycznych oraz finansowych na danych stanowiskach (Campolieti, 2007). Ogólnie rzecz biorąc, osoby niepełnosprawne zgłaszały niższy poziom satysfakcji z pracy niż ich pełnosprawni znajomi (Jones, Mavromaras, Sloane, Wei, 2014; Pagan, Malo, 2009). Badania przeprowadzono głównie w krajach wysoko rozwiniętych, takich jak Kanada, Australia i Niemcy. Z tego wynika, że aktywizacja zawodowa osób niepełnosprawnych jest wyzwaniem w skali globalnej, która dotyka kraje o różnym poziomie rozwoju. Pomimo utrzymywania się pozytywnej tendencji w Polsce na przestrzeni analizowanych lat potrzeba jeszcze wiele reform, wysiłków oraz transformacji, aby włączyć osoby niepełnosprawne do życia społecznego i umożliwić im swobodną aktywizację zawodową na poziomie porównywalnym do pozostałej części populacji. Zmiany konieczne są nie tylko w zakresie redukcji różnorodnych barier tj. architektoniczne, komunikacyjne czy techniczne, ale przede wszystkim w aspektach psychospołecznych.

Konkluzje

Głównym ograniczeniem i barierą osób niepełnosprawnych nie jest dysfunkcja sama w sobie, ale społeczny odbiór niepełnosprawności. W dzisiejszych czasach prezentowanie negatywnych postaw wobec osób z ograniczoną sprawnością opierających się na uprzedzeniach i stereotypach jest godne potępienia. Od społeczeństwa oczekuje się akceptacji, tolerancji, wspierania i zrozumienia osób słabszych. Znaczna część społeczeństwa stara się dostosować do tych oczekiwań, prezentując swojemu otoczeniu zachowania uznające równość praw wszystkich ludzi niezależnie od stanu fizycznego i cech osobowych. W rzeczywistości wewnętrzne postawy oraz stosunek wobec osób niepełnosprawnych są przeciwne tj. niechęć, awersja czy lęk. Negatywne postawy prezentowane są w większości poprzez osoby, które nie mają doświadczenia w bezpośrednich kontaktach z osobami z niepełną sprawnością (Marszałek, 2007). W przypadku osób z ograniczoną sprawnością praca może być traktowana jako kolejny etap rehabilitacji, dlatego też jest istotnym czynnikiem w ich życiu. Wpływa na poprawę kontaktów społecznych, zapewnia poczucie własnej wartości, pozwala na poprawę

sytuacji finansowej oraz redukuje ograniczenia związane z dysfunkcjami (Czerwiak, Trela, 2015).

Aktywność zawodowa osób niepełnosprawnych przekłada się na ich dowartościowanie, a także nadaje sens ich życiu (Wołosiuk, 2012). W wyniku analizy ustalono, że z roku na rok coraz więcej osób niepełnosprawnych jest aktywnych zawodowo. Pozwala to na większą integrację społeczną i zawodową oraz zapobiega marginalizacji, wykluczeniu społecznemu czy izolacji osób niepełnosprawnych. Podjęcie zatrudnienia jest zatem korzystne dla osoby z niepełną sprawnością, jak również dla całego społeczeństwa (Becker-Pestka, 2012). Podczas integracji osób niepełnosprawnych i pełnosprawnych dochodzi do konfrontacji stereotypów z rzeczywistością. Krzywdzące twierdzenia są obalane, percepcja społeczna osób z ograniczoną sprawnością ulega poprawie, a to przekłada się na równe traktowanie. Nie dochodzi do wykluczania społecznego osób niepełnosprawnych, które nie stanowią już odrębnej grupy społecznej. Zatem można stwierdzić, że aktywizacja zawodowa osób z ograniczoną sprawnością bezpośrednio wiąże się z aktywizacją społeczną i jest odpowiednim rozwiązaniem zmniejszającym marginalizację i poprawiającym percepcję społeczną. Pozwala to na przełamywanie stereotypów oraz znaczną redukcję skali negatywnych postaw względem osób z ograniczoną sprawnością poprzez systematyczne poszerzanie wiedzy w temacie funkcjonowania osób niepełnosprawnych. Kluczowe jest kształtowanie się świadomości ludzi pełnosprawnych o identycznej strukturze potrzeb, pragnień i dążeń osób z niepełną sprawnością pomimo fizycznej dysfunkcji. Można zatem wysunąć wniosek, że praca zawodowa jest skuteczną metodą poprawy percepcji osób niepełnosprawnych.

W Polsce na przestrzeni ostatnich lat aktywność zawodowa osób z ograniczoną sprawnością wykazuje pozytywny trend, czyli społeczny odbiór osób z niepełną sprawnością ulega znacznej poprawie, a granice pomiędzy niepełnosprawnymi, a pozostałym społeczeństwem się zacierają. Powyższa analiza potwierdza postawioną hipotezę. Na podstawie przeglądu literatury zaleca się kontynuowanie pracy badawczej nad rozwijaniem koncepcji poprawy percepcji społecznej osób niepełnosprawnych poprzez aktywizację zawodową oraz nad innymi skutecznymi jej sposobami.

Literatura

- Bąba, W. (2015). *Analiza i ocena polskiego systemu zatrudnienia osób z niepełnosprawnościami*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie.
- Beatty, J., McGonale A. (2016). Coaching employees with chronic illness: Supporting professional identities through biographical work. *International Journal of Evidence Based Coaching and Mentoring*, 14(1), s. 1-15.
- Becker-Pestka, D. (2012). Aktywizacja społeczna i zawodowa osób niepełnosprawnych – problemy i wyzwania. *Colloquium Wydziału Nauk Humanistycznych i Społecznych*, 4, s. 29–50.
- Borowska-Beszta, B. (2012). *Niepełnosprawność w kontekstach kulturowych i teoretycznych*. Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.

- Brzezińska, A., Woźniak, Z., Maj, K. (2007). *Osoby z ograniczoną sprawnością na rynku pracy*. Warszawa: Wydawnictwo Szkoły Wyższej Psychologii Społecznej „Academica”.
- Brooks, J. D. (2019). Just a Little Respect: Differences in Job Satisfaction Among Individuals With and Without Disabilities. *Social Science Quarterly*, 100(1), s. 379-388.
- Byra, S. (2010). Mechanizmy kształtowania się stereotypów dotyczących osób z niepełnosprawnością. W: M. Chodkowska, S. Byra, Z. Kazanowski, D. Osik-Chudowolska, M. Parchomiuk, B. Szabała. *Stereotypy niepełnosprawności. Między wykluczeniem a integracją* (s. 33-48), Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Campolieti, M. (2007). State Dependence, Accommodations, and the Postinjury Employment of Disabled Workers. *Industrial Relations: A journal of economy and society*, 46(3), s. 636-642.
- Chodkowska, M. (2010). Źródła stereotypów niepełnosprawności i osób nią obciążonych w kręgu kultury europejskiej. W: M. Chodkowska, S. Byra, Z. Kazanowski, D. Osik-Chudowolska, M. Parchomiuk, B. Szabała. *Stereotypy niepełnosprawności. Między wykluczeniem a integracją* (s. 13-31), Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Czerwiak, G. M., Trela, R. (2015). The evaluation of sheltered workshops by employed personnel with disabilities. *Studia Medyczne*, 31(1), s. 18-25.
- Gorajewska, D. (2006). *Fakty i mity o osobach z niepełnosprawnością*. Warszawa: Stowarzyszenie Przyjaciół Integracji.
- Granosik, B., Nadolna, E. (2012). Zatrudnienie osób niepełnosprawnych w zakładach pracy chronionej na lokalnym rynku pracy. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego*, 724(97), s. 343-358.
- <http://www.niepełnosprawni.gov.pl/>. (dostęp: 25.04.2020).
- Jaglarz, E. (2017). Praca i jej znaczenie dla osób z niepełnosprawnością. Prawny i społeczny wymiar funkcjonowania zawodowego osób z niepełnosprawnością. *Studia Socialia Cracoviensia*, 2(17), s. 181–196.
- Jones, M., Mavromaras, K., Sloane, P., Wei, Z. (2014). Disability, job mismatch, earnings and job satisfaction in Australia. *Cambridge Journal of Economics*, 38(5), s. 1221–1246.
- Kirenko, J. (2007). *Indywidualna i społeczna percepcja niepełnosprawności*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Kukła, D. (2004). Poradnictwo zawodowe i praca zawodowa jako integralny proces rewalidacji zawodowej osób niepełnosprawnych. *Edukacja Ustawiczna Dorosłych*, 4, s. 65-70.
- Łaniecka, J. (2018). Niepełnosprawność i osoba niepełnosprawna – w poszukiwaniu definicji pojęć. *Konińskie Studia Społeczno – Ekonomiczne*, 4(2), s. 119-130.
- Magnuszewska-Otulak, G. (2009). *Uczestnictwo osób niepełnosprawnych w życiu społecznym. Zarys wykładu*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza ASPRA- JR.
- Marszałek, L. (2007). Społeczny kontekst niepełnosprawności. *Seminare*, 24, s. 339-353.
- Morcinek, U. (2011). *Pedagogika specjalna*. Szczecin: Szczecińska Szkoła Wyższa Collegium Balticum.
- Najmiec, A. (2007). *Sytuacja osób niepełnosprawnych na rynku pracy w państwach Unii Europejskiej*. Warszawa: Centralny Instytut Ochrony Pracy-Państwowy Instytut Badawczy.
- Otrębski, W., Różnowski, B. (2008). *Sytuacja psychologiczna osób z niepełnosprawnością na rynku pracy*. Lublin: Instytut Rynku Pracy.

- Ostrowska, A. (1994). *Niepełnosprawni w społeczeństwie. Postawy społeczeństwa polskiego wobec ludzi niepełnosprawnych*. Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Filozofii i Socjologii PAN.
- Ostrowska, A. (2015). Stosunek społeczeństwa do osób z niepełnosprawnością na podstawie badań z lat 1993-2013. Jak postępuje proces integracji? *Zdrowie Publiczne i Zarządzanie*, 13(3), s. 232-242.
- Pagan, R., Malo, M. A. (2009). Job satisfaction and disability: Lower expectations about jobs or a matter of health? *Spanish Economic Review*, 11, s. 51-74.
- Politaj, A. (2008). Ocena sytuacji osób niepełnosprawnych na rynku pracy w świetle wyników badań aktywności ekonomicznej ludności Polski w latach 2000-2007. W: M. Noga, M. K. Stawicka (red.). *Co decyduje o konkurencyjności polskiej gospodarki?* (s. 227-234). Warszawa: CeDeWu.
- Poliwczak, I. (2007). *Wyrównywanie szans osób niepełnosprawnych na rynku pracy*. Warszawa: Krajowa Izba Gospodarczo-Rehabilitacyjna.
- Rozporządzenie Ministra Gospodarki, Pracy i Polityki Społecznej z dnia 15 lipca 2003r. w sprawie orzekania o niepełnosprawności i stopniu niepełnosprawności (Dz.U. 2003 nr 139 poz. 1328, z późn. zm).
- Sochańska-Kawiecka, M., Kołakowska-Seroczyńska, Z., Zielińska, D., Makowska-Belta, E., Ziewiec, P. (2017). *Badanie potrzeb osób niepełnosprawnych, raport końcowy*. Warszawa: PFRON.
- Skura, M. (2016). *Ja- inny. Relacje społeczne osób z niepełnosprawnością*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Strojny, C. (2017). Kondycja zakładów pracy chronionej jako jednej z form wspierania osób niepełnosprawnych na rynku pracy w Polsce. *Studia i Materiały. Miscellanea Oeconomicae*, 1(1), s. 115-129.
- Śledzianowski, J. (2012). *Niepełnosprawni i „pełnosprawni”*. Kielce: Wydawnictwo JEDNOŚĆ.
- Wolski, P. (2010). *Utrata Sprawności radzenie sobie z niepełnosprawnością nabytą a aktywizacja zawodowa*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Wendell, S. (2001). Unhealthy disabled: treating chronic illnesses as disabilities. *Hypatia*, 16(4), s. 17-33.
- Wołosiuk, B. (2012). Wartość pracy w życiu osób niepełnosprawnych. W: D. Tomczyszyn, W. Romanowicz (red.). *Aktywność zawodowa osób z niepełnosprawnością* (s. 182-194). Białą Podlaska: Wydawnictwo PSW.
- Woźniak, Z. (2008). *Niepełnosprawność i niepełnosprawni w polityce społecznej – społeczny kontekst medycznego problemu*. Warszawa: Wydawnictwo Szkoły Wyższej Psychologii Społecznej „Academica”.

Magdalena Woźniak

Zachowania suicydalne jako problemem społeczny XXI wieku – charakterystyka zjawiska z uwzględnieniem przyczyn oraz metod zapobiegawczych

---

Streszczenie: Mimo zwiększającej się świadomości w społeczeństwie liczba zachowań samobójczych nadal jest wysoka. Jednostki decydujące się na samobójstwo lub podejmujące próby samobójcze kierują się różną motywacją poddyktowaną w większości traumatycznymi wydarzeniami. Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie czynników, które wpływają na podejmowanie zachowań destrukcyjnych, a także wskazanie działań, które powinny być podjęte, aby zwiększyć świadomość społeczną. W artykule wykorzystano statystyki opracowane przez Komendę Główną Policji oraz dokonano przeglądu literatury. Pozwoliło to nakreślić obraz problemu, jaki ma miejsce zarówno wśród osób dorosłych, jak również wśród dzieci i młodzieży. Tekst ten pozwolił na sformułowanie wniosków dotyczących licznych, złożonych i odmiennych przyczyn popełniania samobójstwa. Wskazuje on również na ograniczoną liczbę działań do walki z tym zjawiskiem.

Słowa kluczowe: przyczyny samobójstw; samobójstwa; czyny suicydialne ; profilaktyka; dzieci i młodzież;

Wprowadzenie

„Zachowania suicydalne” to inaczej „zachowania samobójcze”, które obejmują zarówno myśli samobójcze, jak również zamierzone samouszkodzenia, groźby, próby samobójcze oraz samobójstwa dokonane. Temat dotyczący samobójstw w dzisiejszym świecie dotyka coraz więcej osób. Zachowania samobójcze są zjawiskiem uniwersalnym, co oznacza, że dotyczą osób z różnych grup wiekowych. W niniejszym artykule skupiono się na przyczynach tego zjawiska, pokazaniu problemu, jakim są samobójstwa oraz przedstawiono działania, które należy podjąć, aby uświadomić społeczeństwu skalę tego zjawiska, a także pokazać, jak można zapobiec wzrostom działaniom destrukcyjnych.

„Samobójstwo we współczesnym zachodnim świecie (...) jest świadomie podjętym działaniem mającym na celu samozniszczenie; jest działaniem, które można określić jako wielowymiarowe zaburzenie występujące u jednostki, której potrzeby nie są zaspokojone i która sama definiuje problem, w którym samobójstwo spostrzega jako najlepsze rozwiązanie.”(Grzywa i in., 2009, s. 432) Pokazując przy takich działaniach silną agresję, mimo że agresja ta jest skierowana w stronę samego samobójcy, to należy ją również odbierać jako agresję w stosunku do otoczenia. Bardzo często „poszukując definicji samobójstwa, można znaleźć wiele interpretacji tego terminu. Wynika to z tego, że zjawisko samobójstwa jest zagadnieniem interdyscyplinarnym, którym zajmują się różne dziedziny nauki oraz zawiera w sobie trudny do określenia zbiór desygnatów (motywy, pragnienia, świadomość, intencje, uwarunkowania społeczno-kulturowe)”. (Bąbik, 2014, s. 99).

Samobójcze działanie podjęte przez jednostkę uznane jest także za zjawisko społeczne, które wskazuje na społeczną dezintegrację. „Im wyższe są współczynniki śmierci samobójczej, tym silniejsza dezintegracja zbiorowości, a im niższe – tym wyższa integracja i lepsza kondycja społeczeństwa” (Jarosz, 2015, s. 63). Mniejsze wskaźniki czynów

suicydalnych można zauważyć w tym społeczeństwie, które jest spójniejsze. Świadczą o tym pewne mechanizmy zaliczane do mechanizmów kontroli społecznej, dlatego też osłabienie tych wskaźników wiąże się z większą ilością zachowań dewiacyjnych, a w szczególności autodestrukcyjnych.

Koszty, z jakimi muszą zmierzyć się osoby, u których występują zachowania samobójcze są bardzo duże. Skutki zarówno te materialne, ale również te natury psychicznej nie należy traktować jako takie, które ponosi tylko i wyłącznie jednostka, ale należy spojrzeć na nie szerzej, jako skutki, które są ponoszone przez rodzinę, a także całe społeczeństwo. Około 1,8 proc. ogólnego kosztu chorób na świecie, stanowią nakłady przeznaczone na te związane z samobójstwami. W Polsce ten wskaźnik szacuje się na ok 2 proc., co powoduje, że staje się on znaczącym problem. Oprócz takich wydatków, należy również przedstawić nakłady, które dotyczą spraw gospodarczych, uwzględniając fakt, że „koszty związane z utraconą produktywnością w związku z popełnieniem jednego samobójstwa dokonanego w Polsce przez osobę w wieku 25 lat szacuje się na ok. 597 000 złotych. Straty polskiej gospodarki z powodu wszystkich samobójstw, jakie są popełniane w Polsce w ciągu roku, wynoszą ok. 2 mld złotych” (Kielan i in., 2018, s. 21). To pokazuje, że to zjawisko można traktować i analizować także w wymiarze ekonomicznym.

Najczęstsze przyczyny

Samobójstwo to taki problem, który nie jest prosty, lecz złożony pod różnymi względami zarówno pod względem motywów działania, jak i skutków wynikających z takich działań (Kuberska-Przekwas, 2014). „Samobójstwo było kulturową formą rozwiązywania problemów życiowych wedle nakazów zewnętrznych, (...) społeczną formą wyłączenia się z obiegu świadczeń (...), formą psychicznej dezakceptacji określonej formy życia (...), biologiczną formą ucieczki przed bólem, ideologiczną formą buntu wobec nieuchronności śmierci, którą można uczynić aktem wyboru czasu, miejsca i sposobu odejścia ze świata żywych” (Hołyst, 1983 s. 12–13). Dlatego też, nie należy skupiać się na jednej konkretnej przyczynie, gdyż tak na prawdę nie ma jednego konkretnego powodu, dla którego osoby podejmują takie kroki. Można jednak wymienić czynniki, które mają na to wpływ. Są to najczęściej choroby somatyczne np. nowotwory, jak i natury psychicznej, takie jak depresja, choroba dwubiegunowa czy schizofrenia. Jak podaje Światowa Organizacja Zdrowia, depresja jest najczęstszym zaburzeniem psychicznym, stwierdzanym jako przyczyna zamachu samobójczego. Szacuje się nawet, że w naszym kraju na ten rodzaj choroby psychicznej umiera, w wyniku samobójstw, ok 20% obywateli. Depresja to choroba, którą można nabyć w różnym wieku, związana jest z pewnymi zaburzeniami dotyczącymi szczególnie naszych emocji. Możemy patrzeć na nią pod wieloma aspektami, jednak ze względu na to, iż depresję rozpatrujemy jako czynnik popychający do samobójstwa, należy wziąć pod uwagę teorię Schotte i Cluma, którzy twierdzili, że poczucie beznadziejności, które wpływa na depresję, wpływa tym samym na samobójstwa. Opracowali także pewien dwuczynnikowy model, który wskazuje na połączenie stresu i poczucia beznadziejności, jako kluczowych czynników wpływających na widziane w negatywnych barwach perspektywy na przyszłość. To sprawia, że jesteśmy skłonni podejmować zachowania natury destrukcyjnej (Greszta i in., 2018, s. 265).

Nie tylko choroby mogą spowodować myśli samobójcze lub doprowadzić do samobójstwa, ale mogą to być również takie sytuacje życiowe jak przemoc, zaniedbanie, nałogi, czy konflikty rodzinne, jak również stresujące wydarzenia czy przeciwności losowe. Do czynników podnoszących ryzyko takich zachowań, zalicza się: obciążenie rodzinne samobójstwem, sytuacje trudne, wymagania przerastające możliwości danego człowieka. Dochodzi do tego również przemoc seksualna oraz molestowanie czy mobbing w pracy. „Stwierdzono też wpływ bezrobocia na częstość samobójstw, co prawdopodobnie wiąże się z osłabieniem więzi międzyludzkich, zmniejszeniem kontaktów społecznych oraz trudnościami finansowymi” (Grzywa i in., 2009).

Punktem wyjścia do analizy problemów samobójczych jest w tym przypadku człowiek i poczucie własnej wartości. Kiedy człowiek ma myśli samobójcze, czuje się bardzo często niespełniony, niekochany, niepotrzebny, zapomniany, porzucony, wydaje się, że wszyscy się od niego odwrócili i ma niekiedy takie wrażenie, że jego życie, a przy tym on sam jest tylko pomyłką, a samobójstwo wydaje mu się jednym z najlepszych możliwych rozwiązań. Dlatego też pewnym powodem, który popycha ludzi do podjęcia tak radykalnych kroków w dzisiejszych czasach jest kreowanie ideałów, które sprawiają, że większość osób próbuje im dorównać nie zwracając uwagi na własne potrzeby i możliwości, należy zwrócić uwagę na zanikający świat uczuć, a w konsekwencji niknącą empatię czy gasnące relacje między ludzkie oraz nieumiejętność słuchania drugiego człowieka, która jest kluczem do zrozumienia jego potrzeb.

Krzywdzące jest również posługiwanie się w dalszym ciągu pewnymi stereotypami oraz mitami związanymi z samobójstwem, a które bywają bardzo często mylne. Jednym z nich jest stwierdzenie: „Jeśli ktoś o tym mówi to na pewno tego nie zrobi”, a drugie „Jeżeli zapytam to na pewno to zrobi”. Jest zupełnie odwrotnie, jeżeli ktoś wspomina, że ma myśli samobójcze, że planuje posunąć się do tak radykalnych kroków, nawet jeśli mówi o tym, tylko w żartach albo pod wpływem alkoholu, to oznacza, że być może szuka wsparcia i pomocy dla rozwiązania swojego problemu. Jeżeli zapytamy wprost osobę, czy ma myśli samobójcze, to wtedy osoba może zacząć się „otwierać” przed nami, może zaczynać się zwierzać, może poczuć chęć porozmawiania o tym, co go dręczy, a także może poczuć, że ma wsparcie i zrozumienie. W 80 proc. przypadków osoby chcące popełnić samobójstwo mówią o tym. Oprócz krążących stereotypów, mamy także do czynienia z różnego rodzaju mitami na ten temat. Najbardziej popularny jest mit twierdzący, że kiedy ktoś raz podejmuje próbę samobójczą i próba ta nie skończy się dla niego pomyślnie, to więcej nie podejmie się takiego działania, jednak jak pokazują statystyki, bywa odwrotnie, np. wśród nastolatków aż 40 proc. osób ponawia próby samobójcze. Dlatego należy podchodzić do sprawy bardzo poważnie, nie lekceważąc żadnych sygnałów i nietypowych zachowań.

Dzieci i młodzież

Problemy, które stoją za podjęciem decyzji o samobójstwie są inne w zależności od grypy wiekowej, gdyż sytuacje które dla dorosłego wydają się błahe, dla młodych osób, są czasami nie do rozwiązania.

W dzisiejszym świecie, w którym dzieci mają prawie wszystko, udogodnienia technologiczne, dobre jedzenie, ubrania, dobre warunki materialne, niezłe perspektywy edukacyjne, mamy do czynienia od kilku lat z rosnącą tendencją samobójczą wśród młodego pokolenia. Samobójstwa dzieci to w naszym społeczeństwie jeszcze temat tabu, tymczasem naukowcy podkreślają, że skala tego zjawiska jest drastyczna. Polska jest w czołówce europejskiej, jeśli chodzi o liczbę skutecznych prób samobójczych u dzieci i młodzieży. To właśnie w 2014 roku uplasowaliśmy się na drugim miejscu wśród krajów Unii Europejskiej w tej kategorii. „Obecnie badacze przedmiotu z wielu krajów świata uznają młodzież za najbardziej zagrożoną samobójstwem. Wyjaśniają oni większą częstotliwość prób samobójczych w populacji młodych ludzi instrumentalnym charakterem autoagresji. Zgodnie ze statystykami, chłopcy są bardziej narażeni na ryzyko udanego samobójstwa, dziewczęta zaś częściej uciekają się do prób samobójczych” (Kuberska-Przekwas 2014, s. 57). Dzieje się tak, gdyż obecnie młode pokolenie nie ma sposobu na odreagowanie. Dzieci funkcjonują w zupełnie innej przestrzeni społecznej niż osoby z pokolenia np. ich rodziców, osoby starsze są ze świata, w którym funkcjonuje miłość, przyjaźń, koleżeństwo oraz obojętność. Oprócz tego istnieją również niechęć, złość, wrogość oraz nienawiść. Natomiast dla dziecka, w obecnie funkcjonującym świecie, liczą się tylko dwa skrajne uczucia, czyli albo miłość, albo nienawiść, czyli albo kogoś bardzo Kocham, albo wręcz nienawidzę, nie ma tak ważnego uczucia, jakim jest obojętność, która została zatracona. Taki świat nie pozwala tym samym na swobodne i spokojne przechodzenie w sytuacji problemowej. Stąd dziecko popada w skrajności.

W literaturze można wyróżnić kilka kategorii czynników ryzyka popełnienia samobójstwa wśród dzieci i młodzieży. Pierwszą kategorię, którą możemy wyróżnić jest kategoria demograficzna, do której należą: płeć, wiek czy miejsce zamieszkania. Do kategorii natury społecznej możemy zaliczyć sytuację rodzinną, sytuacje szkolne, czy trudną sytuację materialną. Oprócz dwóch wymienionych kategorii możemy również wyodrębnić kategorię psychologiczną, chorobową czy biologiczną. Do psychologicznej zaliczamy cechy osobowości, lęk, wydarzenia traumatyczne, natomiast depresje, schizofrenie czy choroby somatyczne zakwalifikować należy do czynników chorobowych. Szczególnie wśród młodych osób takie zjawiska należy badać pod kątem przesłanek biologiczno-psychologicznych, gdyż to one są znaczące w okresie dorastania, ich zaburzenie niesie ze sobą dodatkowe zagrożenia (Hołyst i in., 2002). Jednak nie należy zapominać, że jest to często tzw. „wołanie o pomoc” czy zwrócenie na siebie uwagi osób z otoczenia. Dzieci i młodzież mogą podejmować takie decyzje pod wpływem impulsu, chwili, nie zawsze chodzi o to, by zakończyć życie, czasem dotyczy bezpośrednio problemu, który ich dotknął. Jednak zamach na swoje życie może mieć kilka czynników, które są ze sobą powiązane i oddziałują na siebie nawzajem. „Jednym z podstawowych czynników ryzyka wystąpienia kryzysu suicydalnego jest sytuacja rodzinna młodego człowieka. Najnowsze badania wskazują, że samobójstwa dotyczą nie tylko rodzin z licznymi problemami, lecz są zjawiskiem występującym w takim samym stopniu w tzw. rodzinach dobrze funkcjonujących. Także status majątkowy rodziny nie jest podstawowym predyktorem wystąpienia samobójstwa u dziecka” (Rzadkowska, 2016, s. 165). Dlatego na występowanie i podejmowanie takich czynów nie ma reguły.

Wiele opracowań pokazuje, że to właśnie środowisko rodzinne, do którego przynależy dana osoba, jest odpowiedzialne za wystąpienie zachowań suicydalnych wśród dzieci

i młodzieży. Do czynników środowiska rodzinnego można zaliczyć: rozwód rodziców, konflikty między ojcem a matką, choroby psychiczne rodziców, bądź uzależnienia np. alkoholizm ojca lub matki, ich zachowania samobójcze, nasilone konflikty rodzinne, śmierć jednego lub obojga rodziców, upośledzenie relacji rodzic-dziecko, bądź komunikacji wewnątrzrodzinnej, emocjonalne odtrącenie przez rodziców czy skrajnie wysokie lub niskie oczekiwania rodziców albo nadmierną kontrolę z ich strony. Oprócz czynników rodzinnych, możemy wyróżnić: molestowanie, przemoc fizyczną, konflikty z prawem, tyranizowanie, niechcianą ciężę, a także trudne relacje w szkole. Szkoła ma duży wpływ na dzieci i ich rozwój psychiczny, fizyczny czy społeczny. Dlatego, gdy zbyt często dziecko ma konflikt z nauczycielami, rówieśnikami, ma trudności w nauce, nastawia się ono do szkoły w sposób negatywny i często nie chce do niej uczęszczać, może to spowodować zamknięcie się na kontakty z innymi, a w konsekwencji do próby odebrania sobie życia. Również wysokie wymagania nauczycieli czy rodziców przy braku wsparcia, bezosobowe relacje nauczycieli z uczniami, obojętność lub wrogość, brak dyscypliny lub nadmierna dyscyplina, przemoc rówieśnicza, brak zajęć rozwijających zainteresowania uczniów oraz brak pomocy psychologiczno-pedagogicznej zwiększają ryzyko podjęcia próby samobójczej przez ucznia (Greenberg i in., 2003).

Grupą obarczoną ryzykiem suicydalnym są młode osoby, które przechodzą kryzys rozwojowy lub taki wynikający z relacji międzyludzkich np. dotkliwa samotność czy zastanawianie się nad sensem życia. Takie sytuacje wywołują dość duży stres, co w konsekwencji wywołuje większą agresję i zwiększa zachowania samobójcze. „Zamach samobójczy zaczyna być postrzegany jako uzasadniony, nieuchronny i akceptowany sposób rozwiązywania trudności” (Raport, 2017).

Mocno skorelowane z występowaniem zachowań samobójczych jest również patologiczne używanie internetu. Nasilenie myśli samobójczych zaobserwowano u osób w młodym i średnim wieku, które korzystały z internetu w celu samobójstwa lub konsultacji w zakresie zdrowia psychicznego. Konsultacje zdrowia psychicznego przez internet nie były przydatne, ale osoby, które to zrobiły wykazywały pogorszenie depresji (Sueki, i.in, 2014). Dość często jednostka „na podstawie medialnej rzeczywistości tworzy kompleksowy obraz siebie i świata. Źródłem autorytetów, wiedzy i klarowania poglądów stają się media masowe, które rozciągają przed młodym pokoleniem świat nowych wzorów i wartości” (Czarkowski, 2009 s. 246). Internet zmienia relacje między ludźmi, zanika bliska ludzka relacja, która obecnie opiera się na symbolach więzi, na pewnych „buźkach”, które są uśmiechnięte albo smutne. Zmianie ulegają również relacje między dziećmi a rodzicami, rodzice nie mają umiejętności np. radzenia sobie z trudnymi emocjami i nie potrafią nauczyć tego swoich dzieci. Dodatkowo, dorośli prowadzą dzisiaj „pędzący” tryb życia, dzieci natomiast przebywają w większości same. Borykamy się obecnie z pewnym zjawiskiem atomizowania człowieka, czyli np. 4 osobowa rodzina tworzy 4 odrębne atomy, które żyją w swoich przestrzeniach, np. syn przy smartphonie, ojciec przy laptopie, córka przy laptopie, matka przed telewizorem. Rodzice odstąpili od wychowania moralnego, które jest fundamentalną częścią mówienia o wartości, jaką jest życie. Takie działania mogą doprowadzić do nie akceptowania nie tylko pewnych sytuacji, ale również samego siebie.

„Podstawową przesłanką do poszukiwania związku pomiędzy cielesnością a zachowaniem autodestrukcyjnym jest fakt, że u osób samobójczych stosunek do własnego ciała jest odmienny. Manifestuje się to poprzez dysocjację, uczucie oddzielenia się od ciała, odrętwienie, podwyższony próg wrażliwości zmysłowej, analgezję, a także apatię i negatywne uczucia w stosunku do własnego ciała” (Greszta, 2018, s. 271). Dlatego też, w pewnym momencie, gdy ból psychiczny jest nie do zniesienia, zaczyna się okaleczanie, co ułatwia zachowania samobójcze. Sytuacje takie mogą prowadzić u nastolatków do silnego psychicznego napięcia i próby rozładowania go posuwając się do samookaleczeń, co stanowi istotny czynnik ryzyka samobójstwa.

Mówiąc o samobójstwach bardzo często możemy spotkać się z dwoma efektami: z Efektem Wertera i Papageno. Pierwszy z nich powoduje, że śmierć w wyniku samobójstwa, może zostać uznana jako czyn heroiczny i zachęcać do wykonywania takich czynności. Samobójstwa naśladowcze (imitacyjne) stanowią grupę zgonów samobójczych spowodowanych nagłośnieniem przez media konkretnego przypadku odebrania sobie życia. „Naśladowanie powoduje, że jedno samobójstwo wywiera wpływ na podjęcie prób samobójczych przez inne osoby” (Hołyst, 2012). Najliczniejsze wzrosty samobójstw odnotowuje się w pierwszych dniach, gdy zostanie opublikowany wpis w internecie, dopiero z czasem, w przeciągu dwóch tygodni, zmniejsza się ta liczba, jednak bywa i tak, że utrzymuje się ona przez dłuższy czas (Baran i in. 2018). Drugi efekt, z którym mamy do czynienia, to efekt Papageno, który sprawia, że prawidłowo skonstruowana informacja docierająca do potencjalnego samobójcy może pomóc mu wyjść z kryzysu, pokazać możliwe rozwiązania problemu, co może wywołać spadek liczby samobójstw czy prób samobójczych.

Analiza i interpretacja danych statystycznych

Polska jest w grupie 25 krajów z największą liczbą samobójstw na świecie. W roku 2019 życie odebrało sobie aż 5255 Polaków, jest to większa liczba osób niż ta, która zginęła w wypadkach drogowych. Corocznie, na całym świecie, ponad 800 000 osób popełnia samobójstwo, to więcej niż umiera wskutek malarii, morderstw czy wojen. Według WHO co 40 sekund na świecie jedna osoba odbiera sobie życie.

Dane statystyczne nie odwzorowują w stu procentach rzeczywistej liczby samobójstw i podjętych prób samobójczych, gdyż w niektórych przypadkach np. zatrucia gazem, czadem czy śmierci w wypadku samochodowym nie są traktowane jak samobójstwa i nie są tym samym wliczane do statystyk albo są inaczej zapisywane, gdyż np. rodzina bojąc się ostracyzmu społecznego stara się ukrywać ten fakt. Ponadto nie bierze się pod uwagę prób samobójczych, które zostały zgłoszone podczas przyjęć do szpitali psychiatrycznych. Szacuje się nawet, że liczba prób samobójczych u osób dorosłych jest nawet 10-krotnie wyższa niż samobójstw dokonanych, natomiast u nastolatków jest ich aż 100, a nawet 200 razy więcej.

W Polsce w 2019 roku odnotowano 11961 prób samobójczych, co daje nam 33 osoby dzienne, które postanawiają dokonać zamachu samobójczego. 2,8 razy częściej są to mężczyźni, jeśli natomiast, weźmiemy pod uwagę te próby, które zakończyły się zgonem, to jest ich aż 15 dziennie. Z 15 osób 12 to mężczyźni, bo popełniają oni 6 razy częściej skuteczne

próby samobójcze. Według WHO w krajach o wysokich przychodach mężczyźni 3 razy częściej umierają śmiercią samobójczą, w krajach o niższych przychodach jest to bardziej wyrównane w kontekście płci. „W krajach bogatszych, najwięcej samobójców jest w grupie wiekowej 50 lat i więcej, natomiast w krajach rozwijających się przeważająca część samobójstw jest dokonywana w młodszych grupach wiekowych” (WHO, 2014). „O 20 proc. rok do roku wzrosła liczba osób w wieku 85 lat i więcej, które popełniły samobójstwo. W całej grupie osób 65+ odsetek ten wzrósł o 10 proc. Podobnie sytuacja wygląda wśród najmłodszych. Tu odsetek prób samobójczych wzrósł również o 10 proc.” (Nowakowska, 2020).

Tabela 1. Liczba prób samobójczych i samobójstw w poszczególnych grupach wiekowych

Grupa wiekowa	Liczba prób samobójczych	Liczba zgonów
7-12	46	4
13-18	905	94
19-24	1226	360
25-29	1183	402
30- 34	1363	474
35-39	1337	520
40-44	1142	453
45-49	971	453
50-54	741	391
55-59	757	451
60-64	788	533
65-69	578	403
70-74	371	280
75-79	200	150
80-84	162	133
85+	180	144

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych KGP

Statystyki prowadzone przez KGP pokazują, że w wieku 30-34 lat odnotowano najwięcej prób samobójczych, których było aż 1363. Natomiast największą liczbę zgonów w wyniku samobójstw odnotowano właśnie w przedziale wiekowym 60-64 lat, było ich wówczas aż 533.

W 2019 roku zginęło w taki sposób 1110 osób w wieku 65+. Dzieje się tak, ponieważ osoby starsze są bardziej zdeterminowane i robią to w sposób autentyczny, dlatego też podjęte przez nich próby są bardziej skuteczne. Z roku na rok stan zdrowia psychicznego seniorów pogarsza się, na co wskazują dane z 2018 roku, które wskazują na zwiększającą się liczbę osób starszych, które leczą się w poradniach zdrowia psychicznego. Leczeniu poddanych było wówczas 7456 pacjentów (bez uzależnień), co stanowi ok. 16 proc. wszystkich leczonych osób. Bardzo często za przyczynę takich zachowań podaje się proces starzenia się społeczeństwa, gdyż mamy wówczas większą liczbę osób w wieku poprodukcyjnym, jednak jako główny powód, dla którego ludzie starsi decydują się na taki radykalny krok, podaje się samotność, którą zostają dotknięci.

Problem ten nie jest tylko związany z osobami starszymi, coraz częściej dotyczy on/ odnosi się również nastolatków. Jeśli chodzi o próby samobójcze w przedziale wiekowym 7-12 lat, liczba ta w 2019 roku wzrosła o prawie 90 proc. w porównaniu z rokiem 2018 (z 26 do 46). Natomiast osoby w wieku 13-18 lat w 2019 roku dokonały 905 prób samobójczych. Z tabeli.1 wynika, że aż 4 dzieci poniżej 12 roku życia odebrało sobie życie, mimo że ich świadomość dotycząca śmierci w tym okresie rozwija się w końcowej fazie dorastania, to jednak do tej pory rzadko zdarzały się samobójstwa poniżej 12 roku życia. Jeżeli spojrzymy na statystyki między 13 a 18 rokiem życia to zgonów w wyniku samobójstwa zostało odnotowanych już 94, natomiast duży wzrost nastąpił już wśród osób dorosłych, pomiędzy 19-24 roku życia, gdyż wtedy liczba samobójstw wynosiła 360, natomiast prób zanotowano 1226. „Chociaż samobójstwa są najczęstszą na świecie przyczyną zgonów, nadal nie stanowią priorytetu w dziedzinie zdrowia publicznego. W prewencję samobójstw i badania nad samobójstwami nie inwestuje się tak niezbędnych nakładów finansowych i zasobów ludzkich” (Hołyst, 2014, s. 28).

Statystyki te pokazują, że samobójstwa są bardzo ważnym problemem, jednak dane te nie stanowią dokładnego odzwierciedlenia realiów, mimo to pokazują z jak dużym problemem się borykamy.

Sposoby na zapobieganie samobójstwom

Jeśli chcemy skutecznie zapobiegać samobójstwom zarówno wśród dzieci i młodzieży, jak również wśród dorosłych, bardzo ważne jest podjęcie odpowiednich działań, nie tylko w skali mikro, czyli na danym obszarze z największą liczbą samobójstw, ale również w skali makro, czyli w obrębie całego kraju. Wyznacznikiem takich działań jest odpowiednio skuteczna strategia, która powinna opierać się na połączeniu sił służby zdrowia z innymi sektorami. Do współpracy tej powinny być zaangażowane również media, które poprzez swój zasięg docierają do szerokiego grona odbiorców. Takie działania w znacznym stopniu umożliwią kontrolę nad poczynaniami politycznymi w obszarze zdrowia psychicznego ludzi, jak również pomogą w walce z uzależnieniami m.in. od alkoholu czy narkotyków, które także mają wpływ na czyny samobójcze. Warto również włączyć do systemu strategię dotyczącą większego ograniczania dostępu do niektórych leków czy broni palnej, gdyż w większym stopniu stają się one pretekstem do decyzji o popełnieniu samobójstwa, szczególnie tego, podjętego pod wpływem chwili. Jednak, aby działania prewencyjne dotyczące czynów

destrukcyjnych były skuteczne, należy starać się wyeliminować lub zminimalizować myślenie o takich działaniach, dlatego też bardzo ważne jest wcześniejsze poznanie motywów samobójców, w czym może pomóc specjalistyczna opieka psychologiczna czy psychiatryczna, dlatego należy usprawnić działania poradni, które się tym zajmują. Kluczową kwestią więc staje się zatrudnienie i wykształcenie większej liczby kompetentnych osób, co wiąże się z większą ilością nakładów pieniężnych na ten cel.

Warto także zaznaczyć, że samobójstwa muszą być odpowiednio udokumentowane, gdyż obecnie system nie zawiera dokładnych danych, dlatego też „skuteczne zapobieganie samobójstwom wymaga udoskonalonego nadzoru – gromadzenia danych statystycznych oraz monitorowania samobójstw i prób samobójczych, ponieważ środki na prewencję samobójstw są ograniczone, administratorzy, agencje zdrowia publicznego i inni interesariusze muszą zdecydować, jaką część funduszy i innych zasobów dostępnych na zapobieganie samobójstwom należy przeznaczyć na monitorowanie i jak powinno się je rozdysponować na różne typy monitoringu” (Hołyst, 2014, s 112).

„Szkoła to nasz drugi dom”, dlatego też ważne są działania podejmowane przez szkołę, aby zapobiec czynom suicydalnym, szczególnie wśród dzieci i młodzieży. „Szkoła stanowi jeden z podstawowych elementów życia człowieka, dlatego powinna obejmować trzy poziomy profilaktyki. Zgodnie z nową klasyfikacją są to profilaktyka uniwersalna, selektywna i wskazująca. Każdy poziom uwzględnia zadania dostosowane do stopnia zagrożenia” (Szymańska, 2016, s. 20). Do profilaktyki uniwersalnej można zliczyć m.in.: odpowiednie przeszkolenie nauczycieli i pracowników szkoły w zakresie potrzeb rozwojowych dzieci, opracowanie skutecznych procedur reagowania w sytuacjach kryzysowych, dbanie zarówno o zdrowie fizyczne jak i psychiczne, uczenia radzenia sobie z emocjami i stresem, a także podnoszenie samooceny u dzieci i nastolatków. Do ekonomii selektywnej, której celem są grupy podwyższonego ryzyka np. dzieci z problemami, należą takie działania jak: uważna obserwacja, pomoc i wsparcie w nauce, czy zbieranie informacji dot. problemów uczniów. Natomiast do profilaktyki wskazującej, która swym zasięgiem obejmuje uczniów z grupy wysokiego ryzyka, można zaliczyć stałą, dyskretną obserwację czy współpracę z rodzicami.

Specjaliści debatują także nad wprowadzaniem do programów nauczania lekcji związanych z samobójstwem czy depresją, zwolennicy tego pomysłu twierdzą, że dzięki takim działaniom wzrośnie wiedza w tej dziedzinie oraz skłoni to młodych ludzi do szukania pomocy. Jednak przeciwnicy takiego rozwiązania są ostrożni, argumentując swoją postawę np. wywołaniem efektu Wertera lub tylko krótkotrwałego rozwiązania.

Priorytetem w zwalczaniu zjawiska dużej liczby samobójstw jest właściwa pomoc i wsparcie otrzymane przez specjalistów- psychologów dla osób, które m.in. próbowały popełnić samobójstwo, czy mają depresje, stany lękowe oraz myśli, z którymi nie mogą sobie poradzić. Jednak, aby pomoc okazała się skuteczna należy opieką otoczyć całą rodzinę, a nie tylko osobę, która dokonała lub zamierzała dokonać takiego czynu. Wskazane działania pozwolą najbliższym osobom zrozumieć zachowanie osoby, która podjęła decyzję o tak radykalnym kroku oraz uniknąć rozprzestrzeniania się myśli destrukcyjnych. Równie ważna jak opieka specjalistyczna jest obecność kogoś bliskiego, a nawet rozbudowanie i stworzenie siatki osób, które umiejętnie wspierałyby daną osobę nie popadając przy tym w litość, ani nie

pogarszając jej stan. „Każde samobójstwo emocjonalnie, duchowo czy materialnie dotyczy 20 osób z najbliższego środowiska. To nie jest porównywalne ze zwykłą żałobą” (Różańska, 2020).

Wydaje się czasami, że zwykła rozmowa nie może nikomu pomóc, jednak bywa to bardzo mylne, ponieważ to właśnie rozmowa o emocjach i uczuciach pomaga inaczej spojrzeć i ocenić pewne problemy nie tylko przez pryzmat stereotypów, których należy się pozbyć lub przynajmniej nie wspierać, ale również przez otwartość i zrozumienie, które są tak bardzo potrzebne. Idealnym rozwiązaniem byłoby stworzyć taki świat, który będzie składał się ze społeczeństwa rozumiejącego potrzeby innych, dającego wsparcie i akceptację, aby każdy czuł się w nim bezpiecznie. Jednak jak na razie jest to tylko utopia.

Podsumowanie

Samobójstwo, mimo że wydaje się dość proste, w gruncie rzeczy jest bardzo skomplikowanym przedsięwzięciem, niosącym za sobą ból i cierpienie jednostek, rodzin i społeczności. Dlatego tak istotne staje się zgłębianie tego problemu oraz poświęcania głębokiej uwagi problemom dotyczącym szczególnie dzieci i młodzieży. Podstawową rolę w życiu dziecka odgrywa rodzina. Jednak to właśnie problemy wynikające z relacji rodzinnych stanowią jedną z głównych przyczyn aktów destrukcyjnych wśród młodych osób, oczywiście na takie decyzje wpływ ma również środowisko szkole, problemy zdrowotne czy ciężkie doświadczenia życiowe. Sam człowiek nie jest zły, zły jest czyn, którego on dokonuje, spustoszenie, które zostawia w rodzinie, wśród najbliższych, a także w społeczeństwie. Dlatego zwiększenie świadomości społecznej odnośnie czynników, które znacząco wpływają na podejmowanie tak drastycznych decyzji może w dużym stopniu uwrażliwić społeczeństwo i zwrócić uwagę na zasięg i skalę problemu. Próby samobójcze mają swój początek w umyśle, najpierw pojawiają się jako myśli, które potem stają się realne, co jeszcze bardziej przekonuje o złożoności problemu powodując, że potrzebna jest współpraca różnych dziedzin zawodowych, społecznych, a także zmiany na szczeblu polityki zdrowotnej, edukacyjnej czy społecznej. Mimo licznych działań i podjętych prób nadal w Polsce temat samobójstw jest mało rozpowszechniany.

Literatura

- Baran A., Gmitrowicz A., Koszewska I., Makara-Studzińska M., Ostaszewski K., Palma J., Parnowski T., Pawelec R., Rosa K., Szafranski T., Świącicki Ł.(2018).Rola mediów w promocji zdrowia psychicznego i w zapobieganiu samobójstwom, Warszawa 2018.
- Bąbik. A, .Olejniczak D.(2014). Uwarunkowania i profilaktyka samobójstw wśród dzieci i młodzieży w Polsce. Dziecko krzywdzone. Teoria, badania, praktyka Vol. 13 Nr 2 (2014) 99-121
- Czabański, A., Rosa, K. (2016). (red.) Zapobieganie samobójstwom. Poznań: Przedsiębiorstwo Wydawnicze Ars boni

- Greenberg, T., Velting, D., Shaffer, D. (2003). Youth suicide risk and preventions: A review of the past 10 years. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 42(4).
- Czarkowski J.J. (2009). Rodzina wobec społeczeństwa informacyjnego, Rodzina na początku III tysiąclecia - obraz przeszłości i teraźniejszości, t. II, (red.) H. Marzec, Cz. Wiśniewski, Piotrków Trybunalski 2009.
- Dąbrowski B. (2018). Dzieci też mają depresje i popełniają samobójstw. Ekspertki radzą jak rozpoznać niepokojące obawy sygnały
<https://www.tokfm.pl/Tokfm/7,103454,22961547,dzieci-tez-maja-depresje-i-popelniaja-samobojstwo-ekspertki.html>. (dostęp 02.02.2018)
- Domańska J.M. (2017). Teoretyczne aspekty zjawisk samobójczych, T. XXVI, nr 2, s 187-201
- Greszta. E, Kwiatkowska A., Trębicka P. Nowak M. Uwarunkowania samobójstw – przegląd teorii i badań, W trosce o życie ujęcie integralne 2108
- Grzywa A, Kucmin A, Kucmin T: (2009). *Samobójstwa – epidemiologia, czynniki, motywy i zapobieganie. Część I. Polski Mercuriusz Lekarski, tom XXVII, nr 161/2009,*
- Hołyst, B. (1983). Samobójstwo – przypadek czy konieczność. Warszawa: PWN.
- Hołyst. B (2012). Motywacje samobójstw nieletnich. *Probacja. Ministerstwo Sprawiedliwości*, 3, 19-42
- Hołyst B. (2014.) *Zapobieganie Samobójstwom Imperatyw ogólnoswiatowy*, Published by the World Health Organization in 2014 under the title Preventing suicide: a global imperative
- Hołyst, B., Staniaszek, M., Binczycka-Anholcer, M. (2002). Samobójstwo. (red.). Warszawa: Polskie Towarzystwo Higieny Psychiczej.
- Jarosz M. (2013). Samobójstwa. Dlaczego teraz? Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, wyd. 3, 2013, 196 s. ISBN: 978-83-01-173554-8
- Jarosz M. (2015) Wykluczenie z życia, Profilaktyka społeczna i resocjalizacja. 26 ISSN 2300-3952
- Kielan A., Olejniczaka D. (2018). Czynniki ryzyka oraz konsekwencje zachowań samobójczych z uwzględnieniem problematyki samobójstw dzieci i młodzieży. *Dziecko Krzywdzone. Teoria, badania, praktyka* Vol. 17 Nr 3 (2018) 9-26
- Klinger K, Otto P. (2019). Czarne statystyki. Coraz więcej prób samobójczych Pobrane z: <https://serwisy.gazetaprawna.pl/edukacja/artykuly/1414773,samobojstwa-w-szkole-mlodziez-nie-chce-zyc.html>. (Dostęp : 25.05.2020)
- Koszowski P. (2019). Polscy mężczyźni w czołówce samobójstw w Europie. Nie wiedzą, jak szukać pomocy Pobrane z: <https://noizz.pl/not-just-a-mood/raport-who-polscy-mezczyzni-w-czolowce-samobojstw-w-europie/nrdf05r>. (Dostęp: 11.09.2019)
- Kruszewska U. (2010). Samobójstwo w przebiegu choroby schizoafektywnej jako element naznaczania niepełnosprawności człowieka. *Polonia* vol. SECTIO J 2010
- Kuberska-Przekwas K. (2014). Samobójstwa dzieci i młodzieży jako choroba społeczna (str 52-69). Wyższa Szkoła Informatyki i Ekonomii TWP w Olsztynie
- Makara-Studziński M. (2013). Przyczyny prób samobójczych u młodzieży w wieku 14-18 lat. Tom 10, nr 2, 76–83 Copyright 2013 Via Medica Psychiatria
- Napieralska E., Kułaga Z., Gurzkowska B., Grajda A. (2010). Epidemiologia zgonów dzieci i młodzieży z powodu samobójstw w Polsce w latach 1999-2006. *Probl Hig Epidemiol* 2010, 91(1): 92-98
- Nęcki T. (2020). Samobójstwa wśród dzieci i młodzieży. Pobrane z <https://www.poradnikzdrowie.pl/psychologia/zdrowie-psychiczne/samobojstwa-wsrod-dzieci-i-mlodziezy-aa-M4SZ-yX4a-Uo49.html>, (dostęp: 14.01.2020)
- Nowakowska K. (2020). To nie jest kraj dla słabych ludzi. Drastyczny wzrost prób samobójczych wśród seniorów i dzieci, Pobrane z:

- <https://praca.gazetaprawna.pl/artykuly/1457138,samobojstwa-dzieci-i-seniorzy.html>,komentarze-najstarsze,2 .(dostęp: 06.03.2020)
- Policja. (2020). Zamachy samobójcze od 2017. Pobrane z: <https://statystyka.policja.pl/st/wybrane-statystyki/zamachy-samobojcze/63803,Zamachy-samobojcze-od-2017-roku.html>
- Raport (2017). Analiza dostępnych metod zapobiegania, rozpoznawania i leczenia depresji w Polsce i na świecie, ze szczególnym uwzględnieniem grup ryzyka. Pobrany z: http://www.depresja.ipin.edu.pl/wp-content/uploads/2018/07/Raport-28_03-ostateczna-wersja-PDF.pdf
- Różańska D.(2020). "Najczęściej zabijają się w niedziele". Miesięcznie 1600 osób szuka w sieci, jak odebrać sobie życie. Pobrane z: <https://natemat.pl/300631,jak-zaradzic-samobojcy-jak-pomoc-samobojcy-gdzie-sie-zglosic> (dostęp: 01.03.2020)
- Rzadkowska. M (2016). Zachowania samobójcze wśród dzieci i młodzieży – charakterystyka ryzyka i profilaktyka. *Studia Prawnicze. Rozprawy i Materiały* 2016, nr 1 (18)
- Słowik K., Sulowski K. (2020). Dlaczego młodzi nie chcą żyć? "Albo to zrozumiemy, albo liczba samobójstw dzieci wzrośnie". Pobrane z: <https://wyborcza.pl/7,75398,25715743,dlaczego-mlodzie-chca-sie-zabic-albo-to-zrozumiemy-albo-liczba.html> (dostęp:21.02.2020)
- Sueki, H., Yonemoto, N., Takeshima, T. (2014). The Impact of Suicidality–Related Internet Use: A Prospective Large Cohort Study with Young and Middle–Aged Internet Users. *Plos One*, 9, 4 <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0094841>
- Szymańska J. (2016). Zapobieganie samobójstwom dzieci i młodzieży. Poradnik dla pracowników szkół i placówek oświatowych oraz rodziców. Ośrodek Rozwoju Edukacji, Warszawa 2016.
- Światowa Organizacja Zdrowia. (2014). Preventing suicide: A global imperative
- Zawadzka G.(2018). Spada liczba samobójstw w Polsce. Pobrane z <https://www.rp.pl/Spoleczenstwo/303259946-Spada-liczba-samobojstw-w-Polsce.html> (dostęp: 25.03.2018)